

T.C.

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

KANT'TA SAF AKLIN SINIRI

Doktora Tezi

Tuba ÜNAL

Çorum - 2022

KANT'TA SAF AKLIN SINIRI

Tuba ÜNAL

**Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı**

Doktora Tezi

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Şaban HAKLI

Çorum - 2022

Tuba Ünal tarafından hazırlanan “Kant’ta Saf Aklın Sınırı” adlı tez çalışması 16/02/2022 tarihinde aşağıdaki jüri üyeleri tarafından oy birliği/oy çokluğu ile Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalında Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Engin ERDEM (Jüri Başkanı)

.....

Prof. Dr. Şaban HAKLI (Danışman)

.....

Prof. Dr. Yakup ÇOŞTU

.....

Doç. Dr. Özden Kanter AKBAŞ

.....

Doç. Dr. Mehmet DEMİRTAŞ

.....

Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulunun .../.../..... tarih ve sayılı kararı ile Tuba Ünal’ın Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalında Doktora derecesi alması onanmıştır.

Prof. Dr. Muhammed Asif Yoldaş
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

TEZ BİLDİRİMİ

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını beyan ederim.

(İmza)

Tuba ÜNAL

KANT'TA SAF AKLIN SINIRI

Tuba ÜNAL

ORCID: 0000-0003-2018-0814

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Doktora Tezi

Şubat 2022

ÖZET

Bir problem olarak akla sınır çizme; yani insan aklının neyi bilip neyi bilemeyeceği, doğru bilgiye nasıl ulaşabileceği veya nerde durması gerektiği geçmişten günümüze kadar felsefenin temel konularından biri olagelmıştır. Alman felsefesinin kurucu isimlerinden Immanuel Kant'ın eleştiri felsefesinde ulaşmak istediği temel amaç da, *Critique of Pure Reason (Saf Aklın Eleştirisi)* adlı eserinde belirttiği üzere, saf aklın bütün kapsamını, hem sınırları hem de içeriğiyle eksiksiz ve genel ilkelere göre belirlemektir. Kant eleştiri felsefesinde, klasik metafizikçilerin yaptığı gibi aksine, metafizik bilgilerin pozitif bilimlerin yöntemleriyle bilinmeyeceğini savunmuştur. Kant'a göre eğer metafizik bir bilim olarak mümkün olacaksa, insan aklı neyin a priori olarak bilineceğini tespit etmek, bu temel üzerinde prensiplerini belirlemek ve bu prensiplerin uygulanabileceği alanın dışında kalan şeyleri bilimin dışında bırakmayı kabul etmek mecburiyetindedir. Metafiziğin bir bilim olabilmesi için, aklın deneyimi aşan bu etkinliğinin bilimsel açıdan dayanaklarının ve çerçevesinin açıkça gösterilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla insan aklının neyi bilip neyi bilemeyeceği problemiyle ilgili olarak öncelikle ele alınması gereken, saf aklın deneyimden bağımsız olarak neyi, ne kadar ve nasıl bilebileceğinin belirlenmesidir. Bu bağlamda Kant eleştirisinde, a priori (deneyimde verilmeyen)-a posteriori (deneyimde verilen) kavramlarına paralel olarak fenomenal (duyu verileriyle deneyimlenebilen alan) ve numenal (duyu verileriyle deneyimlenemeyen alan) dünya ayrımlarını yaparak fenomenlerin bilgisini elde etmek mümkün iken, numenlerin bilgisini elde etmenin mümkün olmadığını iddia etmiştir. Kant bu iddiasını, deneyden gelmeyen ama deney-nesne bilgisiymiş gibi bilgimizi genişleten "sentetik a priori yargı"ların nasıl olanaklı olduğunu bu yargıların kaynak, kapsam ve sınırlarını göstermeye çalışarak temellendirmiştir. Bu problem "saf matematik nasıl olanaklıdır?", "saf doğa bilimi nasıl

olanaklıdır?” ve “bilim olarak metafizik nasıl olanaklıdır?” sorularını da beraberinde getirmiştir. Bu çalışmada, “saf aklın sınırı nedir?” problemi, Kant’ın eleştiri felsefesi üzerinden araştırılmıştır. Felsefe tarihinde bir mihenk taşı görevi gören Kant’ın eleştiri felsefesi; “eleştiri” ve “sınır” kavramları ile felsefe tarihine yönelttiği sorular ve cevapların Kant sonrası felsefeye yaptığı etkinin daha iyi anlaşılması için önem arz ettiğinden söz konusu kavramlar bağlamında irdelenmiştir. Çalışmanın temel amacı; Kant’ın geleneksel metafiziğe yönelik eleştirilerine yön veren aklın deneyimden bağımsız olarak kullanımı hakkındaki düşünceleriyle bilgiye çizdiği sınırları belirleyerek onun eleştiri felsefesinde “saf aklın sınırı” problemini tespit ve analiz etmek; tartışmalardan hareketle “saf aklın sınırı”nı açığa çıkartmaktır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada, akla çizilen sınırlar içinde Kant felsefesinde aklın teorik faaliyetlerine temel teşkil eden durum, olanak ve şartlar ortaya konmuş; transendental felsefenin temel argümanlarıyla “matematik ve doğa bilimlerinde sentetik a priori yargılar nasıl mümkündür?” sorunsalıyla birlikte “bilim olarak metafizik nasıl olanaklıdır?” problemi sistematik bir şekilde incelenmiştir. Bu inceleme göstermiştir ki, metafizik alanda sentetik a priori bilgi, yani metafiziğin nesnel nitelikte bir bilim olmasına imkân sağlayacak bir bilgi, metafizikte saf aklın sınırlarını aşmaktadır.

Anahtar Kavramlar: Kant, Saf Akıl, Sınır, Transendental, Eleştiri

Bilim Kodu: 60202

THE BOUNDARY OF PURE REASON IN KANT

Tuba ÜNAL

ORCID: 0000-0003-2018-0814

HITIT UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL

Doctor of Philosophy Thesis

February 2022

ABSTRACT

Drawing borders on reason as a problem; that is, “what the human reason knows and cannot know”, “how to reach the right information or where it should stop” is one of the basic issues of philosophy from past to present. The main aim that Immanuel Kant, one of the founding names of German philosophy, wants to achieve in his philosophy of criticism, is to determine the whole scope of pure reason, both with its boundaries and content, according to general principles. In his philosophy of criticism, Kant argued that metaphysical knowledge cannot be known by the methods of positive sciences, contrary to what classical metaphysicians did. According to Kant, if metaphysics is to be possible as a science, the human reason must determine what is to be known a priori, determine its principles on this basis, and agree to exclude from science what is outside the field in which these principles can be applied. In order for metaphysics to be a science, the scientific basis and framework of this activity of the reason that transcends experience must be clearly demonstrated. Therefore, in relation to the problem of what the human reason knows and cannot know, what needs to be addressed first is to determine what, how much and how the pure reason can know independently of experience. In this context, in his critique, Kant made distinctions between the phenomenal (area that can be experienced with sense data) and noumenal (area that cannot be experienced with sense data) with the concepts of a priori (not given in experience)-a posteriori (given in experience). He claimed that it is possible to obtain knowledge of phenomena, but that it is not possible to obtain knowledge of noumena. Kant justified this claim that “how synthetic a priori judgments are possible?”, which do not come from experience but expand our knowledge as if it were experience-object knowledge by trying to show the source, scope and boundaries of synthetic a priori judgments. This problem brings along various questions that "How is pure

mathematics possible?", "How is pure natural science possible?" and "How is metaphysics possible as a science?" In this study, the problem of "what is the boundary of pure reason?" is investigated through Kant's philosophy of criticism. Kant's philosophy of criticism, which serves as a touchstone in the history of philosophy; in order to better understand the effects of the questions and answers posed to the history of philosophy on post-Kantian philosophy, has been examined in the context of the concepts of "criticism" and "boundary". The main purpose of the study; to identify and analyze the problem of "the boundary of pure reason" in Kant's philosophy of criticism by determining the boundaries he draws to knowledge with his thoughts about the use of reason independent of experience, which guides his criticisms of traditional metaphysics; is to reveal the "boundary of pure reason" based on the discussions. For this purpose, in this study, the situations, possibilities and conditions that form the basis of the theoretical activities of the reason in the philosophy of Kant within the boundaries drawn to the reason have been revealed; the problem that "how is metaphysics possible as a science?" has been systematically investigated with together the problematic of "how are synthetic a priori judgments possible in mathematics and natural sciences?" considering the main arguments of transcendental philosophy. This examination has shown that synthetic a priori knowledge in metaphysics, that is, knowledge that will allow metaphysics to be an objective science, exceeds the boundaries of pure reason in metaphysics.

Key Terms: Kant, Pure Reason, Boundary, Transcendental, Criticism

Science Code: 60202

TEŐEKKÖR

Konu seçiminden başlayarak tezim son halini alıncaya kadar geçen süreçte rehberliği ile akademik olduğu kadar manevi desteğini de gördüğüm danışman hocam Prof. Dr. Şaban HAKLI'ya, öneri ve yorumlarıyla sağladıkları katkılardan dolayı Prof. Dr. Yakup ÇOŞTU ve Doç. Dr. Özden Kanter AKBAŞ'a, doktora sürecindeki manevi desteklerinden ve gösterdikleri sabırdan dolayı sevgili ailem ve en kıymetlim, oğlum Mustafa Eymen'e teşekkür ederim.

Tuba ÜNAL

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
TEŞEKKÜR.....	viii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ.....	1

1. BÖLÜM

TRANSCENDENTAL FELSEFİYİ TEMELLENĐİREN ETKENLER

1.1. Eleştiri Felsefesinin Tarihsel Arka Planı.....	11
1.1.1. Rasyonalizm ve Ampirizm.....	15
1.1.2. Lizbon Depremi.....	17
1.1.3. Felsefede Kopernik Devrimi ve Aydınlanma Dönemi	19
1.1.4. Nedensellik Sorunu	22
1.1.5. Metafizikğin Sorgulanması	28

2. BÖLÜM

TRANSCENDENTAL FELSEFEDE TEMEL AYRIMLAR

2.1. Eleştiri Felsefesi ve Eleştirinin Sınırları.....	33
2.1.1. A Priori-A Posteriori	39
2.1.2. Madde-Form.....	42
2.1.3. Görü-Kavram.....	43
2.1.4. Fenomen-Numen.....	45
2.1.5. Duyulur-Düşünülür Dünya.....	48
2.1.6. Anlama Yetisi-Akıl	52
2.1.7. Transcendental-Transcendent.....	55

2.1.8. Grenze (Sınır)-Schranke (Kısıtlama)	58
--	----

3. BÖLÜM

TRANSCENDENTAL FELSEFEDE SAF AKLIN SINIRI

3.1. Transcendental Felsefe Öğretisi.....	63
3.1.1. Düşünmenin Yetileri.....	70
3.2. Transcendental Estetik: Duyarlığın Sınırı	74
3.2.1. Duyarlık.....	76
3.2.1.1. Saf Görünün A Priori Formları Olarak Uzay ve Zaman	79
3.3. Transcendental Mantık: Anlama Yetisinin Sınırı.....	91
3.3.1. Anlama Yetisi ve Kavramları Olarak Kategoriler	94
3.3.1.1. Anlama Yetisi Kavramlarının Transcendental Çıkarılması.....	100
3.3.1.2. Anlama Yetisinin Şematizmi	101
3.3.2. Analitik ve Sentetik Yargılar.....	104
3.3.3. Sentetik A Priori Yargıların Olanığı	108
3.4. Transcendental Diyalektik: Aklın Saf Kullanımının Sınırı	115
3.4.1. Saf Aklın İdeleri ve Transcendental Yanılsama	117
3.4.1.1. Saf Aklın Paralojizmi	119
3.4.1.2. Saf Aklın Antinomileri	122
3.4.1.3. Saf Aklın İdeali	126
3.4.2. Bir Bilim Olarak Metafiziğin Olanığı.....	129
SONUÇ	135
KAYNAKÇA	141

KISALTMALAR

Alm.	Almanca
Bk.	Bakınız
CPR	Critique of Pure Reason
çev.	Çeviren
ed.	Editör
İng.	İngilizce
ö.	Ölüm Tarihi
PAE	Pratik Aklın Eleştirisi
PROL	Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafiziğe Prolegomena
T.	Türkçe

GİRİŞ

Batı düşünce tarihinde, modern dönemin başlangıcından itibaren rasyonalist (akılcı, usçu) ve ampirist (deneyci) yaklaşımlar bilgi felsefesinin ana akımları olarak nitelendirilir. 17. yüzyıl felsefesine yön veren rasyonalist Fransız filozof Descartes (ö. 1650), klasik felsefeden modern felsefeye geçişte en önemli şahsiyet olarak bilinir.¹ Rasyonalizm akımının en önemli diğer temsilcisi, tüm felsefi düşünce sistemini Öklid geometrisini temel alarak tümdengelim yöntemine göre tasarlayan Spinoza (ö. 1677)², üçüncüsü de Descartes ve Spinoza gibi evrenin tutarlı ve kuşatıcı bir felsefi açıklamasını kurmayı amaçlayan Leibniz'dir (ö. 1716).³ Rönesansla birlikte ortaya çıkan yeni görüş ve ilkeleri sistematik olarak derleyip düzenleyen 17. yüzyıl felsefesinde matematik kavramlarıyla doğanın yapısını kavrayabileceğimiz gösterilir ve bu sistemle yalnız doğanın değil, metafizik konuların da (Tanrının, ruhun, iyi ile doğrunun vb.) saf (salt) akıl (İng. pure reason/Alm. reine vernunft) ile bilinebileceğine güvenilir.⁴ Bu düşünce sisteminde Spinoza ve Leibniz, düşünülür dünya alanını bütünüyle aklın (ideleri üreten akıl) faaliyet alanı olarak kabul eder.

18. yüzyıl aydınlanma çağına gelindiğinde ise akla duyulan güven yitirilmemekle birlikte metafizik düşünce şüphe ile karşılaşılır.⁵ İngiliz felsefesinin ve ampirist felsefe akımının yeniçağda yeniden doğmasını ve gelişmesini sağlayan Locke (ö. 1704), her türlü metafizik iddiayı bir yana atıp doğrudan bilginin yapısını ele alır ve bilgi üzerindeki araştırmaları başlı başına bir felsefe olarak geliştirir.⁶ İngiliz ampirist İskoç filozof Hume'un (ö. 1776) şüphecilğe varan ampimiz anlayışıyla da, metafizik bilgi neredeyse olanaksız hale gelir. Çünkü kavramlarımızın ve savlarımızın temelinde sadece deneyimlerimiz vardır; yalnızca duyularımız sayesinde yeni bilgiler edinebiliriz ve kavramlarımız ancak bir izlenime dayandırılabilirse teorik açıdan meşru bir zemine sahip olabilirler.⁷

Tam bu noktada Kant'ın girişimleri, aklın sınırlarını ve metafizik alandaki etkisizliğini göstermek üzere Batı düşünce tarihinde felsefenin seyrini değiştirir. Immanuel Kant (ö. 1804), 17. yüzyılda yaygın olan rasyonalizm ile ampimiz akımlarını 18. yüzyılda uzlaştırmaya çalışarak kendisinden sonraki düşünsel gelişmeyi de etkileyerek bu düşüncelere ciddi bir zemin oluşturmakla kalmaz, kendi eleştiri felsefesiyle farklı düşünsel gelişmelerin doğmasına da katkı sağlar.⁸

Kant felsefesi, eleştirisi öncesi dönem ve eleştiri dönemi olmak üzere iki dönem içerisinde değerlendirilir. Eleştiri öncesi dönemi, filozofun düşünce dünyasına çıkış noktasını oluşturan

¹ John Cottingham, *Akılcılık*, çev. Bülent Gözkân (İstanbul: Doruk Yayımcılık, 2003), 45.

² John Cottingham, *Akılcılık*, 59.

³ John Cottingham, *Akılcılık*, 69.

⁴ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1998), 290.

⁵ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, 290.

⁶ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, 294.

⁷ Adnan Esenyel, "Descartes ve Hume'da Şüpheli Bilgi", *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 24, (2017), 243-263, 255. Erişim 24 Mart 2019, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/804394>.

⁸ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, 391.

Aydınlanma düşüncesinin Almanya’da kazandığı başlıca formu olan Leibniz ve Wolff (ö. 1754) felsefesinin etkisinde kaldığı dönemdir. Bu dönemde Kant, felsefeyi matematiksel bir zemine oturtmaya çalışan düşünürlerin tesiri altındayken, aynı zaman diliminde Newton fiziğinin problemleriyle de ilgilenir. Kant’ın eleştiri döneminin temellerini attığı ana eseri 1781’de yayımlanan *Critique of Pure Reason* (T. *Saf Aklın Eleştirisi*/Alm. *Kritik der reinen Vernunft*)⁹ kitabıdır. Kant’ın *CPR* eseri için, Batı toplumunda 18. yüzyılda benimsenmeye başlanan aydınlanma felsefesinde hâkim olan rasyonalist düşünceyle rasyonalist kuşkuculuk arasındaki çatışmadan ortaya çıkan bir felsefi başyapıttır denilebilir. Kant bu eseriyle kendi felsefi anlayışını ortaya koyar ve Leibniz ile Wolff felsefesinin etkisindeki metafizik geleneğinden ayrılarak kendi eleştiri felsefesinin temelini atar.

CPR; önsöz, giriş ve iki ana bölümden oluşur. Transcendental Öğeler Öğretisi (Transcendental Doctrine of Elements) başlıklı ana bölüm, eserin asıl ağırlığını oluşturan bölümdür. Bu ana bölümün iki alt bölümü bulunur: Transcendental Estetik (Transcendental Aesthetic) adlı birinci alt bölümde duyarlığın a priori koşulları olan uzay ve zaman konusu incelenirken, ikinci alt bölüm olan Transcendental Mantık (Transcendental Logic)’ta düşünme ve akıl yetilerinin a priori koşulları ele alınır. Transcendental Mantık bölümü de kendi içinde Transcendental Analitik (Transcendental Analytic) ve Transcendental Diyalektik (Transcendental Dialectic) olarak ikiye ayrılır. Bunlardan Transcendental Analitik, anlama yetisinin, kendileri olmaksızın ampirik bilginin hiçbir şekilde söz konusu olmadığı kavram, kategori ve ilkelerini ele alırken Transcendental Diyalektik, aklın kendi sınırlarını aşmasının sonucu olarak ortaya çıkan yanlış ve yanıltıcı akıl yürütmeleri düzeltmeyi hedefleyen bir araştırma tarzını ortaya koyar. İkinci ana bölüm ise Transcendental Yöntem Öğretisi (Transcendental Doctrine of Method) adını taşır. Bu bölümde Kant, akıl yürütme biçimleri arasında kendine bir felsefi yöntem geliştirmeyi dener.

Kant *CPR*’yi yayımladıktan iki yıl sonra, yani 1783’te bu eserin ana fikirlerini özetlediği *Prolegomena to Any Future Metaphysics That Will Be Able to Present Itself as a Science* (T. *Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafiziğe Prolegomena*/Alm. *Prolegomena zu einer jeden künftigen Metaphysik, die als Wissenschaft wird auftreten können*)¹⁰ adlı eserini, 1788’de de *Critique of Practical Reason* (T. *Pratik Aklın Eleştirisi*/Alm. *Kritik der praktischen Vernunft*)¹¹ adlı kitabını yayımlar. Bu kitap Kant’ın ahlâk felsefesi hakkındaki temel görüşlerini ortaya koyar. 1790’da yayımlanan *Critique of Judgment* (T. *Yargı Gücünün Eleştirisi* /Alm. *Kritik der Urteilskraft*) adlı eseri ile de Yeniçağ felsefesinin en önemli üç kritiğini yayımlamış olur.¹²

Kant’ın *CPR* adlı eseri temel problem olarak saf aklın içeriğini ve sınırının nereye kadar uzanacağını inceler. Bu sebeple bu çalışmada, “saf aklın sınırı nedir?”, “saf akılla neyi, ne kadar

⁹ Bundan sonraki bölümlerde Kant’ın “*Critique of Pure Reason*” adlı eserine “*CPR*” kısaltması ile işaret edilecektir.

¹⁰ Bundan sonraki bölümlerde Kant’ın “*Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafiziğe Prolegomena*” adlı eserine “*PROL*” kısaltması ile işaret edilecektir.

¹¹ Bundan sonraki bölümlerde Kant’ın “*Pratik Aklın Eleştirisi*” adlı eserine “*PAE*” kısaltması ile işaret edilecektir.

¹² Heinz Heimsoeth, *Kant’ın Felsefesi*, çev: Takiyettin Mengüşoğlu (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2007), 19.

bilebiliriz?”, “deneye bağılı olmaksızın insan aklının gücü nereye kadar gider?” sorularının cevabı, Kant’ın eleştiri felsefesinin temelini attığı bu başyapıtında aranmıştır. *CPR* ve *PROL* eserleri, çalışmada başvuru temel metinlerdir. Bu çalışmanın hedefi, akla çizilen sınırlar içinde Kant felsefesinde aklın teorik faaliyetlerine temel teşkil eden durum, olanak ve şartları irdelemek olduğundan söz konusu irdeleme çalışmayı *PAE*’ne değin uzatmamaktadır.

Kant’ın eleştiri felsefesinin amacı, saf aklın kapsamını ve sınırlarını eksiksiz olarak ve ilkelere göre belirlemektir. Saf aklın eleştirisinden Kant, her türlü deneyden bağımsız olarak aklın varmaya çalıştığı her türlü bilgi bakımından akıl yetisinin bir eleştirisini anlar. Böylece bir metafiziğin mümkün olup olmadığının araştırılmasını ve sınırlarının belirlenmesini ister. Yani akıl neyi başarır, neyi başaramaz? Sınırları nereye kadar gider? Deneyin her türlü malzeme ve yardımından yoksun kaldığında akıl ile ne dereceye kadar iş görülebilir? İşte Kant’ın transendental felsefe olarak adlandırdığı felsefesinde hedeflediği, deneyden gelmeyen ama deney-nesne bilgisiymiş gibi bilgimizi genişleten sentetik a priori yargıların ki bu konu ayrıntılı olarak üçüncü bölümde ele alınacaktır, nasıl olanaklı olduğunu göstermektir. Kant, matematikte, doğa bilimlerinde ve metafizikte karşılaştığımız sentetik a priori yargıları, *CPR*’nin “Transendental Estetik”, “Transendental Analitik” ve “Transendental Diyalektik” kısımlarında inceler.¹³

Kant’ın *CPR*’de eleştirilen saf aklın bizzat kendisidir. Bu eleştirinin başarıya ulaşabilmesi için akıl, kendiyle ilgili yargılara varabilmelidir. Akıl bunu a priori olarak kendi yapısında içerdiği özellikleriyle yapar. Kant’a göre saf (teorik) akıl, kendi yeteneklerini ölçüp kendisini görevlendirebilmeyi bilmelidir. Kant *PROL* eserinin Üçüncü Bölüm’ünde, duyular dünyasının görünüşlerinin (İng. appearance/Alm. erscheinung) kendi başına şeyler olarak düşünülmesi ve görünüşlerin bağlantılarının ilkelerinin kendi başına şeyler için de geçerli olduğunun kabul edilmesiyle ortaya beklenmedik bir çatışma ortaya çıktığını ve bu çatışma sonucunda aklın dogmatik olarak kullanımından kaynaklı aklın ikileme düştüğünü dile getirir; böylelikle akıl temeli sağlam olmayan iddialar ortaya koyar.¹⁴ Bu sebeple, akıl sorumsuz bir biçimde davrandığında, eleştirel akıl yargıç sandalyesinden parmağını uzatmalıdır.¹⁵

Kant’ın eleştiri felsefesinin ana hedefi bir bütün olarak ele alındığında, aklın saf kullanımı ile eylemde bulunma bakımından pratik kullanımının sentetik bir birlik içinde nasıl olanaklı olabileceği gösterilir. Aklın bu iki kullanımının yanlısamlara düşmesini engelleyen sağlam bir temeli olmalıdır.

CPR’nin birinci yayıma önsözü Kant’ın şu sözleriyle başlar: “İnsan usu bilgisinin bir türünde özel bir yazgı ile karşı karşıyadır: öyle sorular tarafından rahatsız edilir ki, bunları göz ardı edemez, çünkü ona kendi doğası tarafından verilirler ve yine de onları yanıtlayamaz, çünkü insan usunun

¹³ Heinz Heimsoeth, *Kant’ın Felsefesi*, 7.

¹⁴ Immanuel Kant, *PROL*, 93.

¹⁵ Immanuel Kant, *CPR*, 100.

tüm yeteneğini aşarlar."¹⁶ Kant burada insanın varoluşsal yapısıyla ilgili bir tespit yapmaktadır. İçinde yaşadığımız evren gerçek midir? Tanrı var mıdır? Özgür irade var mıdır? Ölümünden sonra yaşam var mıdır? gibi varoluşsal soruların akla kendi doğası tarafından verildiğini söyler. Akıl bu sorulardan kaçamaz, kaçamadığı gibi bu soruları cevaplayamaz da; çünkü bu soruların cevaplanması insan aklının kabiliyetini ve sınırlarını aşar.¹⁷ Fakat akıl bu güç duruma hiçbir suçu olmaksızın düşer. Akıl, doğası gereği kendisini sormaktan alıkoyamadığı ama yine de cevaplayamadığı sorulara cevap ararken deneyim (tecrübe) (İng. experience/Alm. erfahrung) alanının ilkelerini kullanır. Deneyim ilkeleriyle bu sorulara cevap aramak ise yeni problemler doğurmaktan ve akli çıkmaza sürüklemekten başka hiçbir işe yaramaz. Buradaki problem sadece aklın kendini sormaktan alıkoyamadığı sorularda değildir. Bu sorulara cevap ararken akıl öyle ilkelerden yola çıkar ki, bu ilkeler deneyimde kullanılıp deneyim tarafından yeterince doğrulandıkları halde, aklın kaçınılmaz sorularıyla ilişkilendirildiklerinde olanaklı her türlü ampirik (İng. empirical/Alm. empirisch) kullanımı aşarlar, ama yine de hiç kuşku uyandırmazlar. Bu şüphesiz aklın suçu değildir. Akıl bu suça, deneyimin sınırlarının ötesinde kullanılan ilkeler sürükler. Akıl, kendi doğasından kaynaklı sorularına cevap bulmaya çalışırken, kendisini dayandığı ilkeler tarafından doğrulanamayan ve bitmez tükenmez çekişmelerin karara bağlanamadığı bir alanda bulur. İşte Kant bu kavga alanını metafizik olarak adlandırır.¹⁸

Kant'ın buradaki hareket noktası ise şudur:

Eğer metafizik bir bilimse, nasıl oluyor da diğer bilimler gibi genel ve sürekli bir tasvip kazanmıyor? Yok, değilse, nasıl oluyor da bilim kisvesi altında, durmadan böbürlenerek insanın anlama yetisini hiç sönmeyen ama hiç de gerçekleşmeyen umutlarla oyalıyor? O halde, ister bilgimiz ister bilgisizliğimiz kanıtlanmış, bu iddialı bilimin yapısı konusunda artık kesin bir karara varmak gerekir; çünkü bu durum, daha fazla böyle süremez.¹⁹

Anlaşıldığı üzere Kant için çözülmesi en zor problemlerden birisi, metafiziğin bilimsel değerinin tespiti yani bir bilim olup olmamasıdır. Metafiziğin bir bilim olup olmaması seçeneklerini ayrıntılı bir şekilde inceleyen Kant, bu hususta artık kesin bir kararın verilmesi gerektiği kanaatindedir. Bu sebeple Kant, metafiziği uğraşmaya değer bulan herkesin çalışmasına ara vererek metafizik gibi bir şeyin olanaklı olup olmadığını kendisine sormasını zorunlu tutar ve metafizik bilginin temellendirilmesiyle ilgili şunları ifade eder:²⁰

¹⁶ Immanuel Kant, *CPR*, 99.

¹⁷ Elif Balcı Çetinkıran, "İsteme Özgürlüğünden Eylem Özgürlüğüne: Kant'ın Özgürlük Görüşü", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 35, (2018), 22. Erişim 25 Haziran 2020, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/546701>.

¹⁸ Immanuel Kant, *CPR*, 99.

¹⁹ Immanuel Kant, *Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafiziğe Prolegomena*, çev. Aziz Yardımlı (İstanbul: İdea Yayınevi, 2002), 3-4.

²⁰ Immanuel Kant, *PROL*, 3.

Her şeyden önce, metafizik bilginin kaynaklarına deneysel olamayacağı zaten onun kavramında vardır. O halde bu bilginin ilkeleri (ki bu ilkelere sırf temel önermeler değil, aynı zamanda temel kavramlar da girer) hiçbir zaman deneyden alınmamalıdır: çünkü o, fizik değil, metafizik, yani deneyin ötesinde kalan bilgi olmak zorundadır. O halde ne asıl Fiziğin kaynağını oluşturan dış deney, ne de deneysel psikolojinin esasını oluşturan iç deney, bu bilginin temelini oluşturabilir.²¹

Kant'ın metafizik problemi "akıl ve anlama yetisi her türlü deneyimden bağımsız olarak neyi, ne ölçüde bilebilirler?"²² sorusunu zorunlu olarak beraberinde getirir. Kant akla tüm görevler içinde en güç olan diye tanımladığı kendini bilme görevini yeniden üstlenmesi için çağrıda bulunur. Bu akla bir mahkeme kurması için çağrıdır. Bu mahkeme akla haklı olduğu iddialarında güvence verecek ve aynı zamanda onun tüm temelsiz isteklerini kendi değişmez yasalarına göre reddedebilecektir. Bu mahkemenin kendisi, saf akıldır. Kant, akıl tarafından yapılacak olan bu sorgulamayla metafiziğin kaynağının, alanının ve sınırlarının belirleneceğini²³ ifade ederken ayrıca bilme yetisinin de temelini oluşturur.

Eğer metafizik bir bilim olacaksa, akıl neyin a priori olarak bilineceğinin tespitini yaparak ilkelerini belirlemeli ve bu ilkelerin uygulanabileceği alanın dışında kalan şeyleri de bilimin dışında tutmalıdır. Deneyimi aşan bu alanın bilimsel açıdan zemininin ve çerçevesinin belirlenmesi gereklidir. Öncelikli olarak insan aklının deneyimden bağımsız şekilde neyi, ne kadar, nasıl bilebileceğinin saptanması gereklidir. İşte Kant'ın saf aklın eleştirisinden kastı budur. CPR'nin konusu, aklın bilmeye yönelik faaliyetinin transendental a priori temelini ve bu faaliyetin sınırının bizzat bu faaliyetin kendisi tarafından belirlenmesidir.²⁴

CPR'de "eleştiri" (İng. critique/Alm. kritik) sözcüğü günümüzde taşıdığı anlamdan farklı bir içeriktedir. Eleştiri, olanak ve sınır araştırması anlamındadır. Yunanca aslına uygun olarak eleştiri (krinein: ayırmak, yargılamak), ayırma demektir. Kant'ın yaptığı, deney alanı ile duyulur üstü alanı birbirinden ayırma ve içinde duyudan başka hiçbir şeyin bulunmadığı anlamına gelen "saf" olanı ayırma işlemidir.²⁵ Kant'a göre eleştirinin temel işlevini, aklın sınırlarını belirleme, akla sınır çizme girişimi olarak belirlemek mümkündür:

...bununla kitapların ve dizgelerin bir eleştirisini değil, ama genel olarak akıl yetisinin tüm deneyimden bağımsız olarak kendileri için çabalayabildiği tüm bilgiler açısından bir eleştirisini anlıyorum; öyleyse bu eleştiri genel olarak bir

²¹ Immanuel Kant, *PROL*, 13-14.

²² Immanuel Kant, *Critique of Pure Reason*. Translated by: Paul Guyer & Allen W. Wood, (Cambridge University Press, 1998), 103. (Bundan sonraki dipnotlarda "CPR" kısaltması ile işaret edilecektir.)

²³ Immanuel Kant, *CPR*, 101.

²⁴ Aliye Kovanlıkaya, "A Critical Approach to Kant's Conception of Experience in View of Leibniz's Ontology", (Doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2002), 4-5.

²⁵ Bedia Akarsu, *Ahlak Öğretileri* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1982), 154.

metafiziğin olanağı ya da olanaksızlığı üzerine karar verecek ve her şey ilkelere uygun olmak üzere, kaynağını olduğu gibi alan ve sınırlarını da belirleyecektir.²⁶

Kant anlama yetisi kategorilerinin dışında kalan, duyuların konusu olmayan şeylere anlam verilemeyeceğini ifade eder. Bir başka deyişle, anlama yetisi ancak duyu nesnelere anlam verebilir. Bu nesnelere, kategoriler yahut formlardan birine uymak zorundadırlar. Böylelikle anlama yetisinin kategorileri, aklın anlam verme faaliyetini mümkün kılar. Kant'a göre, bir algı (İng. perception/Alm. wahrnehmung) yargısının, bir deney yargısına dönüşüncüye kadar, öncelikle algının böyle bir anlama yetisi kavramının altına sokulması gereklidir.²⁷ Fenomenler ancak anlama yetisinin kategorileri sayesinde düzen bulur ve bir yapı kazanır. Daha açık ifade etmek gerekirse, anlama yetisinin kategorilerine uymayan herhangi bir şeyin zihin tarafından kavranılması ve bilinmesi mümkün değildir.²⁸

Bu noktadan hareketle, anlama yetisinin saf kavramları, yani kategoriler veya formlar, deney nesnelere uzaklaştıkları zaman anlamlarını kaybederler. Kant açıkça, anlama yetisi kavramlarının sadece deneyim alanında kullanılabileceğini, bunun dışında başkaca bir kullanımın mümkün olmadığını dile getirmektedir. Kant, duyu verileriyle elde edilen deneyim alanını "fenomen" (İng. appearance/Alm. erscheinung) olarak niteler. Bu alanın bilgisine kategoriler, uzay ve zaman formları vasıtasıyla ulaşılabileceğini düşünür. Kant'a göre, uzay ve zaman duyu bilgisinin oluşmasının koşulları olan birer "görü"dür; kavram değildirler. Uzay ve zaman olmaksızın duyu bilgisi olmaz.²⁹

Anlama yetisinin bu saf kavramları deneyim alanından çıkıp "numen" alanıyla, "kendi başına şeyler"le karşılaştıklarında anlamlarını yitirirler.³⁰

Kant'ın dile getirdiği şey açıkça şudur:

Bütün sentetik a priori ilkeler, olanaklı deneyim ilkelerinden başka bir şey değildir" ve hiçbir zaman kendi başına şeylerle ilgi içine sokulamazlar, ancak deneyim nesnelere olarak görünüşlerle ilgi içine sokulabilirler. Bu nedenle. Saf Matematik de Saf Doğa Bilimi de hiçbir zaman sırf görünüşlerden öte bir şeye gidemezler ve ancak genel olarak deneyim olanaklı kıldığı şeyi, ya da bu ilkelerden çıkarılıp her zaman herhangi bir olanaklı deneyimde tasarımılanabilir olması gerekeni tasarımlarlar.³¹

Kant'a göre anlama yetisinin saf kavramlarının deneyim alanı dışına çıkarılması aklın yanlış yola girerek hataya düşmesine sebep olur; çünkü deney dışında kalan numen alanının akıl yetileriyle bilinebilmesi imkânsızdır.³² Bu durumda, daha önce konusu geçen aklın doğası

²⁶ Immanuel Kant, *CPR*, 101.

²⁷ Immanuel Kant, *PROL*, 51.

²⁸ Immanuel Kant, *PROL*, 52.

²⁹ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, 351.

³⁰ Immanuel Kant, *PROL*, 64.

³¹ Immanuel Kant, *PROL*, 65.

³² Immanuel Kant, *PROL*, 85.

gereği kendisini sormaktan alıkoymadığı, metafizik (fizik ötesi) alanın da temel soruları olarak sıralayabileceğimiz “Varlık var mıdır?, Evren sonlu mudur, sonsuz mudur?, Evrende amaçlılık var mıdır?, Tanrı var mıdır? Ölüm ötesi yaşam var mıdır?” gibi konuların numen alana ait sorunsallar olması sebebiyle aklın ilkeleriyle bilinmesi olanağı yoktur.

Kant böylece “duyulur dünya” (İng. sensible world/Alm. verständig welt) ile “düşünülür dünya”yı (İng. intelligible world/Alm. verständlich welt) birbirinden ayırarak aralarına kesin bir çizgi çeker. Deneyim alanının içinde olan, duyularla algılanabilen fenomenler dünyası insan zihninin ürettiği bir şey değildir, duyulur dünyayla ilgili bilgi ediminde algılarımız rol oynar. Yukarıdaki alıntıda da belirtildiği gibi, Kant, tüm sentetik a priori ilkelerin, olanaklı deneyin ilkelerinden başka bir şey olmadığını söyler. Bu sebeple bu ilkeler, numenlerle değil, ancak fenomenlerle bir anlam dünyası tasarımıyabilirler.

Kant’ın konuya bu bakış biçimiyle, yukarıda sıraladığımız geleneksel metafizikle ilgili cevaplanamayan sorular hakkında sağlam temellere dayanan anlamlı tartışmaların yürütülmesinin mümkün olmadığı neticesine kolaylıkla varılır. Böylelikle, akla çizilen sınır da belirlenmiş olur, bu aynı zamanda bilimsel bilginin de sınırınıdır. Kant, akla nereye kadar güvenebileceğimizi ve neden oraya kadar güvenmemiz gerektiğini belirleyemeyen bilimde karışıklıkların kaçınılmaz olduğunu dile getirdikten sonra bu karışıklıkların ancak aklımızın sınırlarının formel olarak ilkelerle belirlenmesiyle önlenebileceğine vurgu yapar. İleride böyle bir karışıklığa tekrar düşmek de sadece bu yolla önlenbilir. İşte, deneyim dünyasını aşmaya yönelik bir düşünce hareketi olan bu karışıklık, “antinomi”lere (İng. antinomy/Alm. antinomie) (çelişki) sebep olur.³³ Antinomiler, idelerle aklın yapısı arasındaki bağlantıdan meydana gelir. Akıl, deneyim alanının dışında kalan metafizik alandaki ruh, tanrı ve evren kavramlarını düşünmeye başladığında antinomilere düşer. Bu sebeple, metafizik alanda bilimsel bilgi mümkün değildir. Dolayısıyla, mutlak akla dayanarak ve zorunlu olarak, daha önce bahsi geçen metafizik alana ait soruların kanıtlarıyla birlikte cevaplanabileceğine dair savlar anlamlı olamamaktadır.

CPR’den maksat, duyulur dünyanın ötesine geçmenin önlenmesiyle buna karşılık Kant, pratik akla dayanan yeni bir metafizik kurmak ister. Bu girişim, bir bilim olarak metafiziğin saf akıl zemininde mümkün olamayacağını gösterir. Kant, metafiziği duyulur alana değil de, pratik akla, yani düşünülür alana ait kıldığı için Kant’ın metafiziği yıktığı söylenemez; çünkü o yıktığı metafiziğin yanında yeni bir metafizik kurar. Böylelikle Kant, *CPR*’de bir bilim olarak metafiziğin imkânsızlığını göstermeye çalışırken *Pratik Aklın Eleştirisi*’nde pratik akla dayanan yeni bir metafizik kurar ve ahlâk konusunu bu eserinde işler.³⁴

Yukarıda, çalışmanın tarihsel arka planıyla birlikte konusu ana hatlarıyla gösterilmeye çalışılmıştır. Görüldüğü üzere, felsefi düşünceleriyle pek çok bakımdan ilki temsil etmiş, felsefe tarihinde güçlü tesir bırakmış ve 200 yıl sonrasında bugün bile bu tesirini sürdüren Immanuel

³³ Immanuel Kant, *PROL*, 105.

³⁴ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, 360.

Kant, kendisinin Kopernik Devrimi olarak nitelendirdiği düşünsel serüveninde insan aklının dinamik ve öncü bir rol oynadığını belirterek bilim felsefesinde çok önemli ve büyük bir adım atmıştır. Bu bağlamda Kant felsefesi, felsefe tarihinde bir dönüm noktasıdır ve kendisinden sonra gelen düşünce sistemleri üzerinde geniş etki yelpazesıyla son derece belirleyici ve öncü bir güç olmayı başarmıştır. Kant'ın ayrıntılı şekilde görüşlerini ileri sürdüğü, hatta tüm felsefi fikriyatını üzerine kurduğu aklın sınırı konusu ve metafiziğe yönelik eleştirileri günümüzde her ne kadar tartışılmaya açık olsa da hala güncelliğini ve etkisini korumakta, felsefi literatürde özgünlüğünü sürdürmektedir. Dolayısıyla Kant'ı anlamadan bugünkü bilim tartışmalarını anlamak ve ilerlemek hala mümkün gözükmemektedir.

Kant eleştiri felsefesiyle bir yandan aklın saf kullanımına matematik ve doğa bilimlerinden hareketle bir yön tayin etmeye çalışırken diğer taraftan aklın pratik kullanımı kurmak amacıyla yani numenal olanın düşünülebilmesi için saf akla bir sınır getirir. Kant'ın saf akla çizdiği sınır, duyulur dünyanın nesnesi olan "fenomen"dir. Kant'ın klasik metafizik eleştirisinin temelinde, aklın sınırlarının ötesindeki şeyleri duyulur dünyanın dışına iterek insanın doğasına ve içinde yaşadığı dünyasına yabancılaşma durumunu ortadan kaldırmak vardır. Kant'ın en nihâi amacı, saf akla çizdiği duyulur dünya sınırıyla bir nevi insanın kendisini içinde yaşadığı dünya karşısında konumlandırabilmesini ve uyumlu hale gelebilmesini sağlamaktır. Bu çalışmada, Kant'ta saf aklın sınırı ortaya konularak bu uyumu gerçekleştirebilmek için akla gereksinim duyan insanoğlunun eleştiri felsefesi kapsamında neyi, ne kadar, nasıl bilebileceği gösterilmeye çalışılmıştır. Bu tez, Kant'ın eleştiri felsefesinin saf aklın etkinliklerine temel oluşturan olanaklarını ortaya koyma çerçevesinde bir değerlendirme niteliğindedir. Kant'ın felsefi mirasının en önemli mevzusu olarak saf aklın eleştirisinin bilimsel olarak farklı bir gözle tekrar ele alınarak efektif bir şekilde ve en önemlisi daha sade ve anlaşılır bir dille değerlendirilmesinin çalışma alanına katkı sağlaması kanaatimizce büyük önem arz etmektedir.

Şimdiye dek din felsefesi, kelam gibi bilim dallarında ve diğer ilgili çalışma alanlarında Tanrı'nın varlığına dair deliller ve benzeri konularda pek çok çalışma yapılmıştır. Türkiye'de konu bakımından tezimize en yakın çalışmalardan biri, neredeyse eş zamanlı olarak Ebru Pehlivan tarafından kaleme alınarak 2020 yılında yayımlanmış olan "Kant'ta Eleştiri ve Sınır Kavramları Üzerine Bir İnceleme" isimli eserdir. Bu çalışmada, Kant'ın hem saf (teorik) hem pratik akılda çizdiği sınırlar birlikte ele alınmıştır. Diğer yakın çalışmalar ise, Aykut Küçükparmak tarafından 2014 yılında kaleme alınan "Kant'a Göre Bilgi ve Metafiziğin İmkânı" ve 2013 yılında Ümit Öztürk tarafından yazılan "Kant'ta Aklın Teorik Kullanımından Pratik Kullanımına Geçişin Koşulları Üzerine Eleştirel Bir İrdeleme" adlı tezlerdir. Bu tezlerde de yine Kant'ta saf aklın kullanımıyla pratik aklın kullanımı birlikte inceleme konusu yapılmıştır.

Bahsi geçen çalışmaların yanı sıra, daha pek çok eserde benzer konular parça parça işlenmiş olsa da, çalışmamızın başlı başına Kant'ta saf akla sınır çizme konusunu ayrıntılı olarak ele alan -her ne kadar eksiklikleri de olsa- gelecek çalışmalara ve bundan sonra ne tür çalışmalar

yapılabilir hususunda katkı sağlayacak ve öncülük edebilecek öncü çalışmalardan biri olarak alandaki ilk sıralarda yerini aldığını düşünmekteyiz.

Çalışmamızda, Kant'ın eleştiri projesi kapsamında kaleme aldığı *CPR* ve *PROL* eserlerine temel metinler olarak başvurulmuştur. Bu çalışmanın hedefi, akla çizilen sınırlar içinde Kant felsefesinde aklın teorik faaliyetlerine temel teşkil eden durum, olanak ve şartları irdelemek olduğundan, ilişkilendirilmesi kaçınılmaz olan yerlerde *PAE*'ne de temas edilmiş olmakla birlikte söz konusu irdelemede *CPR* esas alınmıştır. Araştırmanın sınırı, aklın saf kullanımının sınırını belirlemektir.

Bu belirlenimlerden sonra, kullanılan yöntem ve kavramlarla ilgili temel bazı tespitler yapmak gerekmektedir. Bu çalışma, amacı açısından açıklayıcı ve tanımlayıcı; benimsediği felsefe temel araştırma deseni açısından nitel yönelimlidir. Tez oluşturma sürecinde, öncelikle ayrıntılı bir arşiv ve kütüphane taraması yapılmış, elde edilen veriler incelenip analiz edilerek notlar tutulmuştur. Verilerin elde edilmesinde literatür tarama tekniği kullanılmış olup dokümanların incelenmesinde içerik inceleme yöntemi kullanılmıştır. Çalışma Kant'ın felsefi düşüncelerinin doğa bilimleri, matematik, etik gibi çok çeşitli konuyla ilişkili olması sebebiyle bu bilim alanlarında yapılan çeşitli araştırmalara da değinilmiş, bu nedenle zaman zaman bu bilimlerin kaynakları da kullanılmıştır. Araştırma süreci; amaçlı, planlı ve sistemli olarak sırasıyla literatür taraması, verilerin toplanması, gruplanması, analizi, sentezi, açıklanması, yorumlanması ve değerlendirilmesi basamaklarıyla tamamlanmıştır.

Kant'ın eserlerini oluştururken kullandığı teknik dili anlamak oldukça meşakkatli bir iştir. Bu sebeple, çalışma boyunca kullanılan kavramsal yapı ve bu yapı içerisindeki terimler hakkında açıklama yapmak gerekmektedir. Ayrıca bu çalışma, Kant'ın dilinin Almanca olduğu hesaba katıldığında onun felsefesini Türkçe dilinde aktarmayı denemektedir; bu sebeple bünyesinde eksiklik barındırması kaçınılmazdır. Tezin içeriği oluşturulurken Kant'a ait eserlerin İngilizce ve Türkçe çevirilerinden yararlanılmış olup ortak bir terminoloji sağlama amacı güdülerek Türkçe çevirilerde kullanılan aynı anlamdaki farklı terimler değiştirilerek kullanılmıştır. Kant'ın kitaplarının ve ilgili diğer eserlerin İngilizce çevirilerinin Türkçe'ye aktarılmasındaki sorumluluk tez yazarına aittir.

Tez, üç bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır. Tezde öncelikle Kant felsefesinin eleştiri öncesi tarihsel arka planı değerlendirilmiş, ardından eleştiri dönemi tahlil edilerek transendental felsefenin temel kavramsal ayrımları ele alınmıştır. Lizbon Felaketi Üzerine şiirini yazar Bu bağlamda tezin teorik zeminini oluşturan Birinci Bölüm'ünde, Kant'ın eleştiri felsefesini temellendiren etkenler incelenmiştir. İkinci Bölüm'ün konusunu, transendental felsefedeki temel ayrımlar oluşturmuştur. Bu bölümde öncelikle Kant'ın eleştiri felsefesine ve sınır kavramlarına değinilmiş, ardından Kant felsefesinin ana kavramlarındaki temel ayrımların tahlili yapılmıştır. Üçüncüsü Bölüm'de ise Kant'ın transendental felsefe öğretisi ele alınmıştır. Bu kapsamda duyarlılığı inceleyen Transendental Estetik ayrıntılı bir biçimde incelenmiş, ardından anlama yetisini inceleyen Transendental Mantık ana hatlarıyla ortaya konmuştur.

Transendental Diyalektik'te de saf aklın işleyişi ayrıntılı bir şekilde gösterilerek tezin problemi olan saf aklın sınırı tartışılmıştır.

Bilindiği üzere Kant felsefesi, pek çok olumsuz eleştiriye maruz kalmış felsefe anlayışlarından biridir; belki de en başında gelmektedir. Bu sebeple şüphesiz, çalışmamızın da içeriğini oluşturan Kant'ın eleştiri felsefesi kapsamında ortaya koyduğu düşüncelerine yönelik karşıt görüşler bulunmaktadır. Ancak her başlık altında tüm karşıt görüşlere yer vermek oldukça geniş kapsamlı farklı bir çalışmayı gerektirdiğinden, tezimiz sonuç bölümünde yer verdiğimiz doğrudan ana problemle alakalı işaret etmeyi gerekli gördüğümüz belirli konulardaki eleştireler, ulaşılan sonuçlar ve değerlendirmelerle sonlandırılmıştır.

1. BÖLÜM

TRANSENDENTAL FELSEFEYİ TEMELLENDİREN ETKENLER

1.1. Eleştiri Felsefesinin Tarihsel Arka Planı

Kant felsefesi eleştiri öncesi dönem ve eleştiri dönemi olarak ikiye ayrılır. Eleştiri öncesi dönemi, 1781 tarihli *CPR*'ye kadarki 1746-1770 yılları arasını kapsayan, Leibniz ve Wolff felsefesi etkisi altında kaldığı dönemdir.

Kant'ın eleştiri öncesi dönemi, doğa biliminin yükselişe geçmesiyle çöküşe geçen Aristoteles metafiziği etkisi altındadır. Descartes fiziği ile Newton fiziğinin tümevarımsal matematik yöntemiyle Aristoteles felsefesi kavramlarının ve iddialarının reddedilmesiyle Leibniz-Wolff geleneği filozofları doğa bilimlerinde kullanılan matematik yönteminin metafizikte de kullanılabilmesine dair bir düşünce ortaya koyarlar.³⁵ Fakat 1720 yılı itibarıyla bu düşünce sistemi pietist³⁶ düşünürler tarafından eleştiriye maruz bırakılır; çünkü felsefe yöntemi, matematiksel ve tümdengelimsel değil, ampirik ve tümevarımsaldır. Pietist filozoflara göre, felsefede deneyimde verilen kavramların açıklanması ve analizi esastır, kavramları matematikteki gibi tanımlar üzerinden açıklamak filozofun işi değildir.³⁷

Kant'ın eleştiri öncesi dönemi, Leibniz-Wolff geleneği ve Newton-Descartes savunucuları arasındaki tartışmalarla şekillenir. Matematikçi ve metafizikçiler arasındaki kuvvetin ölçülmesi, Descartes'ın geometrik fiziği, Leibniz'in bir cisimde, cismin kendisine ait canlı bir kuvvet olduğu iddiası, yine Leibniz ve Newton arasındaki monadların varlığı ve mekânın (uzayın) doğası hakkındaki anlaşmazlıklar Kant'ın eleştiri öncesini dönemini etkileyen belli başlı konular olarak sıralanabilir.³⁸

Bilimsel ve sosyal meselelere dair temel sorunların çözümlenmesinde ve metafizik alanda yetkili tek merci olarak aklı gören Leibniz-Wolff felsefi sisteminin yöntemine karşı çıkan Pietist filozoflar, aklın bu mutlak egemenliğine de karşı çıkmışlar ve bu rasyonalist anlayışı etik değerler karşısında tehdit olarak görmüşlerdir. Hatta bazı filozoflar Wolff felsefesinin, her türlü metafiziği reddeden ateist düşünceyi zorunlu olarak barındırdığını dile getirirler. Wolff'a karşı yürütülen bu eleştirilerin etkisi, 1730'lara geldiğinde azalmaya başlar fakat ilerleyen zamanda Alman filozof ve teolog Christian August Crusius tarafından yapılan çalışmalarla, Pietistlerin Wolff eleştirileri tekrardan güç kazanır. Crusius'un yazılarının ana teması,

³⁵ Frederick C. Beiser, "Kant's Intellectual Development: 1764-1781", Paul Guyer (ed.), *Kant*, (Cambridge University Press, 2010), 27.

³⁶ "Dinde bilişsel öğeden vazgeçerek kişinin kendini öne sürmesine önem veren, her şeyi bir kıyıya atarak içsel tecrübe ve yaşantıyı ön plana çıkartan tavır. Ruhun kurtuluşu bakımından duyguyu ve ahlâksal yaşama önem veren anlayış". Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, Felsefe Dizisi 6. Kitap, İstanbul, 1999, 686.

³⁷ Frederick C. Beiser, "Kant's Intellectual Development: 1764-1781", 28.

³⁸ Frederick C. Beiser, "Kant's Intellectual Development: 1764-1781", 28-29.

düşüncemizin ana ilkelerinin akıl tarafından kanıtlanamayacağı üzerine kuruludur. Kant'a göre sadece metafizik etik ve din konusunda bize bir gereklilik sunabilir ve bu iki zıt anlayış arasında bir orta yol bulabilir. Kant, eleştiri öncesi döneminde işte bu orta yolu kendisinin tesis edebileceğine inanır.³⁹

Kant'ın 1746-1760 yılları arasında yazdığı eserleri çoğunlukla doğa bilimleri hakkındadır ve amacı sağlam bir metafiziğe temel hazırlamaktır.⁴⁰ 1760 yılı itibarıyla yayımladığı çalışmalarında, klasik metafizik hakkındaki düşüncelerinin sarsıldığı görülür. Kant artık Tanrı'nın varlığının ispatı, ölümsüzlük, ahlâk ve estetik konuları üzerine yoğunlaşır.⁴¹ 1760-1770 arasında, felsefî düşünce sisteminde anlama yetisi-duyarlılık, numen-fenomen ayrımlarına giderek matematik, mantık, fizik, metafizik alanlarındaki düşünceleriyle eleştirel felsefesini inşa sürecine başlar. 1771'den sonra 1772 tarihinde yazdığı mektubundan da anlaşıldığı üzere, duyarlılık yetisinin ve aklın sınırlarını çizmek Kant'ın üzerinde uzun zamandan beridir çalıştığı bir projedir. Bu metin daha sonra *CPR* adını alır. Genellikle Kant'ın akla sınır çizme girişiminin *CPR* metniyle başladığı bilinse de Kant'ın eleştiri öncesinde yazdığı metinlerinde de bu konuya değindiği ve bu girişimi başlattığı görülmektedir.⁴² Kant 1780 yılına kadar sessizlik dönemi olarak adlandırılan zaman diliminde çok az eser verir.⁴³ Bu derin sessizliğin ardından 1781 yılında ünlü başyapıtı *CPR*'yi yayımlar.

Yukarıda eleştiri öncesi dönemde Kant'ın felsefî düşüncelerine etki eden bazı temel konuları ele aldıktan sonra bu bölümde, Kant'ın eleştiri öncesi eserlerine de genel hatlarıyla ve kronolojik bir sıralamayla değinmekte fayda vardır.

Kant ilk yayını henüz bir üniversite öğrencisiyken 1746 yılında yapar. *Canlı Kuvvetlerin Doğru Ölçülmesine İlişkin Düşünceler (Gedanken von der wahren Schätzung der lebendigen Kräfte)* adlı çalışmasında cisimlerdeki kuvvet, canlı kuvvetler ve değerlendirmesi konularını işler.⁴⁴

1754 yılında Berlin Bilimler Akademisi tarafından düzenlenen yarışmaya, *Dünyanın Eksenindeki Dönüşünün Kökeninden Bu Yana Herhangi Bir Değişikliğe Uğramış Olup Olmadığı (Ob die Erde in ihrer Umdrehung um die Achse...)*⁴⁵ konusuna değindiği bir makaleyle katılır. Kant bu makalesinde, Newton'un evrensel çekim kanununu doğanın evrensel motoru (das allgemeine Triebwerk der Natur) olarak açıklar.⁴⁶

1755'de kaleme aldığı *Evrensel Doğa Tarihi ve Gök Kuramı ya da Newton İlkeleri Uyarınca Ele Alınmış Tüm Dünya Yapısının Kavranması ve Mekanik Kaynağı Hakkında Deneme (Allgemeine*

³⁹ Frederick C. Beiser, "Kant's Intellectual Development: 1764-1781", 30.

⁴⁰ Frederick C. Beiser, "Kant's Intellectual Development: 1764-1781", 26.

⁴¹ Heinz Heimsoeth, *Kant'ın Felsefesi*, 37.

⁴² Ebru Pehlivan, "Kant'ın Eleştiri Öncesi Eserlerinde Sınır Kavramı", *Felsefe Arkivi*, 47, 2017, 63.

⁴³ Martin Schönfeld, *The Philosophy of the Young Kant*, (New York: Oxford University Press, 2000), 17.

⁴⁴ Özgüç Güven, "Kant'ın Eleştiri Öncesi Bilgi ve Bilim Görüşü" (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2006), 23.

⁴⁵ Steve Naragon, Kant in the Classroom (Manchester University), 2006, Erişim 5 Aralık 2021, <https://users.manchester.edu/Facstaff/SSNaragon/Kant/Helps/KantsWritings.htm>

⁴⁶ Özgüç Güven, "Kant'ın Eleştiri Öncesi Bilgi ve Bilim Görüşü", 28.

Naturgeschichte und Theorie Des Himmels oder Versuch von der Verfassung und dem mechanischen Ursprunge des ganzen Weltgebäudes, nach Newtonischen Grundsätzen abgehandelt) yazısında, evrenin oluşumunu Newton'un doğa ilkelerine bağlar. Bununla birlikte Leibnizci rasyonalizmin ilkesi gereğince, metafizik temellendirme doğa bilimi için de gereklidir.⁴⁷

Kant'ın metafizikle ilgili olan ilk çalışması, 1755 yılında yazdığı doktora tezidir. *Metafiziksel Bilginin İlk İlkelerinin Yeni Bir Açıklaması*⁴⁸ eseri, varlık biliminin ilkeleri hakkındadır. Kant bu çalışmasında, eleştirel döneminin önemli problemi olan insan ve doğa arasındaki bağlantıyı irdeler⁴⁹ ve doğrunun mümkünliğünün temellerini sorgular.⁵⁰

Kant 1756 yılında profesörlük için yazdığı *Fiziksel Monodoloji (Monadologiam Physicam)* adlı eseri, monadların bölünemezliği hakkındadır.⁵¹ Bu eseri Kant'ın Leibniz ve Wolf metafizikleriyle Newton'un doğa bilimlerinin ilkeleri arasında bağlantı kuran eseridir. Kant, Leibniz ve Newton tartışmasında Newtoncular tarafındadır.⁵²

1760 yılından itibaren metafizik gelenekten kopmaya başlamasıyla Kant'ın ilgi alanına varlık, düşünme, etik ve estetik gibi konular da dâhil olur. Bu dönemde Rousseau'nun etkisiyle insana dair problemlere eğilir ve 1762-1763 yılları arasında Tanrı sorununa yönelir.⁵³

Prusya Bilimler Akademisi tarafından, iki yıl sonra gerçekleştirilecek bir yarışma için 1761 yılında bir soru belirlenir: "Genel olarak metafizik doğrular, özel olarak doğal teoloji ve ahlâkın ilk ilkeleri geometrik doğrularla aynı derecede kanıtlanabilirler mi? Eğer kanıtlanamazlarsa onların kesinliğinin doğası nedir ve ne dereceye kadar bu kesinliği elde ederler ve bu kesinlik yeterli midir?" Kant bu yarışmada jüri özel ödülüne layık görülür. Kant bu çalışmasında matematiği kavram analizinin yerine sentezle açıklar ve sentez Kant'ın ilk defa kullandığı bir kavramdır. Kesin bilgiye tanımlarla belirlenen kavramlardan nesnelere kurarak ulaşılabilir; matematiksel düşünce bu yolla olanaklı olur. Fakat felsefe kavram tanımlamayı amaç edinmez, felsefe tanımlardan değil kavramlardan başlar. Matematikçiler tanımlarını sentezle elde ederken felsefeciler kavramlarını analizle kurarlar. Kant, bu eseriyle CPR'ye doğru bir ilerleme daha kaydeder.⁵⁴

1762 yılında *Dört Kıyassal Biçimin Yanlış Safsatacılığının Gösterilmesi (Die falsche Spitzfindigkeit der vier syllogistischen Figuren erwiesen)* başlığıyla bir eser yayımlar. Bu

⁴⁷ Sebastian Gardner, *Routledge Philosophy Guidebook to Kant and the Critique of Pure Reason* (London & New York: Routledge, 1999), 15.

⁴⁸ "Nova dilucidatio" olarak anılır. (Steve Naragon, *Kant in the Classroom* (Manchester University), 2006, Erişim 5 Aralık 2021, <https://users.manchester.edu/Facstaff/SSNaragon/Kant/Helps/KantsWritings.htm>)

⁴⁹ Özgüç Güven, "Kant'ın Eleştiri Öncesi Bilgi ve Bilim Görüşü", 30.

⁵⁰ Manfred Kuehen, *Immanuel Kant*, çev. Bülent O. Doğan. (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017), 83.

⁵¹ Manfred Kuehn, *Immanuel Kant*, Immanuel Kant, çev. Bülent O. Doğan, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017), 85.

⁵² Özgüç Güven, "Kant'ın Eleştiri Öncesi Bilgi ve Bilim Görüşü", 33.

⁵³ Özgüç Güven, "Kant'ın Eleştiri Öncesi Bilgi ve Bilim Görüşü", 35.

⁵⁴ Özgüç Güven, "Kant'ın Eleştiri Öncesi Bilgi ve Bilim Görüşü", 37.

çalışmasında yargı kavramı üzerinde durur. Kant, anlama yetisi ve aklın farklı birer yeti olmadığına, ikisinin de yargılamada rolünün olduğunu ifade eder.⁵⁵

Kant, 1762 yılının sonlarına doğru Tanrının varlığını ispatlamaya yönelik kaleme aldığı *Tanrının Varoluşunun Bir Kanıtlanımı İçin Mümkün Biricik Kanıt (Der einzig mögliche Beweisgrund zu einer Demonstration des Daseins Gottes)* eserinde, henüz Tanrının varlığının felsefi ispatlarla ortaya konulabileceğine inanır.⁵⁶

Kant aynı yıl, *Dünya Bilgelisine Olumsuz Nicelikler Kavramını Sokma Denemesi (Versuch den Begriff der negativen Grössen in die Weltweisheit einzuführen)* adlı eserini de yayımlar.⁵⁷ Bu eserinde fizik ve matematikte ortaya çıkan zıtlıkların mantık alanından farklı olduğuna işaret eder.⁵⁸ Kant, fizik ve matematikteki karşıtlığa gerçek karşıtlık (real repugnant) adını verir. Kant'a göre doğadaki kuvvetler mantık ilkeleriyle açıklanamaz olur. Sonraki görüşü ise matematik ve fizik alanlarındaki yargıların sentetik yargılar olduğu yönündedir.⁵⁹

Kant, 1764 yılında *Doğal Teoloji ve Ahlakın İlkelerinin Açıklığı Üzerine Araştırmalar (Untersuchungen über die Deutlichkeit der Grundsätze der natürlichen Theologie und der Moral)* isimindeki eserini ortaya koyduktan⁶⁰ 2 yıl sonra *Metafizik Düşlerle Aydınlatılan Bir Büyücünün Rüyaları (Träume eines Geistersehers, erläutert durch Träume der Metaphysik)* çalışması, onu eleştiri felsefesine doğru götüren en önemli adımlardan biridir. Bu eserinde Kant, Emanuel Swedenborg adında İsviçreli bir kâhini konu eder ve ruhun bilgisinin elde edilemeyeceği kanaatine vararak, aslında insanın bilme sınırının çizilmesine yönelik fikirlerinin temelini bu eserinde oluşturur.⁶¹

1768'de Kant, *Uzaydaki Yönlerin Farklılığının İlk Temeli Üzerine (Von dem ersten Grunde des Unterschiedes der Gegenden im Raume)* eserinde, Leibnizci anlayışının eleştirisiyle mutlak uzayın ispatına çalışır. Kant bu yazısında, Leibnizci uzay anlayışına karşın Newton'un mutlak uzayını savunur.⁶² Kant sonuç olarak, eleştirel dönem uzay anlayışının temelini bu eseriyle atmıştır.⁶³

Kant'ın eleştirel felsefeye geçişteki en önemli eseri⁶⁴, *Duyulur Dünya ile Anlaşılır Dünyanın Form ve İlkeleri Üstüne (De mundi sensibilis atque intelligibilis forma et principiis)* isimli çalışmasıdır. Kant bu eseri, 1770 yılında Königsberg Üniversitesine profesörlük başvurusu yapmak için yazar. Kant kitabında, duyarlık (hissetme yetisi) (İng. sensibility/Alm. sinnlichkeit) ve anlama

⁵⁵ Özgüç Güven, "Kant'ın Eleştiri Öncesi Bilgi ve Bilim Görüşü", 34.

⁵⁶ Heinz Heimsoeth, *Kant'ın Felsefesi*, 38.

⁵⁷ Özgüç Güven, "Kant'ın Eleştiri Öncesi Bilgi ve Bilim Görüşü", 36.

⁵⁸ Heinz Heimsoeth, *Kant'ın Felsefesi*, 44.

⁵⁹ Özgüç Güven, "Kant'ın Eleştiri Öncesi Bilgi ve Bilim Görüşü", 36.

⁶⁰ Özgüç Güven, "Kant'ın Eleştiri Öncesi Bilgi ve Bilim Görüşü", 37.

⁶¹ Özgüç Güven, "Kant'ın Eleştiri Öncesi Bilgi ve Bilim Görüşü", 39.

⁶² Özgüç Güven, "Kant'ın Eleştiri Öncesi Bilgi ve Bilim Görüşü", 40.

⁶³ Hasan Bülent Gözkan, "Kant'ın Eleştiri Öncesi Döneminden Eleştiri Dönemine Geçişindeki Anahtar Yazı: Uzayda Yönler Arasındaki Farklılığın Nihai Dayanağı Hakkında", (2006), 6, Erişim 12 Ekim 2020, <http://www.academia.edu/2555920>.

⁶⁴ Manfred Kuehn, *Immanuel Kant*, 181.

yeti arasında ayırım yapar. Duyarlılığın nesnesi, duyulur olandır; düşünce tarafından kavranamayan şey ise düşünseldir. Fenomen ve numen ayırımı, Kant'ın eleştirel döneminde kurguladığı kendi felsefesinin en temel düşünce biçimlerinden biridir.⁶⁵

1.1.1. Rasyonalizm ve Ampirizm

Kant'ın gençlik yılları boyunca Almanya'da hâkim olan düşünce sistemi, Leibniz-Wolff geleneği rasyonalizmdir. Bu felsefe, dogmatik yöntemli ve aklın evren hakkında söylediklerinin doğruluğunu ve gerçekliğini savunduğu için bir akıl felsefesidir. Aklın doğuştan getirdiği, her türlü deneyim bilgisinden önce var olan a priori ilkelere dayanarak evrenle ilgili doğru ve güvenilir bilgiler elde edilebileceğini iddia eden bu felsefe, doğru bilgi için deneyimin, pratiğin, gerçek (tecrübî) hayatın belirleyici olmadığı anlayışına dayalıydı.⁶⁶ Sokrates, Platon ve Descartes gibi rasyonalist filozoflara göre, doğru bilginin temelini ve sınırlarını deneyim oluşturamaz. Dolayısıyla metafizik alanla dünya arasında sınır çekmek gereksiz bir uğraştır. Çünkü metafizik, rasyonalistler için deneyimin ötesinde kalan bir bilimdir. Metafizik alana duyum (İng. sensation/Alm. empfindung) algıları ulaşamaz, ama akıl ulaşabilir. Rasyonalizm bu çizgideki bir anlayışla dogmatik düşünceyle hareket etmiş, bu iddiayı yani aklın duyum ötesindeki şeyler için bilgi verip veremeyeceğini temellendirmeden, aklın kategorilerini incelikli bir eleştiriden geçirmemiştir. Kant, 1760 yılına kadar Leibniz-Wolff felsefesinin bu sisteminin etkisinde kalır.

1760 yılından itibaren Kant'ın felsefi düşüncesinde köklü bir değişim meydana gelir. Kendi deyişle onu bu dogmatik uykusundan uyandıran İskoç filozof David Hume (1711-1776)'dur. Bir diğer önemli isim ise John Locke (1632-1704)'dur. Bu ampirist felsefe anlayışı ise rasyonalistlerin aksine, her bilginin kaynağının deneyim olduğunu söyler.⁶⁷

Locke, Berkeley ve Hume gibi ampirist filozoflara göre, gerçek dünyadan edindiğimiz duyu verileri ve algılarda bulunmayan hiçbir şey akılda bulunmaz. Deneyim, duyu organları ve onların algılarıyla edinilir, bunun ötesi bilincin içe bakan gözlemlerinden ibarettir. Aklın sınırları deneyim ve içe bakan bilinçtir. Duyuüstü deneyimin herhangi nesnel bir deneyimi yoktur. Dolayısıyla, metafizik bilgiye erişilmesi mümkün değildir. İşte bu iki farklı düşünce akımı, Kant'a metafizikle aklın arasındaki ilişkiyi sorgulatır ve aklın sınırlarını belirlemek gibi bir araştırma projesine yöneltir.

Ampiristler, her şeyin başlangıcında deneyim olduğunu ve ondan önce akılda hiçbir bilginin yer almadığını savunur. Rasyonalistler ise tam tersi istikamette düşünerek aklın doğuştan getirdiği ilkesel bilgilerin sonradan edinilen deneyim verilerine göre çok daha fazla geçerlik

⁶⁵ Özgüç Güven, "Kant'ın Eleştiri Öncesi Bilgi ve Bilim Görüşü", 40.

⁶⁶ Veysel Atayman (ed.), *Aklın Sınırları: Kant Felsefesine Giriş*, (Donkişot Güncel Yayınlar, 2005), 87.

⁶⁷ Veysel Atayman (ed.), *Aklın Sınırları: Kant Felsefesine Giriş*, 87-88.

hakkının olduğunu iddia eder. Kant'ın bu soruların cevabını verebilmek, yani dogmatik uykusundan uyanabilmesi için dogmatik olanı aşması gerekir.⁶⁸

Dogmatiklere göre, düşüncenin bilgi edinmede bir sınırı yoktur. Kuşkucu ampirikler içinse, akıl bilgi edinmeyi sağlayacak bir durumda değildir. Kant için saf akıl ne rasyonalizmdeki gibi saf bir bilgi kaynağıdır ne de ampirizmde olduğu gibi boş bir levhadır. Kant'ta bilginin oluşabilmesi için hem akla hem de deneye ihtiyaç vardır. Ortaya koyduğu bu düşünce sistemiyle Kant, rasyonalizm ve ampirizmi birleştirir ve kendi eleştiri felsefesini (kritisizm) kurar.

Kant'ın düşüncesinde ham duyu verileri anlama yetisi için hiçbir şeyin temeli olamaz. Akıl, edilgenlikten etken bir konuma getirilmelidir. Kant Leibniz'i izleyerek duyumların anlaşılabilmesi için aklın etkin yanının kullanılması gerektiğini savunur. Deneyim edinme sürecinde akıl, kendi belirli yapısıyla dünyayı zorunlu olarak kavrar. Aklın doğuştan getirdiği kendi ilkeleri vardır. Kant bu ilkelere, anlama yetisinin kavramları (verstandesbegriffe) der. Bu kavramlar devreye girmeden insanın dünyada deneyimde bulunması, yalnızca dolaysız duysal farkındalık sağlar; Kant bunlara "görü" adını verir.

Kant'a göre, duyu verileri tek başına bilgi edinmek için yeterli değildir, aklın da duyu verileri olmadan bir işlevi yoktur; yani aklın üzerine düşüneceği bir şey yoktur. Dolayısıyla Kant'ın felsefi düşüncesi, rasyonalistlerle ampiristlerin bilgiye yaklaşımlarının bir sentezidir. Kant bu düşüncesini ünlü deyişiyle şöyle dile getirir: "*İçeriği olmayan düşünceler boş, kavramı olmayan görüler kördür.*" Kant için anlama yetisi ve duyarlık yetisi ancak birbirleriyle sentez durumunda şeylerin nesnel olarak geçerli yargılarını sağlayabilir.⁶⁹

Kant'ın rasyonalizm ve ampirizm sentezinde dikkat çeken önemli ayrımlardan biri olan a priori ve a posteriori bilgi ayrımı, Kant'ın kendi eleştirel felsefesini temellendiren en önemli konulardan biridir. A priori bilgi, deneyimden bağımsız olan bir bilgi türüdür. Karşısında, deneyim yoluyla olanaklı olan a posteriori bilgi vardır.⁷⁰ Kant, a priori bilebileceğimiz doğrular hakkında rasyonalistlerle aynı minvalde düşünür fakat bu bilgilerin açıklanması konusunda kendine daha makul ve mantıklı yollar arar.⁷¹ Kant'ın yapmış olduğu bir diğer ayrım, numen-fenomen ayrımıdır. Kant, duyularla algılayabildiğimiz duyulur dünyanın nesnesini fenomen; düşünülür dünyanın nesnesi olarak bilinemez olan kendinde şeyi (İng. thing in itself/Alm. ding an sich) ise numen olarak adlandırır.⁷²

Görüldüğü üzere Kant, rasyonalizm ve ampirizm akımlarının sentezinden hareketle, eleştiri felsefesinin kendi yöntemlerini kullanarak bilginin nasıl ortaya çıktığını ve hangi temellere dayandığını ortaya çıkartmayı kendisine gaye edinir.

⁶⁸ Veysel Atayman (ed.), *Aklın Sınırları: Kant Felsefesine Giriş*, 88-89.

⁶⁹ John Cottingham, *Akılçılık*, 97-98.

⁷⁰ Immanuel Kant, *CPR*, 136.

⁷¹ David West, *Kita Avrupası Felsefesine Giriş*, çev. Ahmet Cevizci, (İstanbul: Paradigma Yayınları, 1998), 34.

⁷² Immanuel Kant, *CPR*, 360, 364.

1.1.2. Lizbon Depremi

1 Kasım 1755'te gerçekleşen Lizbon Depremi, yaklaşık dokuz şiddetinde Portekiz'de meydana gelen depremlerden biridir. Bu deprem, Atlas Okyanusunun kıyısında Portekiz'in bir liman şehri olan Lizbon'da büyük tahribat meydana getirir. Deprem sırasında Azizler günü sebebiyle tüm kiliseler doludur. Bu şiddetli depremde, yaklaşık 40 bin kişi hayatını kaybeder.⁷³ Bu felaket bir doğa felaketi olmanın çok daha ötesine geçer ve toplumun aydın kesimini oldukça etkiler.⁷⁴ Kimi bu felaketi Leibniz düşüncesine göre Tanrının günahkâr insanları cezalandırması olarak görür, kimi bu kötülükte Tanrı'nın bir hikmeti olduğunu savunur, kimi de Voltaire gibi bunun tamamen bir doğa olayı olduğunu öne sürer. Voltaire felaketten birkaç hafta sonra, Lizbon Felaketi Üzerine şiirini yazar.⁷⁵

Deprem hakkındaki tüm görüşler, insanın dünyadaki konumu ve insanın dünyayı anlamlandırma çabasıyla ilgilidir. Tanrı insanları neden böyle bir felaketle cezalandırmıştı? Bu kötülüğün sebebi Tanrı mıydı? Böyle bir kaosun içinde bir düzen bulmak mümkün müydü? gibi ardı arkası kesilmeyen sorular, insanı dünyada ayrıcalıklı bir yere konumlandırıp geleceğe iyimserlikle bakmasını öğütleyen Aydınlanma düşüncesini temelinden sarsar.

Kant, 1956 yılında yayımladığı *Fiziksel Monadoloji* adlı makalesinin çalışmalarını Lizbon depremi meydana geldiği sıralarda yürütmektedir. Kant'ın bu makalesi, depremle ilgili tartışmaların yoğun olduğu bu dönemde pek ilgi görmez. Bu depremle birlikte Kant'ın da ilgisi yön değiştirir ve 1756 yılında depremle ilgili üç makale yayımlar. Çalışmalarının ilki deprem oluş ve nedenleriyle ilgiliyken diğer makaleleri Lizbon Depremi hakkındadır. Kant, bu çalışmalarında teolojik çıkarımlarda bulunur.

Kant'a göre bu felaketler doğa yasalarının sonuçlarıdır ve doğa ilkelerinin insanı yalnızca memnun etmesi beklenemez. Doğanın yapısı gereği depremler gerçekleşmeye devam edecektir, bu zorunludur ama bir gün öleceği muhakkak olan insanoğlunun dünyada gösterişli evler dikmesi bir zorunluluk değildir. İnsan doğaya uyum sağlayacağı yerde, doğanın insana uyması beklenir. Lizbon depreminin meydana gelmesinde rolü olan volkanik aktivite de aslında mineral açıdan zengin sıcak su membalarıyla insan sağlığına faydalı işlere yaramaktadır. Bu düşünüş şekliyle Kant, herhangi bir olayın salt kötülük olmadığını ifade eder. Bu türden felaketleri Tanrının insanları cezalandırması olarak yorumlamak, Kant'a göre

⁷³ Ali Selçuk Biricik, Yeryuvarı'nda Doğal Olaylar ve Afetler, *Marmara Coğrafya Dergisi*, 3: 7-26, (İstanbul: 2001), 16. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/715192>.

⁷⁴ Zeki Özcan ve Tuğba Çam, "Kötülük Problemi Neden İmana Engel Değildir?", *Afyon Kocatepe Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 2 (1), 51-64, (2019), 56. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/746973>.

⁷⁵ Bk. Voltaire, "Lizbon Felaketi Üzerine Şiir", çev. Metin Topuz ve Ahmet Selim Tümkaya, *Beytulhikme*, 9(1), 279-291, (2019), 291. Voltaire'in 1755'te yazdığı ve 1756'da yayımladığı Poème sur le désastre de Lisbonne adlı şiiri, 1755'te gerçekleşen Lizbon depremini konu edinir. Bu deprem çağın Avrupa düşünürleri üzerinde derin bir etki bırakmıştır. Voltaire, Rousseau, Kant ve çağın önemli teologları, depremin olası nedenleri üzerine fikirleri ileri sürmüşlerdir. Söz konusu depremi, insanın günahları için Tanrı'nın haklı bir cezalandırması olarak gören teologlar karşısında Voltaire ve Kant gibi filozoflar bu düşünceye karşı çıkmışlardır. Voltaire depremin hemen arkasından kaleme aldığı bu şiirde genel olarak teodise anlayışını eleştirir. Fakat Voltaire eleştiri oklarını özellikle Leibniz ve Pope'un teolojik-iyimser bakış açılarına yöneltir. 'Her şey iyidir' veya 'olan her şey Tanrı'nın büyük planı içerisinde bir iyilikle bağlantılıdır' düşüncesini bu bağlamda eleştirir.

problemleri bir düşünüş şeklidir. Buradaki problem, insanın sadece kendisini Tanrının eylemlerinin tek amacı olarak görmesidir oysaki bütün doğa Tanrının işlerine konu olmaya layıktır. İnsan bu bütünün yalnızca bir parçasıdır ve onunla ahenk içinde olmalıdır. Hoşuna gitmeyen şeyler olduğunda cezalandırıldığını düşünmek veya hoşu gidecek şeylerin sadece kendisi için yaratıldığına inanmak insanın bu uyuma erişiminin önünde engel teşkil eder. *“İnsan bu kibirlilik sahnesinde ebediyen ayakta kalacak binalar yapmak için doğmamıştır. Çünkü hayatın bundan daha soylu bir gayesi vardır”* diyen Kant’a göre bu gaye, bütünün bir parçası olan kendi inşalarının geri kalanlarla bir uyum içinde olması gerektiğidir ve bu felaketler hem bu gayeyi hem de bu dünya hayatının kalıcı olmadığını hem de dünyadaki eşyaların insanın mutluluğunu doyumuna ulaştıramayacağını hatırlatmaktadır.

Kant’a göre insan doğanın ilkeleriyle uyumlu bir hayat yaşamalıdır. Kötülük olarak görülen sonuçların veya cezalandırmanın ortadan kaldırılması ancak insanın ona uyum sağlamasıyla mümkün olabilir.⁷⁶ Tanrının inayeti ve dünyadaki kötülükler arasındaki ilişkinin sorgulanması temelindeki tartışmaların aklın sınırları dâhilinde değil de dogmatik bir biçimde yapıldığını düşünen Kant, buradan hareketle deprem felaketinin çeşitli alanlardaki etkileri açısından çözümlemesini yaptığı çalışmalar yayımlar. Bu çalışmalarda Lizbon depremini bir cezalandırma olarak görmenin akla aykırılığının yanı sıra dine zarar verdiğini de öne sürer.⁷⁷

Din ile ilgili felsefi bir problem ortaya çıkaran, inanan inanmayan herkese dokunan ve zaman zaman inananları da inanmayanlar kadar düşündürebilen “kötülük olgusu” ve genelde inanmayanların inananlara yönelttiği itirazlar ve kanıtlardan oluşan “kötülük problemi” karşısında dinler, kutsal metinleri ve zaman içinde oluşturdukları teolojik ve felsefi gelenekleri ile birbirlerinden farklı tepkilerde bulunmaktadır. Bu farklılıklar, daha çok bu dinlerin inanç sistemlerinin, özellikle de Tanrı anlayışlarının farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Bunun yanı sıra evren, insan, özgürlük, öte dünya gibi konulardaki farklılıklar da kötülük karşısında gösterilen tepkinin farklı olmasına yol açmaktadır. Çok genel bir sınıflandırmayla dünya dinleri kötülük problemi karşısında başlıca üç tür çözüm önermektedirler: 1-Hinduizm’in Vedanta öğretilerinde monizm vardır; buna göre, görüngüsel dünya bütün kötülükleri ile birlikte mayadır veya yanılsamadır. 2- Düalizmin en dramatik bir biçimde örneklendiği antik Zerdüştlük’te, birbirine zıt iyi ve kötü tanrılar düalizmi vardır. 3- Yahudilik’te, İslam’da ve Hıristiyanlık’ta ise monizm ve düalizmin özgül bir bileşimi veya (monoteizm biçimindeki) nihâî bir metafiziksel monizm içinde ahlakî bir düalizm eğiliminin kendine özgü bir terkihi vardır.⁷⁸

“Kötülük problemi, Tanrı’nın yokluğu lehine bir kanıt olabilir mi?” sorusunun cevabı, teistler açısından da “hayır”dır. Çünkü St. Augustine, İbn Sînâ gibi bazı teistler, kötülüğün ontolojik olarak var olduğunu kabul etmezler. Buna göre şayet bu dünyada bir amaç olarak Tanrı kötülüğü yaratmamışsa, kötülük arazî olarak bulunuyorsa gerçekliği olmayan bir şeyin,

⁷⁶ Mustafa Çağrı Günday, “Leibniz ve Kant’ta Teodise”, (Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2018), 104-107.

⁷⁷ Metin Topuz, “Kant’ın Radikal Kötülük Tezi”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5 (52), 503-515, (2017), 510-511.

⁷⁸ Cafer Sadık Yaran, “Kötülük ve Teodise”, (Ankara: Vadi Yayınları, 1997), 13.

Tanrı'nın yokluğuna delil olarak kullanılması doğru değildir. John Hick, Alvin Plantinga ve Richard Swinburne gibi çağdaş teistler ise kötülüğün ontolojik varlığını kabul etmekle birlikte bunun, "insan özgürlüğü" açısından gerekli olduğunu ileri sürerek "özgür irade savunması" (the free will defence) kanıtıyla kötülük problemini çözmeye çalışmışlardır. "Özgür insan"ın, "robot insan"dan her zaman daha üstün olduğunu savunan bu düşünürler, daha büyük iyiliklerin elde edilebilmesi için bu dünya şartlarında bazı kötülüklerin bulunmasının kaçınılmaz olduğunu savunmuşlar ve kötülüğün varlığından Tanrı'nın yokluğu fikrine gitmeyi uygun görmemişlerdir.⁷⁹

1.1.3. Felsefede Kopernik Devrimi ve Aydınlanma Dönemi

15. yüzyıldan itibaren bilimsel araştırmalarda yaşanan yoğun gelişmeler, icatlar, yeni coğrafi keşifler Avrupa'da aydınlanma sürecinin hız kazanmasını sağlayarak "karanlık çağ" olarak nitelendirilen Ortaçağ'ın kapanmasına ve yeni bir çağın başlamasına sebep olur. O zamana kadarki tüm evren anlayışı, Aydınlanma çağının Kopernik (ö. 1543), Kepler (ö. 1630), Galileo (ö. 1642) ve Newton (ö. 1727) gibi bilim insanları tarafınca değişime uğrarken, bu değişen zihniyet felsefi düşüncede de Descartes ve Kant gibi felsefenin öncü isimleriyle kendini gösterir.

Bilim tarihinde Kopernik devrimi, astronom Kopernik'in (Nicholas Copernicus)16. yüzyılda kozmolojide gök cisimlerinin durağan değil sürekli bir hareket halinde olduğunu ve dünyanın da içinde olduğu sistemin merkezinde, dünyanın değil güneşin bulunduğunu gösterdiği bir devrimdir. Bernal'in ifadesiyle, Antik Çağ düşüncesinden ilk ve en önemli kopuş; Kopernik'in astronomi alanında dünyanın kendi eksenini etrafında dönüşü ile sabit bir güneşin çevresindeki hareketini açık ve ayrıntılı bir biçim de açıklamasıyla gerçekleşir.⁸⁰ Kopernik, ancak ölüm yılı olan 1543'te yayımlanabilen "*Göksel Kürelerin Dönüşü Üzerine*" adlı eserinde, dünya merkezli değil, güneş merkezli bir küreler sistemi olduğunu kabul eder. Dünyanın döndüğünü varsayar ve bu durumun tüm astronomik gözlemleri açıklayabileceğini ortaya koyar. Kopernik, güneş merkezli küreler sisteminden söz ederken şunları söyler:

Hepsinin ortasında güneş, taht kurmuş oturur. Bu en güzel tapmakta bu ışığı, her şeyi aynı anda aydınlatabileceği bundan daha iyi bir yere yerleştirebilir miydik? Ona haklı olarak Lamba, Akıl, Evrenin Hükümdarı denir; Hermes Trismegistus onu, "Görünen Tanrı" olarak adlandırır; Sofokles'in Elektrası ona, "Her şeyi Gören" der. Güneş kraliyet tahtına kurulup etrafı saran çocuklarını -gezegenleri- yönetir. Ay, dünyanın hizmetindedir. Aristo'nun de *Animalibus* adlı yapıtında dediği gibi,

⁷⁹ Şaban Haklı, "Kötülük Problemi, Yaklaşımlar ve Eleştiriler", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2002/2) 209-210.

⁸⁰ John Desmond Bernal, *Tarihte Bilim*, çev. Tonguç Ok, (İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2008), 354-355.

ayın en yakın akrabası dünyadır. Bu arada, güneş dünyayı döller ve dünya her yıl gebe kalıp yeni bir doğuma hazırlanır.⁸¹

Dönemine yeni bir çığır açan pek çok önemli bilimsel gelişme gibi Kopernik'in bu keşfi de yalnızca doğa bilimlerinde değil dinden felsefi düşünceye, sanattan siyasete kadar toplum bilimlerinde de etkisini gösterir. Bu devrim, insanın kendisini içinde yaşadığı evrende yeniden konumlandırması ve anlamlandırması açısından oldukça derin izler bırakır.

Gök cisimleri onları gözlemleyen kişinin etrafında dönmüyor, yıldızlar yerlerinde sabitken gözlemci onların etrafında dönüyor hipotezinden hareketle bilimde devrim yaratan Kopernik'le arasında bir benzerlik kuran Kant, *CPR*'nin önsözünde, Kopernik devrimin kendi felsefesinde yarattığı etkiyi şu sözleriyle gözler önüne serer:

Bugüne dek tüm bilginin kendini nesnelere uydurması gerektiği varsayılmıştır; ama onlara ilişkin herhangi birşeyi kavramlar yoluyla a priori saptama ve bu yolla bilginizi genişletme girişimleri bu varsayım altında boşa çıkmıştır. Öyleyse, bir kez de nesnelere kendilerini bilginize uydurmaları gerektiği varsayımı altında metafiziğin görevinde daha iyi sonuç alıp alamayacağımızı sınavabiliriz... Gök cisimlerinin devimlerini bütün bir yıldızlar kümesinin gözlemcinin çevresinde döndüğü varsayımı altında açıklamada iyi bir sonuç alamadığımı görünce, Kopernik gözlemcinin kendisini döndürüp buna karşı yıldızları dingin tuttuğu zaman daha başarılı olup olamayacağını araştırmıştı. Metafizikte de, nesnelere görüsü açısından benzer bir yol denenebilir. Eğer görü kendini nesnelere yapılarına uydurmak zorundaysa, bunlar üzerine herhangi birşeyin nasıl a priori bilinebilecek olduğunu anlamak güçtür; ama nesne (duyu nesnesi olarak) kendini görüye uyduracaksa, o zaman bu olanağı kolayca anlayabilirim.⁸²

Kant'a göre, nasıl ki kozmolojide artık güneş merkezde konumlandırılıyorsa, bilme sürecinde de merkezde olan kurucu rolüyle özne olmalıdır. *CPR*'de, nesnenin anlama yetisi kavramlarıyla, yani ampirik olanın akli olanla uyuşmasının açıklamasını problem olarak ele alan Kant'a göre, o zamana kadar bilgi edinme sürecinde hep bilginin nesneye uyması gerektiği varsayılır, ama bu açıklama tatmin edici olmayı başaramaz. Bu hipotez, nesneyle kavram arasındaki bağıntıyı ve nesne hakkında a priori bilgiye nasıl sahip olunabileceğini açıklayamaz. İşte bu sebeple Kant, tıpkı Kopernik'in kozmolojide yaptığı gibi felsefede bir devrim yaparak bilginin nesneye uyum sağlaması gerektiğinden hareketle değil, bilginin özneye, onun yetilerine uyum sağlaması ve bu yetilerle bilginin kurulması varsayımından hareket eder. Burada Kant'ın vurgulamak istediği şey, bilginin ancak öznenin sahip olduğu yetilerle inşa edildiğidir. Kant böylelikle, bilginin oluşumunda öznenin kurucu rolünü vurgular. Nesneyi ve bilgiyi kuran özne, kendi yetileriyle biliş tarzını nesneye uygular.

⁸¹ John Desmond Bernal, *Tarihte Bilim*, 356.

⁸² Immanuel Kant, *CPR*, 110.

CPR'de sentetik a priori önermelerin imkânını sorgularken, bu yargıların evrensel ve zorunlu olması gerektiğini düşünür. Bilginin nesneye uyması gerektiği düşüncesi, nedensellik (İng. causality/Alm. kausalität) ilgili önermelerin doğruluğunu açıklayamaz. Kant'ın felsefede yaptığı, nesnenin ve bilginin özneye uyması gerektiği konusundaki düşünce devrimi, zorunluluk ve evrensellik taşıyan bu gibi önermeleri açıklamayı da mümkün kılar.

Ne ampirist ne de rasyonalist filozoflar, bilginin nasıl oluştuğuna dair mantıklı bir izah getirememişler, sadece aklın deneyle ilişkisini araştırmışlardır. Aklın deneyimi nasıl biçimlendiğine dair katkısını irdelememişlerdir. Kant onlardan farklı olarak, öznenin nesne ve bilgiyle ilişkisini tekrar gözden geçirerek bilginin öznenin yetileri vasıtasıyla kurulduğu hipotezini sınar. Kant, felsefe alanında yaptığı Kopernik devrimini, duyulur- düşünülür dünya, a priori-a posteriori, transendent-transendental gibi ayrımlarından hareketle kendi eleştiri felsefesinde gerçekleştirmeye çalışır. Kant artık geleneksel metafizikte olduğu gibi nesnelere ilgilenmek yerine, nesnelere hakkında a priori bilginin koşullarıyla ilgilenmek gerektiğini dile getirir.

Kopernik'in kozmolojide meydana getirdiği devrimin Kant'ın felsefi düşünce dünyasına nasıl yansıdığına değindikten sonra bu noktada varılan sonuç; bilgi kuramında yaşanan bu değişimin aynı zamanda Aydınlanma'ya doğru atılan önemli bir adım olduğudur.

1688 yılı İngiliz Devriminden 1789'da gerçekleşen Fransız Devrimine kadarki zaman dilimini kapsayan ve 18. yüzyıl olarak adlandırılan dönem Avrupa'da Aydınlanma Çağı olarak adlandırılır. Bu çağın düşünürleri ise Aydınlanmacılar ya da Aydınlanma filozofları olarak isimlendirilir.⁸³ Ahmet Cevizci'nin yaptığı tanıma göre Aydınlanma Çağı, Avrupa'da 17. yüzyılın ikinci yarısıyla 19. yüzyılın ilk çeyreğini kapsayan ve bu dönem filozofları tarafından aklın insan yaşamında salt yol gösterici ve hatta yönetici olarak görüldüğü, bilimsel incelemelerin ve bilgi edinme çabalarının hız kazandığı bir eleştiri çağıdır.⁸⁴ Hume (ö. 1776), Rousseau (ö. 1778), Voltaire (ö. 1778), Condillac (ö. 1780), Diderot (ö. 1784) ve Immanuel Kant (ö. 1804) gibi isimler Aydınlanma Çağının en önemli temsilcileri arasında yer alan düşünürlerdir. Tüm Aydınlanma filozofları, aralarındaki farklılıklara rağmen her türlü boş inanca, ön yargılara karşı çıkarak insanın mutluluğunu hedefleyen bir toplumsal ve siyasal hayat düzeni ortak fikrinde buluşurlar.⁸⁵ Bu çağda kültürel ve düşünsel alanlarda meydana gelen büyük değişimler, hem bireysel hem de toplumsal hayatı yeniden inşa eder. Kant'ın 1784'te "*Aydınlanma Nedir? Sorusuna Yanıt*" (*Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung?*) başlığıyla yayımladığı makalesindeki "*aklını kendin kullanma cesaretini göster!*" (Sapere aude!) ünlü sözü, Aydınlanma çağını özetler niteliktedir. Kant'ın bu makalesi şu sözlerle başlar:

⁸³ Mehmet Ali Ağaoğulları, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015), 517.

⁸⁴ Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, (İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999), 88.

⁸⁵ Mehmet Ali Ağaoğulları, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, 517-518.

Aydınlanma, insanın kendi suçu ile düşmüş olduğu bir ergin olmama durumundan kurtulmasıdır. Bu ergin olmayış durumu ise insanın kendi aklını bir başkasının kılavuzluğuna başvurmaksızın kullanamayışıdır. İşte bu ergin olmayışa insan kendi suçu ile düşmüştür; bunun nedenini de aklın kendisinde değil, fakat aklını başkasının kılavuzluğu ve yardımı olmaksızın kullanmak kararlılığını ve yürekliliğini gösteremeyen insanda aramalıdır. “Sapere aude! Aklını kendin kullanma cesaretini göster” sözü şimdi Aydınlanmanın parolası olmaktadır.⁸⁶

Kant’a göre aklını kullanamayan insan düşüncelerinde ve kararlarında başkalarına bağımlı durumdadır: “*Benim yerime düşünen bir kitabım, vicdanımın yerini tutan bir din adamım, perhizim ile ilgilenerek sağlığım için karar veren bir doktorum oldu mu, zahmete katlanmama hiç gerek kalmaz artık.*” Kant’ın bu sözlerinden şu sonuç çıkar; aklını kullanmayan insanların çoğunluğu kendi rızasıyla erginliğe erişememiştir. Bu insanların ergin olamayışı, onların tembellik ve korkaklıklarındandır, dolayısıyla sebep kendileridir. Diğer yandan onları bu durumdan çekip kurtaracak olan da kendileridir. “*Birkaç düşüştten sonra bunu göze alanlar sonunda yürümei öğreneceklerdir*” diyen Kant, ancak denemekten korkmayıp aklını kullanma cesaretini gösteren kişilerin kendi başlarına hareket edebilme özgürlüğüne hak kazanabileceklerini söyler.⁸⁷

1.1.4. Nedensellik Sorunu

Nedensellik, bilim felsefesinin tarihsel gelişim sürecinde önemli bir konu olarak yer alır ve bilgi, bilim, din felsefesini ilgilendiren çok boyutlu bir konudur. Öyle ki bu konu, ampirist filozof Hume’un eleştirileri ve daha sonrasında Kant’ın da etkisiyle epistemoloji ve metafizikte farklı bakış açılarıyla ele alınarak felsefede yeni çığırın açılmasını sağlar.

İslam düşüncesinde ise nedensellik ile ilgili eleştiriler sistemli olarak ilk defa Gazzali tarafından yapılmıştır. İslam düşüncesinin en önemli din bilginlerinden Gazzâlî Tehâfüt’te ele aldığı yirmi meseleden özellikle dört hususta filozofları eleştirmiştir, bu meselelerden biri de nedenselliktir.⁸⁸ Gazzâlî’ye göre müslüman bir bireyin kabul etmesi gereken en önemli yargı şudur: Tanrı mutlak irade ve kudret sahibidir. O tüm eylemlerinde mutlak özgürlük sahibidir ve dilediği gibi yaratmaktadır. Böyle bir güç karşısında zorunluluğu imleyecek herhangi bir yargı asla kabul edilemez. Ontolojik sistemin başında olan bu Tanrı için gerek ontolojik bağlamda ve gerekse epistemolojik bağlamda ortaya konacak zorunlu bir nedensellik düşüncesi O’nun mutlak irade ve kudretiyle çeliştiğinden reddedilmesi gerekmektedir.⁸⁹

⁸⁶ Immanuel Kant, *Seçilmiş Yazılar*, çev. Nejat Bozkurt, (İstanbul: Sentez Yayıncılık, 2015), 311.

⁸⁷ Immanuel Kant, *Seçilmiş Yazılar*, 311-312.

⁸⁸ Gazzâlî, *Tehâfüt’ül Felâsife*, ed. Mâcid Fahri, Dâru’l Meşrîk, (Lübnan: 1990), 163.

⁸⁹ Ahmet Erhan Şekerci, “Gazzâlî ve David Hume’da Nedensellik”, (Doktora Tezi), *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul: 2009, 209.

Nedensellik ilkesi nedenle etki arasındaki bağlantının zorunluluğunu dile getiren ilke olarak, “Her etkinin zorunlu olarak bir nedeni vardır” önermesinde karşılığını bulur. Nedensellik konusunu felsefe tarihinde ilk kez sistematik ve eleştirel bir biçimde ele alan ünlü İngiliz empirist filozof David Hume’dur.⁹⁰ Hume nedensellik problemini, bilginin imkânı bakımından ele alır. Hume’un nedensellik ile ilgili ortaya koyduğu düşünceler ve eleştirisi, Kant’ı kendi deyişle dogmatik uykusundan uyandıracak kadar önem arz eder. Bu konunun Kant’ın felsefesini temellendiren etkenlerden biri olarak ele alınmasının sebebi de budur.

Cevizci, felsefe sözlüğünde nedenselliğin tanımını şöyle yapar:

Nedensellik, zaman dizisi içinde, biri olmadan diğersinin de ortaya çıkamayacağı iki olay, fenomen, ya da süreç arasındaki ilişkidir. Neden olarak tanımlanan olay, fenomen, süreç ya da olgudan sonucunun zorunlulukla çıkması durumudur. Nedensellik, olaylar arasındaki nedensel bağa karşılık gelen bir kategoriyi, genel nedensellik yasası olarak bir ilkeyi ve nihayet, nedensellik ilkesinin evrensel geçerliliğini savunan bir öğretiyi ifade eder.

Cevizci devamında, nedenselliğin ampirik ve metafiziksel nedensellik olarak iki başlık altında ele alındığını dile getirir. Ampirik nedenselliğe göre, hiçbir şey nedensiz değildir, her olayın ve her oluşumun bir nedeni vardır. Her şeyin kendisini üreten koşullar tarafından belirlendiğini ortaya koyan ampirik nedensellik, zorunlulukla belirlenir.⁹¹ Ampirist görüşte, “A, B’nin nedenidir” yargısında, A ve B arasında olgusal bir ilişki tasvir edilmektedir. Burada; B, A’yı izlemektedir veya A ve B daima birlikte gitmektedir. Ampiristlere göre nedensellik, bunun ötesinde bir anlam ifade etmez.

Metafiziksel nedensellikte ise “Tanrı dünyanın nedenidir” ya da “irade eylemlerin nedenidir” örneklerindeki gibi, neden bir olay ya da fenomen değil, fakat aktif bir töz ya da güçtür. Ampirik nedenselliğin hiçbir keyfiliğe, özgürlüğe yer bırakmadığı yerde, metafiziksel nedensellikte, belli ölçüler içinde bir özgürlükten söz edilebilir.⁹² Rasyonalistlere göre, nedensellikte gözlem boyutuna ek olarak bir de metafizikte gözlemi aşan zorunlu bağıntı boyutu vardır. Yani A ve B zorunlu olarak birlikte gitmektedir. Ancak ampiristlere göre zorunlu bağıntı metafizik nitelikte olduğundan varlığı ya da yokluğu ispat edilemez.

Bu genel açıklamadan sonra Kant’ı dogmatik uykusundan uyandıracak kadar ona etki eden Hume’un nedensellik ile ilgili görüşlerine daha ayrıntılı değinmek gerekmektedir.

Hume, neden ile etki arasındaki zorunlu bağın temellendirmenin yollarından biri olan akli, doğadaki gidişatın değişebileceğini hesaba katarak eler. Çünkü daha önceden deneyimlenen nesnelere benzer nesnelere farklı etkilerle deneyimlenmesi bir paradoks değildir. Örnek

⁹⁰ Mehmet Demirtaş, “Her Değişmenin Bir Nedeni Vardır” Sentetik A Priori Önermesi Doğrultusunda Kant, Hume ve Gazali’de Nedensellik İlkesi”, *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: XVIII, Sayı: 2, 2014, 368-369.

⁹¹ Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, 618.

⁹² Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, 619.

vermek gerekirse, bulutlardan düşen ve diğer tüm yönleriyle kara benzeyen bir cismin tadının tuza benzediği ya da ateş gibi yaktığı açık ve seçik olarak kavranabilir. Ya da bütün ağaçların Aralık ve Ocak ayında çiçek açıp Mayıs ve Haziran'da çürüyeceği söylenebilir. Anlaşılabilir olan ve seçik olarak kavranabilen her şey, hiçbir çelişki içermez ve hiçbir kanıtlayıcı iddia ya da a priori soyut akıl yürütme ile yanlışlığı asla kanıtlanamaz.⁹³ Hume'a göre gerçekte, deneyimden elde edilen tüm argümanlar, daha önce keşfettiğimiz etkilere benzer etkiler beklemeye yönlendirildiğimiz benzerlik üzerine kuruludur. Doğada farklı nesnelere arasında benzer görünen sebeplerden benzer sonuçlar beklenir. Belirli bir olayla ilgili olarak, ancak herhangi bir türden uzun bir tekdüze deneyler sürecinden sonra sağlam bir güven elde edilebilir. Tüm ampirik sonuçlarımızın toplamı budur. Bu sonuç akıl tarafından oluşturulmuş olsaydı, yani neden ile etki arasındaki bağıntıyı akılla temellendirmek mümkün olabilseydi çok sayıda deneye hiç gerek kalmaz, tek bir defada mükemmel bir sonuca erişilebilirdi. Ama Hume durumun bundan çok farklı olduğunu dile getirir. Geçmişteki deneyimimize güvenerek, geleceğin de geçmişteki gibi olacağına inanmak, hiçbir mantıksal kanıta dayandırılmaz; dolayısıyla neden-etki arasındaki bağlantıyı kuran akıl değildir.

Deneyim, neden-etki arasındaki bağlantıyı kurabilecek ikinci yoldur. Deneyden çıkarılan tüm sonuçlar, geleceğin geçmiş gibi olacağı kabulünden yola çıkar.⁹⁴ Fakat Hume'a göre deneyimden gelen kanıtlamalarla geleceğin geçmiş gibi olacağı ispat edilemez. Bunun sebebi, kanıtlamanın sadece benzerlikle temellendirilmesidir. Hâlbuki her A olayından sonra B olayının gelmesi aralarında zorunlu bir bağlantının olduğunu göstermez. Bu yalnızca zihinle ilgili bir alışkanlıktır. Bir durum karşısında, bir olay diğerinden önce geldiği için birinin neden diğerinin sonuç olduğu düşüncesine varsaymak akla uygun bir şey değildir. Çünkü bu art ardalığın rastgele ve gelişigüzel olabilmesi mümkündür.

Hume, akıl ve deneyin neden ile etki arasındaki bağıntıyı sağlayamayacağını bu açıklamalarla ifade ettikten sonra benzer deneyimlerden benzer sonuçların çıkacağı öngörüsünü oluşturan düşüncenin temelinde yatan zihinsel süreci irdeler. Hume'a göre çok akıllı bir insan evrende daima art arda gelen olayları gözlemleyerek sonuçlar çıkarabilir; yani A şimdiye kadar hep B ile görüldüğü için A, B'nin nedenidir diyebilir; fakat bundan ileriye gidemez. Bu birlikteliğin sebebinin kaynağına inemez. Çünkü doğa bize nesnelere bilgisini verirken onların gizil güçleri hakkında bilgi vermez; bu güçler duyuyla bilinemez. Dolayısıyla bu sadece alışkanlıktan ibarettir; çünkü şimdiye kadar A'nın daima B ile birlikte ortaya çıkışına şahit olunmuştur. İşte Hume'a göre bu ilke, alışkanlık (custom); huy (habit)'dur.⁹⁵ Bir kişinin tek bir daireyi göz önünde bulundurarak çıkardığı sonuçlar, evrendeki tüm daireleri inceledikten sonra oluşturacağı sonuçlarla aynıdır. Ancak hiçbir insan, yalnızca bir cismin bir diğeri tarafından itildikten sonra hareket ettiğini gördüğünden, diğer tüm cisimlerin benzer bir itme ile hareket

⁹³ David Hume, *An Enquiry Concerning Human Understanding*, ed. Peter Millican, (New York: Oxford University Press, 2007), 25.

⁹⁴ David Hume, *An Enquiry Concerning Human Understanding*, 26.

⁹⁵ David Hume, *An Enquiry Concerning Human Understanding*, 31-32.

edeceği sonucunu çıkaramaz. Bu nedenle, deneyimden elde edilen tüm çıkarımlar, akıl yürütmenin değil, geleneğin etkileridir.⁹⁶ Hume alışkanlık ilkesinin neden ile etki arasındaki bağlantıyı temellendirirken bu ilkenin varılacak en iyi nokta, en iyi ilke olduğunu ifade eder.⁹⁷ Hume'a göre alışkanlık insan hayatının yüce rehberidir. Geleceğin geçmiş gibi olacağına dair inancın temelini oluşturur.⁹⁸ Demek ki nesnelere arasındaki zorunlu bağlantı aslında insanların psikolojik olarak alışkanlıklarıyla ilgili bir inançtır; aslında aralarında nedensellik bağı yoktur. İnsan doğası gereği geçmişteki deneyimlerini şimdiki duyu izlenimlerine geçirme yatkınlığındadır. Hume'a göre bu yatkınlık doğanın ilkelerindedir, bundan başka bir şey değildir.⁹⁹ Belirli idealar arasında bağlantılar kuran doğa, düşüncelerimize bir idea gelir gelmez, onun karşılık gelenini (bir ötekine bağlı olarak var olanı) ortaya koyar ve dikkatimizi ona doğrultur. Bu bağlantı veya çağrışım ilkelerini; benzerlik, yakınlık (bitişiklik) ve nedensellik (neden-sonuç) olarak belirleyen Hume; bu ilkelerin düşüncelerimizi bir araya getiren ve az ya da çok tüm insanlık arasında yer alan düşünce ya da söylem dizisini meydana getiren bağlar olarak niteler.¹⁰⁰ Bu akıl yürütme, geçmişteki deneyimlerle şimdiki arasında harmoni içinde sonuçlar oluşturma üzerine kuruludur ve deneyimlerimizi faydalı kılan işte bu ilkelerdir.¹⁰¹

Hume'a göre alışkanlık, insan yaşamının her koşulunda ve oluşumunda türümüzün devamı ve davranışlarımızın düzenlenmesi için çok gereklidir,¹⁰² fakat deneyim olasılığın hükmü altında olduğundan doğadaki bu harmoninin neden böyle olduğu hakkında kesin bir yargıya ulaşmak mümkün değildir. Alışkanlık, insanın doğada türünü devam ettirmesini sağlayan bir ilke olarak kabul görse bile, nedeni bilinemez olarak kalacaktır. Çünkü Hume için, geçmişte olandan gelecekte olacağına geçiş hiçbir şekilde kavranamaz.¹⁰³

Sonuç olarak Hume, varoluş ve olgu konuları hakkındaki tüm yargılarımızın alışkanlıklarımızdan kaynaklı bir inançtan ibaret olduğunu ve hiçbir mantıksal zemininin olmadığını iddia eder. Bu tespitleriyle Hume, Kant'ı dogmatik uykusundan uyandırır.

Kant *CPR*'de, Hume'un nesnelere ve olaylar arasındaki nedensel bağlantının bilinemeyeceği hakkındaki iddiasını, nedensellik ilkesinin zorunluluğunu göstererek reddeder. Bu açıdan Kant ve Hume nedensellik ilkesinin bilinebilirliğiyle ilgili farklı fikirlere sahiptirler fakat belli noktalarda benzerlikleri de yok değildir. Kant'a göre nedensellik ilkesi, analitik değil sentetik bir önerme olduğundan yalnızca kavramsal ilişkilerden ve kavramların analizinden çıkartılamaz. Bu konuda Kant ve Hume benzer görüşlere sahiptir. İkinci benzerlik ise nedensellik ilkesinin zorunlu oluşunun deneye dayandırılarak temellendirilemeyeşi

⁹⁶ David Hume, *An Enquiry Concerning Human Understanding*, 32.

⁹⁷ David Hume, *An Enquiry Concerning Human Understanding*, 32.

⁹⁸ David Hume, *An Enquiry Concerning Human Understanding*, 33.

⁹⁹ David Hume, *A Treatise of Human Nature*, ed. L.A. Selby Bigge, (Oxford: Clarendon Press, 1960), 179.

¹⁰⁰ David Hume, *An Enquiry Concerning Human Understanding*, 36-37.

¹⁰¹ David Hume, *An Enquiry Concerning Human Understanding*, 32.

¹⁰² David Hume, *An Enquiry Concerning Human Understanding*, 39.

¹⁰³ David Hume, *A Treatise of Human Nature*, 97.

konusundadır. Kant, deneyden elde edilen bilginin genel geçerliğe sahip olmasının mümkün olmadığını dile getirirken bunun sebebinin şöyle açıklar: “Deney bize bir şeyin şöyle olduğunu gösterir fakat neden başka şekilde olamayacağını gösteremez.”¹⁰⁴ Kant bu konuda Leibniz’in zorunluluğun duyular tarafından ortaya çıkartılamayacağı, dolayısıyla zorunluluk bilgisinin ampirik olamayacağı çıkarımından da etkilenmiştir.¹⁰⁵ Kant ve Hume’un buluştukları bir diğer ortak nokta ise nedensellik ilkesinin deneyim alanının tamamen dışında gösterilemeyeceğidir. Örneğin, nedensellik ilkesi evrenin kökeni gibi deneyim alanının dışında kalan olayların nedenlerini gösteremez.¹⁰⁶

Kant ve Hume’un nedensellik konusunda birbirlerine ters düştükleri noktalar, nedensellik ilkesinden çıkartılan bilginin imkânı ve kaynağı konusudur. Hume, ardı ardına gelen olaylar arasında zorunlu nedensel bir bağ olduğu bilgisini elde etmenin imkânsız olduğunu söylerken Kant, deneyim alanına ait olaylar arasındaki nedensel ilişkilerin bilgisine ulaşılabileceğini savunur. Nedensellik ilkesinin kaynağı konusunda Hume, nedenselliğin olayların art ardalığının deneyimlenerek alışkanlıklarımız sonucunda genelleştirilmesiyle elde edildiğini dile getirirken Kant nedensellik ilkesinin, olayların deneyimlenmesinin bir ön koşulu olduğunu ifade eder. Kant’a göre nedensellik ilkesinin ön koşul olması, zorunlu olarak bilinebileceğini ortaya koyar.

Kant, nedensellik ilkesi hakkında *CPR*’de şu ifadeleri kullanır: “Olan veya olmaya başlayan her şey bir kurala göre ardınca geldiği bir şeyi ön gerektirir”¹⁰⁷ ve “tüm değişimler, neden-etki ilişkisi yasına göre gerçekleşir”.¹⁰⁸ Kant’ın *CPR*’deki neden-etki bağlantısı yasa ile her olayın bir kurala göre kendinden önce gelen bir şeyi gerektirmesi ilkesi benzer ifadelerdir. Ayrıca bu ifadeler, Hume’un var olan şeylerin varlığının bir nedeni vardır açıklamasına benzer açıklamalardır.¹⁰⁹

Kant, Hume’un da kabul ettiği gibi, herhangi iki olay arasındaki nedensel ilişki hakkındaki bilginin ancak deneyime dayanan bir çıkarım yardımıyla elde edilebileceğini söyler. Yani, biz, bize verili olanı ancak olanaklı deneyimle ilişki içinde a priori bilebiliriz. Buna göre, katı olan bir balmumu erirse, güneş ışığı gibi bir şeyin, a priori olarak buna önce gelmesi gerektiği bilinebilir. Kant’a göre bu çıkarımın yapılabilmesi için deneyim şarttır, o olmaksızın ne nedenden etki, ne de etkiden neden a priori olarak belirlenemez.¹¹⁰ Kant’a göre, bütün bilgilerimizin deneyimle başladığı konusunda hiç şüphe yoktur.¹¹¹

¹⁰⁴ Immanuel Kant, *Critique of Practical Reason*, Translated by: Werner S. Pluhar, (Indianapolis & London: Hackett Publishing Company, 2002), 18.

¹⁰⁵ Desmond Hogan, “Kant’s Copernican Turn and the Rationalist Tradition”, *The Cambridge Companion to Kant’s Critique of Pure Reason*, ed. Paul Guyer, (London: Cambridge University Press, 2010), 24.

¹⁰⁶ Georges Dicker, *Kant’s Theory of Knowledge*, (Oxford: Oxford University Press, 2004), 164.

¹⁰⁷ Immanuel Kant, *CPR*, 304.

¹⁰⁸ Immanuel Kant, *CPR*, 304.

¹⁰⁹ Henry E. Allison, *Kant’s Transcendental Idealism An Interpretation and Defense*, (London: Yale University Press, 1983), 216.

¹¹⁰ Immanuel Kant, *CPR*, 656-657.

¹¹¹ Immanuel Kant, *CPR*, 127.

Kant, zorunluluk ve evrenselliğin a priori bilgiyi başkaca tüm bilgilerden ayıran ve hiçbir şekilde birbirinden ayrılmayan iki temel özellik olduğunu dile getirir. Evrensel ve zorunlu a priori yargılar, insan bilgisinde edimsel olarak bulunur. Matematik biliminin tüm önermeleri buna örnek gösterilebilir.¹¹²

Kant, nedensellik ilkesinin uygulanabildiği deneyim alanıyla, bu gibi ilkelerin uygulanabilirliğinden şüphe duyulan deneyim ötesi alan arasında bir ayırım yapmak gerektiğini vurgular. Bu ayırım yapılmadığı takdirde, deneyim ötesi alana uygulanan ilkelerin geçerliliği, deneyim alanındaki güveni de zedeleyecek ve şüpheciliğe götürecektir.¹¹³ Kant için olanaklı olan bilgi nesnelere yalnızca deneyim alanındaki fenomenlerdir, çünkü yalnızca fenomenler fiziki dünyada deneyimle gözlemlenebilir. Gözlemlenebilir deneyim dünyanın ötesindeki numen dünyasına ulaşmak mümkün gözükmemektedir.

İnsan, Kant'a göre anlama yetisinin kavramları dediği, insan zihninde var olan bir yapıyla dünya hakkında bilgi sahibi olur. Bu özel kavramlar olmadan dünyayı deneyimlemek, duyuşsal bir farkındalıktan öteye gidemez.¹¹⁴ "İçeriksiz düşünceler boş ve kavramlar olmaksızın görüler kördür."¹¹⁵ Bu ünlü deyişle Kant, hem ampiristlerin hem de rasyonalistlerin görüşlerini eleştirmiş olur.

Kant bu tespitinden sonra, anlama yetisi kavramlarının zorunlu ve evrensel geçerliliğe sahip oluşunun açıklamasını yapar. Kant anlama yetisinin tüm kavramlarını kategoriler altında toplar ve bu kategoriler Kant'ın a priori kavramlarıdır. Yalnız bu kavramlar Kant felsefesinde duyu deneyiminden bağımsız değildir. Kant'ta nedensellik ilkesi de bunlardan biridir. Bu ilkeyle birlikte diğer tüm kategoriler, dünyayı deneyim yoluyla bilmemizin ön koşullarıdır. Dolayısıyla nesnelere ampirik bilgileri zorunlu olarak bu kavramlarla uyumlu olmalıdır, çünkü onlar olmadan deneyim nesnesi olanaklı olmaz.¹¹⁶

Kant'a göre bilgi edinmede başlangıç noktası, anlama yetisidir. Nedensellik yargıları, a priori yargılardır ve evrensel zorunludurlar. Kant bunu ispatlamak için transendental çıkarımlar yapar. Bir nesnenin farklı bölümleri farklı bir sıralamayla algılanabilirken, bir olayda algımız zorunlu bir sıralamayla gerçekleşir ve bu sıralama asla değişmez. Bir olayın deneyimlenmesi, nedensel zorunluluğun kavranmasını ön varsayar. Bu sebeple sentetik a priori yargıların görünüşler dünyasıyla ilişkilendirilmesi şarttır.¹¹⁷

Kant'a göre bilgi deneyimle başlar; ancak onun a priori yapısı deneyimden türetilmez. Kant, nedensellik yasasının sentetik olduğu görüşünü kabul ederek a priori olarak bilindiğini savunur. Bir önceki Kopernik devriminin anlatıldığı bölümde bahsedildiği üzere, nesnelere ve

¹¹² Immanuel Kant, *CPR*, 129.

¹¹³ Paul Guyer, *Knowledge, Reason and Taste: Kant's Response to Hume*, (New Jersey: Princeton University Press, 2008), 4-5.

¹¹⁴ John Cottingham, *Akılçılık*, 97.

¹¹⁵ Immanuel Kant, *CPR*, 75-76.

¹¹⁶ Immanuel Kant, *CPR*, 224.

¹¹⁷ John Cottingham, *Akılçılık*, 100.

olaylar arasında kurulan nedensel bağıntı, özne tarafından anlama yetisi kategorileri vasıtasıyla a priori zeminde kurulur; böylelikle bilgi zorunluluk ve tümellik kazanır.

1.1.5. Metafiziğin Sorgulanması

Aristoteles'in metafiziği ortaçağın varlık anlayışına uzunca bir zaman etki ederek felsefe tarihinde iz bırakmış bir ekoldür. Hatta kilise dogmatizmi bu metafiziğe sıkı sıkıya sarılarak onu kendi felsefesi haline dönüştürür. Böylelikle metafizik ortaçağda bir anlamda teolojinin hizmetine girer ve Aristoteles'ten skolastik düşüncenin yıkılmasına kadar geçerli olacak varlık öğretisiyle yüzü her zaman duyu ötesine dönük olarak varlığını sürdürür. Ancak Aydınlanmanın ilk evrelerinde skolastik ontolojide yaşanan çöküş Kant'la birlikte farklı bir boyuta taşınır.¹¹⁸

1746-1759 yılları arası, Kant'ın metafiziğe karşı yoğun bir tutkusunun olduğu ve metafiziğe dayanıklı bir zemin sağlamak istediği bir dönemdir. Kant bu dönemde varoluş, doğanın yasaları ve ölümsüzlük gibi konuları metafizik bir zeminde temellendirebileceğine inanır. 1760-1766 arasındaki dönemdeyse, rasyonalist metafizik anlayışından uzaklaşarak deneyim bilgisinin sınırlarını aşan her şeyi reddederek kuşkucu bir tavır geliştirir. Buna ek olarak yine bu dönemde Aydınlanma düşüncesinden etkilenen Kant metafizikteki problemleri ahlâk zemininde bir sonuca bağlayabileceğini düşünür. 1772-1780 arasındaki sessizlik dönemine girmeden önce kaleme aldığı iki çalışmasıyla eleştirel dönemine doğru adım atar.¹¹⁹

Kant'ın eleştiri öncesi dönemindeki yazıları genel olarak metafizik bilginin imkânını araştırmak üzerinedir. 1747'deki *Canlı Kuvvetlerin Doğru Ölçülmesi Üzerine Düşünceler* çalışmasında, tözler arasındaki bağıntı ve etkileşim ile tözlere bağlı bir uzay ve zaman anlayışından hareketle rasyonalist metafizik ve Newtoncu doğa bilimini ortak noktada buluşturmaya çalışır.¹²⁰ 1755'te *Metafizik Bilginin İlkelerinin Yeni Bir Açıklaması* yazısında, Leibniz-Wolff metafiziğiyle Newton fiziği arasında bir orta yol bulabileceğini düşünerek Leibniz mantığının yeter sebep ilkesinden hareketle akla dayanan bir dünya anlayışını savunur.¹²¹ Yine aynı tarihli *Evensel Doğa Tarihi ve Göklerin Teorisi* adlı yazısında Kant, doğa bilimi için bir Tanrı varsayımına ihtiyaç olmadığını söyleyerek doğa anlayışını mekanik bir sistem olarak geliştirmek ister. Diğer taraftan hala etkisinde olduğu Newton ilkelerinin uygulamaları dünyayı ilahi bir akla dayandırmaktadır. Ayrıca, Leibnizci rasyonalistlerin doğa bilimi için metafizik temellendirmesi de Kant tarafından kabul görür. Rasyonalist metafizik, hem Tanrı bilgisi, hem de doğa bilimi için zorunludur.¹²² 1756 yılındaki *Fizikî Monadoloji* çalışmasında Kant, Newton'un uzayın sürekliliği görüşü ve Leibniz'in monadlar metafiziğinden

¹¹⁸ Erman Kaçar, Aristoteles Metafiziğinin Temel İlkeleri ile Aydınlanmada Hakiki Metafizik İddiası Olarak Kant Metafiziği, *Dört Öge*, 5, (2016), 106-107.

¹¹⁹ Frederick C. Beiser, "Kant's Intellectual Development: 1764-1781", 26-27.

¹²⁰ Sebastian Gardner, *Routledge Philosophy Guidebook to Kant*, 14-15.

¹²¹ Sebastian Gardner, *Routledge Philosophy Guidebook to Kant*, 14.

¹²² Sebastian Gardner, *Routledge Philosophy Guidebook to Kant*, 14-15.

hareketle tüm cisimlerin mutlak basit parçalardan oluştuğunu ve uzayın tözlerin dışsal ilişkilerinin belirmesinden başka bir şey olmadığını savunur.¹²³

Kant, yukarda bahsi geçen 1760'lara kadar olan dönemde, metafizikle ilgili kuşkucu bir eğilim içinde olduğu çalışmalar ortaya koyar. 1762'deki *Kıyassal Biçimin Yanlış Safsatacılığının Gösterilmesi* isimli metninde, mantık bilimine dair eleştirilerde bulunarak tek bir mantık formu bulunduğunu savunur, mantıkçıların kıyas türleri hakkındaki görüşlerinin yanlışlığını belirtir. Kant mantık formlarıyla yargı verme fiilleri arasında kurduğu bağlantıları ilk defa bu çalışmasında ele alır.¹²⁴ 1763'de yazdığı *Tanrının Varlığının Kanıtlanmasını Destekleyen Olası Tek Kanıt* eserinde ise rasyonalist metafiziği eleştirmeye yönelerek metafizik için doğru yöntemin ne olabileceği konusunda yeniden düşünmeye başlar ve bunun sonucunda Leibniz metafiziğiyle Newtoncu bilimi uzlaştırma düşüncesinden uzaklaşır. Kant'ın rasyonalist yaklaşımı sorguladığı, 1763 tarihli *Negatif Nicelikler Kavramını Dünya Bilgeliğine Uygulama Denemesi* adlı metninde mantıksal yasaların fizik ve matematikteki yasalılıktan ayrı tutulmasını gerektiği görüşünden hareketle Leibniz-Wolff felsefesini keskin şekilde eleştiriye tabi tutar.¹²⁵ 1764 tarihli çalışması olan *Doğal Teoloji ve Ahlakın İlkelerinin Açıklığı Üzerine Araştırmalar* yazısında Kant, metafizik ve matematik biliminin yöntemleri arasındaki farklılığa dikkat çeker. Matematikte nesnel tanımlanabilir ve inşa edilirken metafizikte bu mümkün değildir. Ancak Kant, doğa bilimlerinde uygulanan yöntemin metafiziğe uygulanmasıyla metafiziğin de matematik gibi temellendirilebileceğini düşünür.¹²⁶ 1766 tarihinde kaleme aldığı *Metafiziğin Düşleriyle Aydınlanan Bir Hayalperest'in Düşleri* çalışmasıyla Kant, metafizik için yeni bir yöntem arayışından vazgeçerek metafiziğe aklın sınırlarını araştırma görevini yükler.¹²⁷ Kant, bir taraftan Newtoncu yasalara bağlı kalarak metafizik bilginin imkânını yadsırken aynı zamanda ahlâki ilkelerce kuşatılmış manevi bir dünyanın yasalarına da bağlılığını sürdürür.¹²⁸ 1768 *Uzaydaki Yönlerin Farklılığının İlk Temeli Üzerine* ve 1770 tarihli *Duyulur Dünya ile Anlaşılır Dünyanın Form ve İlkeleri Üstüne* başlıklı çalışmalarıyla kendi eleştiri felsefesinin uzay ve zaman konusundaki görüşlerinin temellerini atar.¹²⁹ Ve nihayet 1772'de öğrencisi Marcus Herz'e göndermek üzere kaleme aldığı mektubunda, eleştiri problemini ilk defa ortaya koyarak hissi dünyadan ayrı olan akıl idealarının uzay ve zamana nasıl uygulanabildiklerini sorgular.¹³⁰ Bu mektubundan sonra Kant, uzunca bir sessizlik dönemine girer.

Kant'a göre, felsefenin kadim problemlerinden biri olan, insanoğlunun "*ne bilebilirim?*" sorusu, metafizik tarafından cevaplanması gereken bir sorudur.¹³¹ Dolayısıyla bu sorunun muhatabı

¹²³ Aliye Kovanlıkaya, "A Critical Approach to Kant's Conception of Experience in View of Leibniz's Ontology", 18.

¹²⁴ Frederick C. Beiser, "Kant's Intellectual Development: 1764-1781", 37-38.

¹²⁵ Sebastian Gardner, *Routledge Philosophy Guidebook to Kant*, 15.

¹²⁶ Sebastian Gardner, *Routledge Philosophy Guidebook to Kant*, 15-16.

¹²⁷ Ernst Cassirer, *Kant'ın Yaşamı ve Öğretisi*, çev. Doğan Özlem, (İstanbul: İnkılap Kitapevi, 1996), 92.

¹²⁸ Sebastian Gardner, *Routledge Philosophy Guidebook to Kant*, 16-17.

¹²⁹ Aliye Kovanlıkaya, "A Critical Approach to Kant's Conception of Experience in View of Leibniz's Ontology", 20-21.

¹³⁰ Sebastian Gardner, *Routledge Philosophy Guidebook to Kant*, 19-20.

¹³¹ Immanuel Kant, *CPR*, 677.

olan metafizik, esasen tüm bilim alanlarının temellendiği bir zemindir. Bu bağlamda Kant'ın hedefi, insanın ne bilebileceğini akla sınır çizerek belirlemek suretiyle metafiziği bir bilim olarak olanaklı kılmak ve sağlam bir temele oturtmaktır.

Kant *CPR*'ye metafiziğin bir bilim olarak kabul görmemesinin nedenlerini sorgulayarak başlar. Kant'a göre insan aklı, tüm kapasitesini aştığı halde, kendine doğası gereği cevaplayamayacağı sorularla rahatsız edilir. İnsan aklı, kendine özgü bir yazgıyla karşı karşıyadır.¹³² Bu sorular aklın kapasitesini aşar, çünkü deneyim alanını aşmaktadır. Metafizik, deneyim alanının ötesindedir ve metafizik bilgi kaynaklarının ampirik olamayacağı zaten kendi kavramında içerilir: *"O halde bu bilginin ilkeleri, fizik gibi olmayıp deneyin ötesinde kalan bir bilgi olduğundan hiçbir zaman deneyden alınmamalıdır. O, a priori saf akıl bilgisidir."*¹³³

Metafizik, doğruluklarına veya yanlışlıklarına deneyle karar verilemeyecek, nesnel gerçekliklerinin deneyle doğrulanamayacağı kavramlar ve önermelerle ilgilidir. Aklın kaçınılmaz olarak sorduğu metafizik alana ait sorular, Tanrı var mıdır yok mudur sorusunda olduğu gibi, aklı karmaşaya sürükler. *"İnsan aklı kendi yapısından gelen öyle sorular tarafından rahatsız edilir ki, bu soruları görmezden gelemez, ama yine de cevaplayamaz, çünkü bu sorular insan aklının tüm yeteneğini aşarlar."* Çünkü akıl, deneyim alanında kullandığı ilkelerle bu sorulara cevap arar ki bu ilkeler deney alanında yeterince teyit edilmiştir. Akıl bu sorulara tatmin edici cevaplar bulamadığında, çelişkiye düşer. İşte Kant, bu sonu gelmeyen çatışma alanını metafizik olarak adlandırır.¹³⁴

İşte metafiziğin bir bilim olarak kabul görmemesinin sebebi, yalnızca deneyim alanında kullanımı meşru olan ilkelerin bu alanın ötesinde, dışında, bu alanı aşacak şekilde kullanımudur. Metafiziğin başarısız olmasının nedeni, deneyim alanının ilkelerini onun dışında uygularken herhangi bir sınır tanımaması, mümkünüğünü araştırmamasıdır.¹³⁵

Akıl, anlama yetisinin bir ilkesini deney koşullarını aşacak şekilde kullanırsa, çelişkiye düşmekten kurutulamaz. Bu sebeple, Kant'ta metafizik problemi, aklın sınırları belirlenmeden sınırları aşacak şekilde çelişkili iddialar ve argümanlar ortaya koymaktan kaynaklanır. O halde metafiziğin bir bilim olabilmesi için, öncelikle aklın deneyden bağımsız, a priori olarak neyi bilebileceğini tespit etmek gerekmektedir. Böylelikle akıl kendini bilecek, haklı olduğu savları güvence altına alabilecek, temelsiz savları anlama yetisi ilkelerine göre elemine edecektir. Kant'ın değişiyi ifade edilirse, aslında bu, kendi kendini yargılaması amacıyla bir mahkeme kurması için akla bir çağrıdır. Bu çağrı, aklın kendi kendini eleştirmesi, yani saf aklın eleştirilmesidir.¹³⁶ Akıl ancak bu eleştiri sayesinde bilmediği halde bildiğini sandığı, nesnel

¹³² Immanuel Kant, *CPR*, 99.

¹³³ Immanuel Kant, *PROL*, 13-14.

¹³⁴ Immanuel Kant, *CPR*, 99.

¹³⁵ Aliye Kovanlıkaya, "A Critical Approach to Kant's Conception of Experience in View of Leibniz's Ontology", 4.

¹³⁶ Immanuel Kant, *CPR*, 100-101.

gerçekliği olmayan boş savlarından ve inançlarından kurtulacak ve bilim olarak olanaklılığı konusunda bir karara varılacaktır. Kant, *CPR*'de konuyla ilgili şunları ifade eder:

Bununla, kitapların ve sistemlerin eleştirisini değil; akıl yetisinin, aklın tüm deneyimlerden bağımsız olarak ulaşabileceği tüm bilişler açısından eleştirisini ve dolayısıyla metafiziğin mümkün olup olmadığı hakkındaki kararı anlıyorum. Bununla birlikte, genel olarak metafiziğin tanımı ve kaynağı, kapsamı ve sınırlarının belirlenmesini anlıyorum, bununla birlikte, bunların tümü ilkelere göre gerçekleştirilsin.¹³⁷

Kant *CPR*'de, anlama yetisinin kullanımının, kurallarının ve sınırlarının belirlenmesi için üstlendiği araştırmadan daha önemli bir araştırma bilmediğini dile getirerek bunu bağlamda amacını şu soruyla ifade eder: "*Anlama yetisi ve akıl, tüm deneyimlerden bağımsız olarak neyi ve ne kadarını kavrayabilir?*"¹³⁸ Bir başka deyişle Kant'ın amacı; metafiziğin meşru alanını belirlemek, onu bilgi olmadan deneme yanılma yoluyla bir nevi tesadüfi şekilde yürütülen bir alan olmaktan çıkartmak ve bilimin güvenli yoluna sokmaktır.¹³⁹

Bir bilim olarak metafiziğin olanaklılığını ortaya koymadan önce Kant, öncelikle bilim olmanın koşullarını ortaya koymak ister. Kant'a göre, düşünmenin kuralları ve yöntemini belirleyerek tüm bilimlerin yolunu açan ve bir hol işlevi gören bilim dalı mantıktır. Mantık, bir nevi bilimlere bir hazırlıktır. Mantık bilimi, a priori ya da a posteriori kaynaklı her türlü bilginin biçimsel kurallarının ortaya konulduğu, sınırları çizilmiş sağlam bir bilimdir. Ancak Kant'a göre bilgi edinirken yine de her bilimin kendisine bakılmalıdır. Bilimlerde akıl faktörünün etkinliği ancak nesnelerin veya olayların a priori bilinmesiyle mümkündür. Akıl, bilginin nesnesiyle ya sadece onun kavramını belirleyerek teorik alanda ya da onu edimsel kılıp pratik alanda ilişkide olabilir.¹⁴⁰

Matematik ve fizik, nesnelerin a priori olarak belirlendiği varsayılan iki saf akıl bilgisidir, birincisi tamamen saf, ikincisi ise kısmen çünkü içinde deneye dayalı bilgi de barındırır.¹⁴¹ Kant'a göre matematik ve fizik alanlarında araştırma yapan bilim insanları, bilim yaparken aklın kendi yasalarına dayanan ilkelerine göre ilerlemesi gerektiğini anlamış ve bu yolu izleyerek bilimlerini sağlam bir zemine oturtabilmişlerdir. Tüm bilimlerden daha eski bir geçmişe sahip olduğu halde metafizik ise bir türlü bilimin güvenilir yoluna girememiştir. Çünkü Kant'a göre metafizik, deneyden edindiği genellemelerle deneyim alanının ötesine geçme cüretini göstermiş spekülâtif bir akıl bilgisidir. Üstelik her defasında başarısız olarak geri adım atmıştır; Kant'ın metafizik alanını savaş alanına benzetme sebebi de budur. Kant, *Prolegomena*'da metafizikle ilgili şunları dile getirir:

¹³⁷ Immanuel Kant, *CPR*, 101.

¹³⁸ Immanuel Kant, *CPR*, 103.

¹³⁹ Immanuel Kant, *CPR*, 106.

¹⁴⁰ Immanuel Kant, *CPR*, 106-107.

¹⁴¹ Immanuel Kant, *CPR*, 107.

Diğer bütün bilimler durmadan ilerledikleri halde, bilgeliğin kendisi olmak isteyen ve kehanetine hep başvuru olan metafizikte bir tek adım atmadan hep aynı yerde dönüp durmak, neredeyse gülünç görünüyor. Ayrıca taraftarları da çok azalmıştır ve kendilerini başka bilimlerde sivrilecek kadar güçlü hissedendenlerin, ünlerini bu bilimde denemek istediklerini görmüyoruz -bu bilim ki, başka her şeyde bilgisiz olan herkes, onda kesin bir yargıda bulunmaya cesaret ediyor, çünkü bu alanda gerçekten de mutlak bir ölçü henüz yoktur.¹⁴²

Metafiziğin bilimin güvenilir yoluna giremeyişinin sebepleri nelerdir? Bu mümkün müdür, değil midir?¹⁴³ Kant bu soruların cevabını, nesneyi öznenin anlama yetisinin ilkelerine tabi kılarak metafiziği bir bilim olarak temellendirme girişimiyle vermeye çalışır:

Bugüne kadar bilgimizin nesnelere uyması gerektiği varsayılmış ancak herhangi bir şey, kavramlar yoluyla a priori olarak tespiti ve bu yolla bilgimizi genişletme girişimleri bu varsayımla boşa çıkmıştır. O halde bu sefer de nesnelere kendilerini bilgimize uydurmaları gerektiğini varsayarak metafizikte daha iyi bir sonuç alıp alamayacağımızı sınavabiliriz.¹⁴⁴

¹⁴² Immanuel Kant, *PROL*, 4.

¹⁴³ Immanuel Kant, *PROL*, 3.

¹⁴⁴ Immanuel Kant, *CPR*, 110.

2. BÖLÜM

TRANSENDENTAL FELSEFEDE TEMEL AYRIMLAR

2.1. Eleştiri Felsefesi ve Eleştirinin Sınırları

Kant'a göre matematik yargılar sentetiktir. O eleştiri döneminde de matematik yargıların sentetik olduğu iddiasını sürdürür, ancak felsefede metafizik alanındaki yargılara analitik olarak ulaşıldığı iddiasından vazgeçer. Çünkü ona göre, eğer metafizik bir bilim olarak ortaya konmak isteniyorsa, sentetik a priori yargılara sahip olmalıdır.

Matematiksel yargılara varma işi çelişmezlik ilkesine göre ilerlediğinden, metafiziksel alandaki tanımlara da bu ilkeyle ulaşılacağı düşünülmüştür. Sentetik olan bir önermenin çelişmezlik ilkesinden hareket edilerek tespitinin yapılması olanaklı olsa bile, bunu varsayabilmek için öncelikle kendisinin sonucu olduğu başka bir sentetik önerme olmalıdır. Kant, geometrinin¹⁴⁵, aritmetiğin¹⁴⁶, doğa biliminin¹⁴⁷ sentetik önermelerden oluştuğunu ifade ederken, metafizik de bir bilim ise onlar gibi sentetik önermelerden oluşması gerekir iddiasındadır. Kant'a göre, insan aklının doğası gereği vazgeçilemez bir bilim olarak görülen metafiziğin amacı, bilgimizi sentetik a priori yargılarla genişletmek olmalıdır. Deneyimin kendisi bizi o kadar uzağa götüremez, ama bu yolla deneyimin bizi takip edemeyeceği kadar uzağa gidebiliriz.¹⁴⁸ Bu sebeple Kant, saf aklın deneyimin sınırlarının ötesine geçmek istediği bu yere sınır çizmek ister. Çünkü metafizik artık nesnelere bilip bilemeyeceği konusunda bir karara varmalıdır. Dolayısıyla onun bir bilim olarak olanaklılığının ortaya konulması gerekmektedir. Böylelikle aklın sınırları belirlenebilecek ve bu güvenli sınırlar içinde genişletilmesi mümkün olacaktır.

Kant'a göre, aklın doğal bir eğilimi olan metafiziğin bir bilim olarak nasıl mümkün olduğu¹⁴⁹ sorunsalı, sentetik a priori yargıların nasıl olanaklı olduğu¹⁵⁰ problemiyle eş değerdir. Öyleyse, sentetik a priori yargıların olanağı, metafiziğin bir bilim olarak olanağını ortaya koyacaktır. Metafiziğin yüzyıllarca içinde bulunduğu çelişmeli durumunun nedeni, sentetik a priori yargıların olanağının araştırılmamış olmasıdır. Bilgimizin genişlemesinden ziyade, duru hale gelip berraklaşmasını sağlayacak olan bu sorgulama sayesinde, aklın deneyimden bağımsız olarak kaynak ve sınırları belirlenebilecek ve Kant tarafından saf aklın eleştirisi olarak ifade edilecektir. Saf aklın bilgisini sınırlandıracak olan bu eleştiri, şeylerin sınırlarını değil, şeyler hakkında yargıda bulunan anlama yetisinin sınırlarını belirleyecektir. Dolayısıyla eleştirinin amacı, aklın deneyimden bağımsız halde neyi bilmeyi başarabileceğini ortaya koymaktır.¹⁵¹

¹⁴⁵ Immanuel Kant, *CPR*, 144.

¹⁴⁶ Immanuel Kant, *CPR*, 144.

¹⁴⁷ Immanuel Kant, *CPR*, 145.

¹⁴⁸ Immanuel Kant, *CPR*, 146.

¹⁴⁹ Immanuel Kant, *CPR*, 147.

¹⁵⁰ Immanuel Kant, *CPR*, 146.

¹⁵¹ Immanuel Kant, *CPR*, 100.

Metafizik, deneyimin sınırlarının ötesinde olup yüzyıllar boyunca sonu gelmez çekişmelerin kavga alanı olarak kaldığından, bunu ortaya koyabilmek için eleştirinin belirlediği sınırlara ihtiyaç duyulur.¹⁵²

Dünyayı ve onun içindeki nesnelere belirleyebilmek için dünyanın uzamını, kapsamını belirlemek ve bir ayırım, sınır, kısıt ortaya koymak gereklidir. Bu manada Kantçı felsefeyi bir sınır kavramlarının felsefesi olarak ifade etmek mümkündür. Eleştiri ve sınır kavramları Kant'ın felsefesinde özel bir anlama sahiptir, bunun da ötesinde onun eleştirisini biçimlendirecek öneme sahiptir.

Yunanca'da karar vermek, ayırt etmek ve yargılamak anlamındaki "krinein" kelimesinin Türkçe ve Batı dillerindeki eleştiri kelimesinin kökeni olduğu bilinmektedir.¹⁵³ "Eleştiri" kavramı; İngilizce'de "criticism"¹⁵⁴, Fransızca'da "critique"¹⁵⁵, Almanca'da "kritik"¹⁵⁶ kelimesiyle ifade edilir. Osmanlıca ve Arapça'da "tenkit"¹⁵⁷ anlamında kullanılan eleştiri sözcüğünün Türkçe karşılığı, bir konuyu inceleme işi, olumsuz nitelikli yargılama, bir şeyin doğru olup olmadığını belirleyip ortaya koymaya yönelik ayrıntılı çalışma ve bilginin temellerini, doğruluğunu inceleme, sınama ve yargılama işi gibi anlamlara gelmektedir.¹⁵⁸

Kant'ın eleştiri kavramını ilk olarak 1765 senesinde Henri Home'un *Elements of Criticism* adlı eserini aklın sınırlarını olması gerektiği gibi çizemediği sebebiyle onu eleştirirken kullandığı söylenebilir.¹⁵⁹ Ancak Kant, 1765 yılından önce eleştiri öncesi döneminde de geleneksel metafiziğe yönelik eleştirilerde bulunur. Kant'ın eleştiri öncesi eserlerine daha önceki bölümde değinildiği halde, bu bölümde eleştiri kavramı ekseninde tekrardan yer vermeye gerek duyulmuştur.

1747'de yazdığı *Canlı Kuvvetlerin Doğru Ölçülmesine İlişkin Düşünceler* eserinde metafiziğin pek çok başka bilim gibi yalnızca temelli bir mantığın eşliğinde olduğunu, onun geçilmesi durumunda neler olacağını Tanrı bilir¹⁶⁰ diyerek matematikte kullanılan tümdengelimsel akıl yürütme metodunun geleneksel metafizikte de kullanılmasını eleştirir. Yine 1755 yılında kaleme aldığı *Evrensel Doğa Tarihi ve Gökler Kuramı* eserinde de metafizik konularda tümdengelim metodunun kullanılmasını eleştirip doğa bilimlerinin yöntemini deneye dayalı tümevarımsal akıl yürütme metoduyla sınırlar.¹⁶¹ 1755'te yayımlanan *Metafiziksel Bilginin İlk İlkelerinin Yeni Bir Açıklaması* adlı doktora tezinde ise, matematiğin doğa ve fizik bilimlerine

¹⁵² Immanuel Kant, *CPR*, 103, 662.

¹⁵³ Immanuel Kant, *CPR*, 662.

¹⁵⁴ William W., Smith, *A Complete Etymology of the English Language*, (New York: Barnes & Co., 1873) 25.

¹⁵⁵ Gabriel Surenne, *A Dictionary of the French and English Languages*, (New York: D. Appleton and Company, 1852), 57.

¹⁵⁶ J. Bithel, *German-English and English German Dictionary*, Fourth Edition, (London: Sir Isaac Pitman & Sons, 1949), 259.

¹⁵⁷ Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 23. Baskı, (Ankara: Aydın Kitapevi Yayınları, 2006), 1080.

¹⁵⁸ Yaşar Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük*, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2007), 1419.

¹⁵⁹ Immanuel Kant, *Theoretical Philosophy 1755-1770*, 296; *Logic*, Translated by: John Richardson, (London: Simpkin & Marshall, Stationers Court, 1819), 15.

¹⁶⁰ Immanuel Kant, *Natural Science*, ed. Eric Watkins, (New York: Cambridge University Press, 2012), 33.

¹⁶¹ Immanuel Kant, *Evrensel Doğa Tarihi ve Gökler Kuramı*, 48-49.

uygulanışıyla ilgili eleştirilerde bulunur.¹⁶² 1756 yılındaki *Fiziksel Monadoloji* eserinde, Leibniz ve Newton'un uzay görüşlerini eleştirir ve uzayın cevherler arasında dışsal ilişkilerin bir tezahürü olduğunu ifade eder.¹⁶³ 1762 yılında yazdığı *Dört Kıyassal Biçimin Yanlış Safsatacılığının Gösterilmesi* adlı eseri ve sonrasında mantıksal çıkarımların var olmanın ispatı olarak gösterilemeyeceğini eleştirerek akıl yürütme biçimlerinin çelişmezlik, özdeşlik ilkelerine dayandığını iddia eder.¹⁶⁴ Yine 1762 yılında kaleme aldığı *Tanrının Varoluşunun Bir Kanıtlanımı İçin Mümkün Biricik Kanıt* eserinde Kant, geleneksel metafiziğin kozmojik, ontolojik, teleolojik kanıtlarına yönelik eleştirilerde bulunur. Daha önceki başlıklarda bahsi geçen Lizbon depremi olayı sonrasında Kant, bu depremi bir doğa olayı olarak açıklar ve Tanrı'nın doğaya bir müdahalesinin olmadığı düşüncesini savunur.¹⁶⁵ Varlığı veya yokluğu düşünülebilir olan mümkün varlıkların var olmasında kendi dışındaki bir nedenin gerekli görüldüğü, Tanrı'nın var oluşunu kanıtlayan kozmolojik kanıtın ya da ilk neden kanıtının bir türü¹⁶⁶ olan imkân kanıtını, rasyonalistlerin Tanrı kanıtlamalarını eleştirerek asıl olarak metafiziğe bir yöntem belirlemeye çalışır.¹⁶⁷

Kant metafiziği, karanlık ve kıyasız bir okyanusa benzetir.¹⁶⁸ Kant'a göre geleneksel metafiziğin hatalarına düşersek bu karanlık ve kıyasız okyanusta fenersiz olarak yönümüzü kaybederiz. Ona göre Tanrı'nın varlığına kendimizi ikna edebiliriz ki bu gereklidir de, fakat Tanrı'nın varlığını kanıtlamaya gelince, o çok da gerekli değildir.¹⁶⁹ Yine aynı yılda yazdığı *Negatif Nicelikler Kavramını Dünya Bilgeliğine Uygulama Denemesi*'nde yön ve karşı yön terimlerini ele alarak çelişmezlik ilkesinden hareketle mantıksal akıl yürütmede, bilginin genişletilmesinde mantık kullanımını eleştirir. Kant'a göre, matematikte kullanılan akıl yürütmeyle, metafizikte akıl yürütme yöntemi olan kıyas arasındaki benzerlikten kaynaklı olarak metafizikçiler, metafizik alanda matematikte olduğu gibi bir kesinliğe ulaşabileceklerini sanmışlardır. Hâlbuki matematik çıkarımlarını sayılarla yaparken metafizik kavramlarla yapar ve metafizik kavramlar matematikteki kavramlar gibi apaçık değildir.

1764 yılı *Doğal Teoloji ve Ahlakın İlkelerinin Açıklığı Üzerine Araştırmalar* adlı eserinde Kant, yine geleneksel metafizikçileri eleştirerek metafiziğin kavramlarındaki kesinlik konusundaki problemin kavramların belirsizliğinden kaynaklı olduğunu vurgular. Kant'a göre metafizik, tüm disiplinler arasında en zordur;¹⁷⁰ çünkü daha tanımlarında mutabakata varılamamış cevher vb. gibi kavramlardan olgular hakkında konuşmaya kalkışmak, boş bir çabadır.¹⁷¹ Bundan dolayıdır ki Kant, henüz hiçbir metafizik yazılmamıştır, der.

¹⁶² Immanuel Kant, *Theoretical Philosophy 1755-1770*, XIIX.

¹⁶³ Aliye Kovanlıkaya, "A Critical Approach to Kant's Conception of Experience in View of Leibniz's Ontology", 18.

¹⁶⁴ Frederick C. Beiser, "Kant's Intellectual Development: 1764-1781", 60-61.

¹⁶⁵ Immanuel Kant, *Natural Science*, 327-336.

¹⁶⁶ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, 462.

¹⁶⁷ Sebastian Gardner, *Routledge Philosophy Guidebook to Kant*, 15.

¹⁶⁸ Immanuel Kant, *Theoretical Philosophy 1755-1770*, 111.

¹⁶⁹ Immanuel Kant, *Theoretical Philosophy 1755-1770*, 201.

¹⁷⁰ Immanuel Kant, *Theoretical Philosophy 1755-1770*, 250.

¹⁷¹ Immanuel Kant, *Theoretical Philosophy 1755-1770*, 270.

Kant eleştirisinde, metafizik konulardaki tüm yargılara deneyimle varılamayacağını dile getirir. Salt akıl yürütmeye güvenilir bilgilere ulaşıldığı düşüncesini ileri sürmekse, ona göre sınırları ihlal etmektir. Kant eleştirisinde, tasavvur ettiğimiz şeylerin nesnelere ilişkisinin öznedeki temelini açıklığa kavuşturmaya çalışır.¹⁷² Eğer bu problem açıklığa kavuşturulabilirse, metafiziğin bir bilim olarak olanaklılığı, eğer var ise, ortaya konulacaktır.

1770 yılındaki *Duyulur Dünya ile Anlaşılır Dünyanın Form ve İlkeleri Üstüne* yazısında Kant, görünüşler dünyasıyla numen dünyası arasında belirgin bir sınır çizer ve metafiziğin duyulur dünyayla düşünülür dünya ayırımına bağlı kalmaksızın hareket etmesini eleştirir. Zira metafiziğin bilim olarak var olması ancak bu sınıra sadık kalınmasıyla sağlanabilir.

Kant, eleştiri öncesi dönemde geleneksel metafizikle ilgili görüşleri ve eserleri eleştirir. Eleştiri döneminde ise, eleştiriden anladığının kitap ve sistemlerin eleştirisi olmadığını, deneyden bağımsız bilgileri bakımından “akıl yetisinin eleştirisi” olduğunu dile getirir.¹⁷³ Kant’ın bu dönemde kaleme aldığı üç ana eleştirisi; *Saf Aklın Eleştirisi*, *Pratik Aklın Eleştirisi* ve *Yargı Gücünün Eleştirisi* eserleridir.

CPR’de eleştiri kavramı, kelimenin bugünkü anlamından farklı bir içerikte kullanılır. Kant’ın eleştirisi, akıl yetisinin deneyimden bağımsız olarak ortaya koyduğu tüm bilgiler açısından eleştirisidir. *CPR*’de eleştiri, sınır ve olanak araştırması anlamına gelir.¹⁷⁴ Eleştiri, Kant’ın deyişle “akıl doğa bir eğilimi” olan metafiziğin bir bilim olarak olanaklı olup olmadığına karar verecek olan bilginin kaynaklarını, alanını ve sınırlarını belirlemekle görevlidir. Bu sebeple eleştiri, “deneyimin tüm yardımı uzaklaştırıldığında akılla ne oranda başarı umabileceğimiz”¹⁷⁵ sorusunu yanıtlama girişimidir. Evrenin başlangıcı-sonu, ruhun ölümsüzlüğü vb. konulardaki görüşler, insanı deneyim sınırlarının ötesinde bilgi arayışına sürüklerken aslında bu girişim insanın bilme yetisini aşar der. İşte bu noktada *CPR*, “akla kendini bilme görevini yeniden üstlenmesi ve bir mahkeme kurması için çağrıdır.”¹⁷⁶ Bu mahkemeyi aklın haklı iddialarına güvence verecek, temelsiz iddialarını da eleyecektir. Bu şekilde eleştiri, metafiziğin olanağı veya olanaksızlığına karar vererek ilkelere uygun olarak metafiziğin kaynaklarını ve sınırlarını belirleyecektir.¹⁷⁷

Kant eleştiri (kritik) kelimesini Yunanca’daki anlamına uygun şekilde yargılamak ve ayırmak anlamlarında kullanır. Çünkü Kant, aklın deneyle bağımlı ve deneyden bağımsız olarak çalışan kullanımını birbirinden ayırarak aklın deneyimden bağımsız olarak işleyişinin bir eleştirisini yapar. Kant, aklın deneyden bağımsız olarak çalışması sonucunda, metafizik bilginin olanak ve sınırlarını ortaya koymayı hedefler. Smith’in deyişle Kant eleştiriye, doğrudan saf akla

¹⁷² Kant, *Correspondence*, 132.

¹⁷³ Immanuel Kant, *CPR*, 101.

¹⁷⁴ Taşkın Ketenci, “Saf Aklın Eleştirisi’nde Önsözler ve İşlevleri” *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, Sayı: 6, (Publisher: Han Yazılım, 2016), 119.

¹⁷⁵ Immanuel Kant, *CPR*, 102.

¹⁷⁶ Immanuel Kant, *CPR*, 100.

¹⁷⁷ Immanuel Kant, *CPR*, 101.

yönelme olarak belirler ve ondan sonra deneyden bağımsız olan bilginin eleştirisini yapar.¹⁷⁸ Kant'ın *CPR*'deki amacı, aklın deneyden bağımsız kullanımını değerlendirerek sorunlara işaret etmek ve bu tarz kullanımı eleştiriye tabi tutup "saf aklın sınırı" nı ortaya koymaktır. Geleneksel metafiziğin başarısızlığının sebebi, bu eleştirinin yıllar boyunca yapılmamış olmasıdır. *PROL* adlı eserinde, "*İnsan aklı kurmaya öyle heveslidir ki, kulenin katlarını çıktuktan sonra temelini nasıl atıldığını görmek için onu yeniden yıktığı çok olmuştur*"¹⁷⁹ diyen Kant'a göre, geleneksel metafizikçiler aklın deneyimden bağımsız olarak çalışmasının olanaklılığını araştırmadan ve böyle bir bilimin mümkün olup olamayacağını sorgulamadan metafizik alanda kuleler inşa ettiler. Şimdi ise, bu kulelerin temellerinin sağlamlığını onları yıkarak kontrol etmek zorundalar.

Kant'ta eleştirinin tamlık, ayrıntınlık, kesinlik ve açıklık olmak üzere dört tane gerçekleşme koşulu söz konusudur. Kant'a göre eleştiri tam olmalıdır. Saf aklın tam bir birlik içerisinde, deneyimden bağımsız kullanımı sonucunda elde ettiği bilgilerin ortaya konulup aklın sınırlarının çizilmesi gerekmektedir. Ayrıntınlık koşuluysa, deneyden bağımsız olan bilgilerin ayrıntısını verir. Kesinlik koşuluyla zanların sıyrılarak kesin bilginin ortaya konulmasıdır. Kant'a göre kesin bilgi de saf a priori bilgiye denir.¹⁸⁰ Açıklık koşulu ise kavramların mantıksal bir açıklık ile ele alınmasını sağlar.

Kant'ın eleştirisi, bizi deneyin sınırlarını aşmamız konusunda uyarır ve ne yapmamamızı söyler. Bu yönüyle eleştiri, "*...spekülatif aklı sınırladığı ölçüde negatiftir.*"¹⁸¹ Bu sınır belirleme işi, aynı zamanda dışarıda bırakma işlevini görür: "*Akl bize mümkün deneyimin nesnelere öte, bunların da deneyimle bilinebileceklerinden öte bir şeyi hiçbir zaman öğretemez.*"¹⁸² Fakat bu sınırlama yine de bizim "kendi başına şey"lere kadar gitmemize engel olamaz:

...ne var ki bu sınırlama, aklın bizim deneyin nesnel sınırına kadar, yani kendisi deney nesnesi olmayan ama tüm deneyin en yüksek temeli olması gereken bir bilgiye götürmesini engellemez. Bununla biz bu kendi başına şey konusunda hiçbir şey öğrenmiş olmuyoruz; ancak aklın, olanaklı, deneyim alanında en yüksek amaçlara yönelmiş kendi tam kullanımına ilişkin bir şey öğreniriz. Ondaki uygun bir şekilde dilenebilecek ve onunla yetinmek için yeterli bir nedene sahip olduğumuz bütün yarar da budur.¹⁸³

Kant'a göre, duyulur dünyanın ötesindeki kendinde şeye ilişkin bir şey bilemeyeceğimizi bilmemiz ve o sınırdaki durmamız gerekmektedir. Kant'a göre bundan daha fazlasını beklemek boşuna bir çabadır.¹⁸⁴ Şu halde eleştirinin görevi, saf aklın yetilerinin işleyişini

¹⁷⁸ Norman Kemp Smith, *A Commentary to Kant's Critique of Pure Reason*, 15.

¹⁷⁹ Immanuel Kant, *PROL*, 4.

¹⁸⁰ Immanuel Kant, *CPR*, 102.

¹⁸¹ Immanuel Kant, *CPR*, 114.

¹⁸² Immanuel Kant, *PROL*, 116.

¹⁸³ Immanuel Kant, *PROL*, 116.

¹⁸⁴ Immanuel Kant, *CPR*, 690.

incelemek olarak belirlenebilir. Çünkü Kant'ta eleştiri saf akıl bilgisiyle ilgilidir, deney bilgisiyle değil. Dolayısıyla saf aklın bilgisini ortaya koyan yetilerin işleyişi araştırılacaktır.

İşte transendental bilgi, nesnelere değil, a priori mümkün olduğu ölçüde nesnelere ilişkin olarak bilme tarzımızla ilgilenir.¹⁸⁵ Bu sebeple transendental felsefe, nesnelere a priori bilmemize olanak sağlayan saf aklın yetilerinin incelenmesi demektir. Kant'a göre insan aklının işleyişini çözümlerse, onun yanılmalara düşmesini engellemiş oluruz. Böylece akıl, meşru sınırları içinde güvende olur.

Sınır kavramı, Latince limbus sözcüğünden gelir.¹⁸⁶ İngilizce'de sınır anlamında olan pek çok sözcük olmakla beraber bunlardan en önemlileri, Almanca grenze kelimesine karşılık gelen boundary¹⁸⁷ ve Almanca schranke kelimesine karşılık gelen limit¹⁸⁸ kelimeleridir. Sınır kavramı Türkçe'de ise ulaşılabilecek veya ulaşılmasına izin verilen en üst nokta, sınır anlamlarına gelmektedir.¹⁸⁹

Arapça ve Osmanlıca'da sınır kavramına karşılık gelen kelime hadd sözcüğüdür. Hadd, sınır, iki devlet toprağının birleştiği yer, kenar, bir şeyin nihayeti, sonu anlamındadır.¹⁹⁰ Bununla bağlantılı olarak konumuna, durumuna uygun davranmak anlamındaki "haddini bilmek" deyimini bize Kant'ın felsefesini temellendirdiği düşünce biçimini hatırlatır, zira Kant'ın felsefesinde de insan içinde yaşadığı dünyayı ancak kendi doğası sınırları içinde bilebilir; dolayısıyla onun felsefesini insanın aklının sınırlarını belirleme girişimi olarak okumak mümkündür.

Kant'a göre felsefenin amacı, meşru sınırlar içinde kalarak bilgi edinmeyi sağlamaktır. Onun sınırlar hakkında söyledikleri kolay anlaşılır türden olmayıp¹⁹¹ bu sınırları belirlemek çok zor olsa da, yine de en gerekli olanıdır.¹⁹²

Kant'ın eleştiri öncesi döneminde sınır kavramının kullanımıyla ilgili belirgin bir ayırım yapmadığı görülür. Eleştiri dönemindeyse, sınır anlamındaki Almanca "schranke"- "grenze" kavramları arasındaki ayırım vurgulanır. Bu konu alt başlıkta ayrıntılı ele alınacaktır.

Kant'ın eleştiri öncesi dönemden eleştiri dönemine bir geçiş yazısı olarak değerlendirilen *Duyulur Dünya ile Anlaşılır Dünyanın Form ve İlkeleri Üstüne*¹⁹³ eserinde duyulur dünyayla düşünülür dünya arasındaki ayırma dikkat çeker ve bu ayırımı yapmadıkları için geleneksel metafizikçileri eleştirir. Fenomen ve numen alanları arasına sınır çizilmediğinde aklın

¹⁸⁵ Immanuel Kant, *CPR*, 149.

¹⁸⁶ C.G. Gepp, A.E. Haigh, *Latin-English Dictionary*, (Londra: Longmans, Green and Co.,1928), 314.

¹⁸⁷ Philip Herdina, Elmar Waibl, *German Dictionary of Philosophical Terms*, Vol. 2 English-German, (Londra: Routledge, 1997), 42.

¹⁸⁸ Philip Herdina, Elmar Waibl, *German Dictionary of Philosophical Terms*, 220.

¹⁸⁹ Yaşar Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük*, 2969.

¹⁹⁰ Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 307.

¹⁹¹ Manfred Kuehn, *Immanuel Kant*, 258.

¹⁹² Kant, *Lectures on Logic*, 538.

¹⁹³ Kant, *Correspondence*, 239.

yanılsamalara düşmesinin kaçınılmaz olduğunu vurgulayan Kant'a göre, metafizik bir bilim olacaksa ancak bu sınıra bağlı kalındığı ölçüde olacaktır.¹⁹⁴

Kant'ın 1781 yılında Marcus Herz'e gönderdiği mektupta *CPR* için, duyulur ve düşünülür dünya başlığı altında tartışılan kavramlardan yola çıkılarak yapılan tüm soruşturmaların sonucudur diye bahseder.¹⁹⁵ Duyulara görüldüğü şekliyle dünyanın gerçekte nasıl olduğu arasındaki ilişki *CPR*'de anlaşılır hale gelecektir. Çünkü eleştiri döneminde Kant'ın sınır çizmeye yönelik yürüttüğü çalışmalar, eleştiri öncesi dönemine göre daha sistematik hale gelecektir.

Kant *CPR*'de, aklın deneyimden bağımsız olarak aklın saf kullanımının sınırlarını ve kriterlerini belirlemek ister. Ona göre metafiziğin içine düşmüş olduğu krizin en büyük sebebi kriterlerin belirsizliğidir. Kant, kriterlerin belirsizliğini ortaya koyarak kritik etmeyi amaçlar. Bu kritik sonunda da bilginin meşru sınırlarını çizmeye çalışır. Kant'a göre kritik, bir şeyin kriterlerinin sorgulanarak doğru zeminde yeni kriterlerin belirlenmesidir. Dolayısıyla Kant'ın kritik felsefesi, dogmatik felsefenin karşıtıdır.¹⁹⁶ Kant, aklın deneyimden bağımsız olarak işleyişini ve sınırlarını eleştirmeden yapılan her türlü felsefeyi dogmatik sayar.

Eleştirinin ölçütü yani kritiğin kriteri, insanın deneyimini olanaklı kılan a priori ilkelerdir. Deneyimin bu ilkeler üstüne inşasıyla eleştiri mümkündür. Aklın olanaklı deneyin sınırları içerisinde kullanımının ilkelerini ortaya koymak, aklın sınırlarını belirlemek ve korumak, böylelikle metafiziğin sınırlarını göstermek Kant'ın kritiğinin amaçları olarak sıralanabilir.

Kant'ın birinci kritiği olan *CPR*, akla kendisini bilmesi ve kendi sınırlarını çizmesi için bir görevlendirme çağrısıdır. Bu sayede akıl, ölçüt ve kriterleriyle yargılama yapacak, bilginin ve bilgi olmayanın, ayrıca inancın ve ahlakın sınırlarını çizecektir. Dolayısıyla eleştiri ve sınır terimleri, Kant felsefesinde birbirleriyle anlam kazanan iki kavramdır. Metafiziğin bir bilim olarak ilerleyememesinin ve hiçbir zaman uzlaşamayan çekişmeler için uygun bir kavga yeri¹⁹⁷ olarak kalmasının sebebi sınırların muğlaklığından kaynaklanmaktadır. İşte Kant'ın eleştiri felsefesinin yegâne amacı, söz konusu sınırların muğlaklığını gidererek bilgi ve inanç alanlarının kendi sınırlarını belirlemektir.

2.1.1 A Priori-A Posteriori

İlk defa Aristoteles tarafından kullanılan a priori (ilk, evvelî, önsel) ve a posteriori (arkadan/sonradan gelen) bilgi konusu, 17. ve 18. yüzyıllarda felsefenin önem verdiği konulardan biridir. Rasyonalistler gerçek dünya ile ilgili bilgilerin a priori olduğunu iddia ederken, ampiristler bu türden bilgilerin tümünün a posteriori olduğunu savunur. A posteriori bilgi 17. yüzyıldan sonra daha çok duyu deneyimlerinden elde edilen bilgi olarak kabul

¹⁹⁴ Immanuel Kant, *Theoretical Philosophy 1755-1770*, 397.

¹⁹⁵ Kant, *Correspondence*, 93.

¹⁹⁶ Gilles Deleuze, *Kritik ve Klinik*, çev: İnci Uysal, (İstanbul: Norgunk Yayınları, 2013), 56.

¹⁹⁷ Immanuel Kant, *CPR*, 99.

görürken, a priori bilgi deneye dayalı olmayan bilgi olarak kabul edilir. Kant, bu iki düşünce arasında bir uzlaşma tesis etmek ister.¹⁹⁸

Ampirist düşünürlerin tüm bilginin kaynağının deneyim olduğu görüşü, Kant tarafından da kabul gören bir görüştür. Şeyler duyularımıza etkide bulunmasalar ve anlama yetimizi faaliyete geçirmeseler herhangi bir şeyin bilgisini edinmek imkânsızdır. Yani duyulara verili deneyim dünyası her şeyin başlangıcıdır. Kant *CPR*'nin giriş bölümünde tüm bilginin deneyimle başladığını ifade eder. Deneyim hiç kuşkusuz anlama yetisinin duysal izlenimler vasıtasıyla elde ettiği ilk üründür ancak bu anlama yetisinin sınırlandırıldığı tek alan değildir; yani bu bilginin tamamıyla deneyimden oluştuğu anlamına gelmez. Çünkü deneyimlerimizden duyulara ait her bir şeyi uzaklaştıracak olsak dahi yine de geriye kökensel kavramlar ve bu kavramlardan üretilmiş yargılar kalır ki, işte bunlar a priori ortaya çıkmış kavramlardır. Peki, deneyimin kendisi a priori olmadığı halde kesinliğini nerden alır? Kant, matematiğin ilkelerine başvurmadan da a priori ilkelerin deney için vazgeçilmez oluşunu kanıtlamanın olanaklı olduğunu öne sürer. Kant, deneyim kavramımızdan, örneğin bir nesneye ait sertlik, yumuşaklık, renk, ağırlık gibi nitelikleri ayırsak da geriye yine de nesnenin kaplamış olduğu mekân kalır der. Aynı şekilde bir cisimden deneyimden gelen tüm özellikleri uzaklaştırsak bile yine de ondaki cevherle ilgili düşünceyi engellemenin mümkün olmadığını dile getiren Kant, kavramın kendini bize dayatmasındaki zorunluluktan ötürü a priori bilginin yetimizde var olduğunu kabul etmemiz gerektiğini söyler. Kant bu tür bilgilere a priori der ve bunları kaynakları a posteriori olan, yani deneyimde verilenden ayırır.¹⁹⁹

Kant'a göre, duyulur dünyada deneyimden gelen şeyler (a posteriori) ile düşünülür dünyanın deneyim ötesi şeylerinin (a priori), bu iki ayrı düzlemin birbirinden ayırt edilmesi gerekir. Bu nedenle, tüm deneyimden ve hatta duyuların tüm izlenimlerinden bağımsız böyle bir bilgi olup olmadığı, en azından daha yakından inceleme gerektiren ve ilk bakışta göz ardı edilmeyecek bir sorudur.²⁰⁰

Cevizci'nin felsefe sözlüğünde A posteriori bilgi (İng. a posteriori knowledge), duyu deneyinden türetilen ve duyu deneyi aracılığıyla kazanılan bilginin adıdır. Bir şeyin a posteriori olarak bilinmesi, o şeyin duyularla algılayabildiğimiz dünyanın bir parçası olarak bilinmesi demektir ki bu bilgilerin doğruluğuna duyu deneyi yoluyla karar verilir. Ancak duyu deneyi kişiden kişiye değişkenlik gösterebileceği için a posteriori bilgi tamamıyla güvenilir, kesin ve zorunlu bir bilgi olarak görülmez; olumsal bir bilgi türüdür. Bu bilgi, akla dayanan ve kişinin kendisiyle çelişkiye düşmeden reddedemediği kesin ve zorunlu bir bilgi türü olan a priori bilginin karşıtıdır. Duyu deneyimine hiç başvurmadan yalnızca akıl etkinliğinden türetilen bilgi ise a priori bilgidir (İng. a priori knowledge). Bir şeyin a priori olarak bilinmesi, onu gerçek dünyada deneyimlemeden bilmek demektir. Bu bilginin doğruluğu deneyden türetilmez,

¹⁹⁸ Robert Audi (ed.), *The Cambridge Dictionary of Philosophy*, (New York: Cambridge University Press, 1999), 273.

¹⁹⁹ Immanuel Kant, *CPR*, 136.

²⁰⁰ Immanuel Kant, *CPR*, 136.

yalnızca akıl yoluyla bilinir, duyu deneyiyle çürütülemez. A priori bilgi, inkâr edildiğinde çelişkiye yol açtığından kesin olan bir bilgi türüdür.²⁰¹

Kant'a göre a priori bilgiyle a posteriori bilgiyi birbirinden ayırabilmek için zorunluluk, kesinlik, genel geçerlik ve tümellik özelliklerine başvurulmalıdır. Deneyim yapısında kesin bir zorunluluk içermediğinden tek başına kullanıldığında yanıltıcıdır. Kant için a priori bilginin deneyden bağımsız olması da onun kesinliği ve zorunluluğu için yeterli değildir. Kant deneyimden elde edilen deney bilgisiyle a priori bilgiyi birbirinden ayıran temel bir özellikten bahseder ve "*deneyim hiç kuşkusuz bir şeyin şu ya da bu yapıda olduğunu öğretir, başka türlü olamayacak olduğunu değil*" der. Hume'un da belirttiği üzere, deneyim bir şeyin şu ya da bu yapıyı temsil ettiğini gösterebilir ancak o şeyin neden öyle olduğunu zorunlu olarak gösteremez.²⁰² Bundan dolayı deneyim yargılarının genel geçer bir kesinliği yoktur. Yalnızca kökeni a priori olan bir önerme genel geçer bir kesinliğe sahiptir. Yani ancak düşünüldüğünde zorunluluğuyla birlikte düşünülen önerme a priori bir yargıdır.

Kant'ın a priori yargıda aradığı ikinci koşul ise evrenseldir. Deneyim yargılarına sadece tümevarım yoluyla varsayıma dayanan bir evrensellik verilebilir. Eğer yargı mutlak bir evrensellik içinde hiçbir istisnai durum içermeyecek şekilde düşünülüyorsa, o zaman bu yargı a priori bir yargıdır, deneyden türetilmemiştir. Sonuç olarak Kant a priori bilginin özelliklerini zorunluluk ve evrensellik olarak belirler. Kant, zorunlu ve evrensel a priori yargıların insan yetisinde gerçekten bulduklarını matematik biliminin gösterdiğini ifade eder. Kant'a göre bir önerme zorunlu ise zorunlu başka bir önermeden çıkarılmışsa ve hiçbir istisna kabul etmeyecek şekilde kesin bir tümellekle düşünülüyorsa deneyimden elde edilmeyen a priori yargı türüdür.

"Her değişimin bir nedeni vardır" yargısı bu tarz önermelere bir örnektir. Böyle bir yargı zorunlu olarak deneyimden, duyu algılarından çıkartılamaz. Bu önerme, neden kavramıyla sonuç kavramını zorunlu olarak birbirine bağlayan ve tümellik içeren bir önermedir, zorunlu ve genel geçerdir, kaynağı deneyim değildir. Hume'a göre ise bu yargı zorunlu, genel geçer olamaz, sadece alışkanlığın bir ürünüdür. Ancak eğer bu önerme Hume'un dediği gibi, önceden olanla şimdiki olanın sübjektif bir biçimde birleştirilmesinden yani olayları birbirine bağlama alışkanlığından çıkarılırsa bu açıklığını kaybedecektir.²⁰³

Kant felsefesinde duyarlık, anlama, imgelem ve akıl gibi insanda a priori olarak bulunan yetiler vardır. İnsandaki bu a priori yetiler, a priori bilgilere kaynaklık eder. İnsanda içkin olarak bulunan bu yetiler, insanın yargıda bulunmasını sağlayan melekelerdir. Kant'a göre her türlü insan bilgisi de yargılarla ortaya çıkar. Yani Kant'ta a priori bilgi araştırmasının yapılması demek, aynı zamanda yargılar hakkındaki görüşlerinin araştırılması demektir. Bu sebeple

²⁰¹ Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, 67.

²⁰² Immanuel Kant, *CPR*, 127.

²⁰³ Immanuel Kant, *CPR*, 128.

Kant'ta a priorilikle ilgili bütünlükçü bakış, onun felsefesinde yargıları üreten sürecin bilinmesiyle elde edilir. Bu konu sonraki bölümlerde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

2.1.2. Madde-Form

Kant, görünüşle ilgili olarak madde (materie) ve form ayrımını yapar. Kant'a göre madde ve form, anlama yetisinin her kullanımına ayrılmaz bir şekilde bağlı olan düşüncedeki tüm yansımaları temel alan iki kavramdır. Kant, görünüşte duyuma tekabül edeni içerik (madde) olarak, görünüş çeşitliliğinin belli ilişkiler içinde anlaşılmasına izin veren şeyi de görünüşün formu olarak adlandırmaktadır.²⁰⁴ Madde belirlenebilir olan, form maddenin belirlenimini (belirleyici) ifade eder. Kişi kendisine verili olandaki ve bunun belirlenme tarzındaki tüm farklılıklardan soyutlandığı için her ikisi de aşkınsal anlamdadır.²⁰⁵ Burada söz konusu madde, gündelik kullanımdaki madde, maddi şey, materyal anlamında değildir; bir kavramın anlamının ve yapısının belirlenmesine olanak sağlayan içerik anlamındadır. Form ise duyumdaki çeşitliliği düzenleyen, bu çeşitliliğe belirli bir şekil veren anlamındadır:

İçlerinde duyuma ait hiçbir şey bulunmayan tasarımları saf (aşkınsal anlamda) olarak adlandırıyorum. Buna göre genel olarak duyusal görülerin saf formu, gemütde²⁰⁶ a priori bulunur ve tezahürler belirli ilişkiler içerisinde bu form altında hissedilir. Hissetme yetisinin bu biçiminin kendisi (saf formu) saf görü olarak da adlandırılabilir. Böylece, bir cismin temsilinden anlama yetisinin ona ilişkin olarak düşündüklerini; töz, kuvvet, bölünebilirlik ve benzer olarak onda duyuma ait olanları; içine işlenemezlik, sertlik, renk vb. yalıtacak olursam, yine de benim için bu ampirik görüden geriye uzam ve şekil kalacaktır. Bunlar saf görüye aittirler ki, bu, duyuların ya da duyumun edimsel bir nesnesi olmaksızın bile, gemütde yalnızca duyarlılığın bir biçimi olarak a priori yer alır.²⁰⁷

Duyumdaki çeşitliliğe formunu veren ve düzenleyen şeyin kendisi de duyum olamayacağı için, tüm duyulardan ayrı olarak düşünülebilen biçim (form), tinsel yapıda a priori olarak vardır. Bütün görünüşlerin maddesi ise bize yalnızca a posteriori olarak verilir.²⁰⁸

Madde-form ayrımını deneyime ve dolayısıyla bilgiye uygulayan Kant'a göre, deneyimde ve bilgide yapısal ve bağlantısal olan her şeyi kapsayan form birlik, formun genel çerçevesi içine yerleştirilen malzemedan, duyusal niteliklerden oluşan maddenin ise çokluk ilkesi vardır. Kant'a göre, deneyimin veya bir nesnenin ona ilişkin birliğinin bileşenleri; duyusal nitelikler,

²⁰⁴ Immanuel Kant, *CPR*, 155-156.

²⁰⁵ Immanuel Kant, *CPR*, 369-370.

²⁰⁶ "Gemüt", Kant felsefesinin özel terimlerinden biridir. Çeviriler bu terimin önemini tam olarak karşılayamasa da çeşitli şekillerde zihin, zihinsel durum ve ruh olarak tercüme edilir. Gemüt, maddi ya da ideal bir tözü/cevheri belirtmez. Gömüt; duyarlılık, hayal gücü, anlama yetisi ve aklın bulunduğu yerdir. Kant'a göre gömüt, tüm yaşamdır, yaşam ilkesinin ta kendisidir. (Howard Caygill, *A Kant Dictionary*, USA: Blackwell Publishing, 1995, 210-211.)

²⁰⁷ Immanuel Kant, *CPR*, 155-156.

²⁰⁸ Immanuel Kant, *CPR*, 156.

uzay ve zaman gibi görü formları ile saf kavramlar olan kategorilerdir. Bu bileşenlerden duysal özellikler deneyimin maddi bileşenlerini oluştururken uzay-zaman formları ve kategoriler deneyimin formel/biçimsel bileşenlerini meydana getirir.²⁰⁹

2.1.3. Görü-Kavram

Görü (İng. intuition/Alm. anschauung), dolaysız kavrama, birden kavrama, bir şeyin içini doğrudan doğruya görme; duysal algının dışına çıkan görme, tinsel görüleme gibi anlamlara gelir ve çoğu zaman sezgi kavramıyla eş anlamlı olarak kullanılır.²¹⁰ Bu terimin “görü” olarak kullanımının sebebi, “anschauung” sözcüğünün “görsel duyum” anlamında tercüme edilmesidir. “Sezgi” olarak kullanımının tercih edilmesi ise Kant’ın bu terimi yalnızca görsel değil bütün duyumları kapsayacak şekilde daha geniş bir anlamda kullanmasından kaynaklanmaktadır.²¹¹ Bu çalışmada çoğunlukla görü kelimesi tercih edilmiş olmak üzere bağlamına göre bazı metinlerde yer yer sezgi terimi kullanılmıştır.

Kant görüşü şu şekilde tanımlar: Bir bilgi, hangi yolla ve hangi araçla nesnelere bağlanırsa bağlansın, bu bilgiye nesnelere doğrudan doğruya ilişki kurduran ve bir araç olarak tüm düşüncenin kendisine yönlendirildiği tasarım, “görü”dür. Nesne bize verildiği zaman görü elde edilir, ama bu da ancak nesnelere gemütü belirli bir şekilde etkiliyorsa mümkündür. Nesnelere etkilenme biçimimiz aracılığıyla tasarımlar edinme kapasitesine duyarlık denir. Nesnelere duyarlık yoluyla verilir ve insana görüleri sağlayan tek şey odur; bunlar anlama yetisiyle düşünülür ve ondan kavramlar doğar. Ancak ister doğrudan ister dolaylı olsun, tüm düşünceler nihai olarak görülerle, dolayısıyla, nesnelere bize verilebilmesinin başka bir yolu olmadığından, duyarlılıkla ilişkilendirilmelidir.²¹²

Kant’a göre ussal (akla dayanan) görü mümkün değildir, çünkü insanlar yalnızca deneyimleyebildiği dünyayı ve olayları bilebilir, numenleri bilemez; bu sebeple ona göre olanaklı tek görü duysaldır. Duysal görü, deneyden önce gerçekleşmesi bakımından saf ve deneyden sonra gerçekleşmesi bakımından ampirik olarak iki türdür. Kant’a göre uzay ve zaman, duyarlıkta bulunan ve deney ürünü olmayan görünümün a priori formlarıdır. Kant uzay ve zamanla ilgili olarak şu soruları sorar: “*Şimdi uzay ve zaman nedir? Bunlar gerçek varlıklar mıdır? Onlar sezilmeler bile yalnızca şeylerin belirlenimleri ya da ilişkileri midir? Yoksa yalnızca görünümün formuna ve dolayısıyla gemütün öznel yapısına bağlanan ilişkiler midir? Uzay ve zaman görünümün formu mudurlar?*”²¹³ Kant’a göre uzay ve zaman, duysallığın a priori olarak sağlayabileceği tek şey olan saf görüdürler. Bizler nesnelere dış duyu aracılığıyla, kendimizin dışında, uzaydaki gibi tasarımlarız; bunların uzayda biçimleri, büyüklükleri ve birbirleriyle

²⁰⁹ Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, 563.

²¹⁰ Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1975), 82.

²¹¹ Norman Kemp Smith, *A Commentary to Kant's Critique of Pure Reason*, (London: Macmillan, 1918), 79.

²¹² Immanuel Kant, *CPR*, 155.

²¹³ Immanuel Kant, *CPR*, 157.

ilişkileri belirlenebilir. İçsel belirlenimlere ait olan (iç duyu) her şey de, zaman ilişkilerinde tasarımlanır.²¹⁴ Bu formlar deneyim için gereklidirler, deneyden gelen tüm duyular bu formlarla biçimlenerek düzenlenirler.

Daha önceki bölümlerde değinildiği üzere Kant, Kopernik devrimiyle birlikte tüm bilginin nesnelere uyması gerektiği kabulünü reddederek nesnelere bizim bilgimize uyması gerektiği varsayımını kendine hareket noktası olarak seçer. Bu varsayımla Kant, özünde bilgiyi oluşturan bir öge olarak görünümünü kendisini nesnelere uyduramayacağını, nesnenin kendini görüye uydurması gerektiğini gösterir. Görü kendisini nesneye uydurduğu takdirde, nesnelere dair bir şeyin a priori bilinmesi mümkün olmaz. A priori kesin bilgiler saf aklın bir ürünü olduğundan nesnenin kendisi bize a priori bir şey sunamaz. İşte Kant görü kavramını ele alırken görüyle nesne arasındaki bağıntıyı bu şekilde düşünür ve görü kavramını böyle bir bilgi anlayışında ele alır.

Kant'a göre bilgi, yukarıda öz olarak bahsi geçtiği üzere zihindeki iki temel kaynaktan doğar. Bunlardan birincisi, tasarımların alınması, izlenimlerin alırlığıdır; ikincisi ise bu tasarımlar aracılığıyla bir nesneyi bilme yetisi, yani kavramların kendiliğindenliğidir. Birincisi aracılığıyla bize bir nesne verilir, ikincisi aracılığıyla da temsile göre zihnin bir belirlenimi olarak bu nesne üzerine düşünülür. Dolayısıyla tüm bilginin öğeleri, görü ve kavramlar tarafından oluşturulurlar. Öyle ki, ne görü olmadan kavramlar ne de kavramlar olmadan görü bir bilgi üretmez. Kant'a göre görü de kavram da ya saftırlar ya da ampiriktirler. Saf kavram ya da görü a priori olarak olanaklıyken ampirik olanlar a posterioridir. Saf görü herhangi bir şeyin görülmesinin formuyken, saf kavram bir temsilin düşünülmesinin formudur.²¹⁵ Saf görü ayrıca bir yandan matematik biliminde nesnelere nasıl kurulduğunu anlamak için olanak tanımaktayken diğer yandan bu imkânla sentetik a priori önermelerin zeminini açıklar ve aklın saf kullanımında nesnelere bilgisinin duyusallık bakımından şartlarını ortaya koyar.²¹⁶

Kant felsefesinde duyarlık ve anlama yetisi bilgiyi meydana getiren yetilerdir. Duyarlık, herhangi bir şeyden etkilenmesi yoluyla tasarımlar alma yetisi, insanın ruhsal alırlığıdır. Anlama yetisi ise bilgilerin kendiliğindenliği, tasarımları ortaya çıkaran yetidir. Görü hiçbir zaman duyusal olmaktan başka türlü olamaz ve bizim nesnelere etkileşimimizin yalnızca bir türünü kapsar. Duyusal görünüm nesnelere düşünme yetisi, anlama yetisidir. Bu özelliklerden hiçbiri diğerine tercih edilemez. Duyarlık olmaksızın bize hiçbir nesne verilemez ve anlama yetisi olmadan hiç biri düşünülemez. Dolayısıyla Kant'a göre içeriksiz düşünceler boş, kavramlar olmadan görüler kördür.²¹⁷

Böylelikle, bu iki yetinin birlikte çalışmasıyla bilgi meydana gelir. Bu sebeple, zihnin kavramlarını duyulur kılmak, yani onlara görüde bir nesne eklemek kadar görüleri anlaşılır

²¹⁴ Immanuel Kant, *CPR*, 157.

²¹⁵ Immanuel Kant, *CPR*, 193.

²¹⁶ Ümit Öztürk, "Eleştirel Felsefesi Bağlamında Kant'ın Transendental Estetiki", *Kaygı Dergisi*, 20, 2013, 50.

²¹⁷ Immanuel Kant, *CPR*, 193-194.

kılmak, yani onları kavramlar altına sokmak da zorunludur. Fakat anlama yetisinin hiçbir şeyi görüleme yeteneğine sahip olmaması ve duyuların hiçbir şeyi düşünemez olması sebebiyle bu iki yetinin işlevlerini birbirine karıştırmamak gereklidir. Duyusallığın kurallarıyla (transendental estetik) anlama yetisinin kuralları (transendental mantık) birbirinden farklıdır. Yalnızca onların birleşiminden bilgi ortaya çıkar.²¹⁸

2.1.4. Fenomen-Numen

Kant'a göre bir kavramın aşkınsal kullanımı, genel olarak kendinde şeylerle ilgilidir; ampirik kullanımıysa görünüşlerle yani deneyimin nesnelereyle ilgilidir.²¹⁹ Duyu verileriyle deneyimlenebilen alanı fenomen olarak adlandıran Kant, bu alanın bilgisinin kategoriler, uzay ve zaman aracılığıyla elde edilebileceğini söyler. Kant, kategorilerin birliğine göre olan nesnelere düşünülmesiyle görünüşlerin fenomenler olarak adlandırdığını ifade eder.²²⁰ Yani görünüş ancak kategorilerin birliği olarak düşünüldüğü takdirde fenomen adını alabilmektedir. Fenomen, anlama yetisinin saf kavramlarının birliğine göre düşünülen belirli bir nesneyi ifade eder. Böylelikle kategorilerin kullanımıyla ilgili olarak fenomen ve numen olarak iki kavram ortaya çıkar.

Kant'a göre anlama yetisi kavramları, deneyimin nesnelere uzaklaştığında ve numenlerle (kendi başına şeyler) karşılaştığında anlamlarını tamamıyla yitirir.²²¹ Kategorilerin deneyim alanı dışına çıkarılması, aklın yanlış yola saptırılmasıdır; çünkü numen alanı aklın mevcut yetileriyle bilinemezler.²²² İşte Kant, duyusal görüye verilmeyen şeyleri, numen olarak adlandırır: "*Sadece anlama yetisi nesnelere olan ve duyusal görü olmasa da bir görüye verileceğini varsayarsam, bu tür şeylere numen denir.*"²²³

Görüldüğü üzere Kant, fenomenler dünyasıyla numen dünyası arasında keskin bir ayrım yapar. Matematiğin, geometrinin ve doğa bilimlerinin önermeleri olan sentetik a priori bilgilerin ilkeleri, deneyimin ilkelerinden başka bir şey değildir; çünkü bu tarz bilgiler, olanaklı deneyin sınırları içinde saf görü ile ampirik görünümün birlikte çalışmasıyla oluşur. İnsan ancak deneyin nesnelere olarak fenomenlerle kendine anlamlı bir dünya oluşturabilir.²²⁴

Kant bu yaklaşımıyla iki önemli sonuca varır: İlki, bilimsel bilgi olanaklıdır; ikincisi, geleneksel metafizik konularında (Tanrı, evren, cevher, varoluş vb.) anlamlı bir tartışma yürütülemez. Çünkü Kant'a göre deneyimi aşan düşünce faaliyetlerinin antinomilere sebep olması kaçınılmazdır.²²⁵ Friedrich Hegel (ö. 1831), bu konuda Kant'ı eleştirmektedir. Ona göre, dış

²¹⁸ Immanuel Kant, *CPR*, 194.

²¹⁹ Immanuel Kant, *CPR*, 340.

²²⁰ Immanuel Kant, *CPR*, 347.

²²¹ Immanuel Kant, *PROL*, 64.

²²² Immanuel Kant, *PROL*, 85.

²²³ Immanuel Kant, *CPR*, 347.

²²⁴ Immanuel Kant, *PROL*, 65.

²²⁵ Immanuel Kant, *PROL*, 105.

dünyayla akıl birbirinden kesin çizgilerle ayrı tutulamaz. Bu iki gerçeğin birleşmesiyle ancak etkin düşünme verilerine sahip olabiliriz. Kant, deneyim alanını aşan düşünce faaliyetlerinin sebep olduğu antinomilerin tinde varlığını sürdürdüğü ve fenomen ile kendinde şeyin yapısında bulunmadığı düşüncesinden hareketle bu durumu yalnızca bilincin çeliştiği bir sonuç olarak görerek problemi çözdüğünü düşünür, fakat asıl sorun Kant'ın Hegel'in bahsettiği bütünlüğü görememesinden kaynaklanır.²²⁶

Hegel, *Tinin Fenomenolojisi* adlı eserinde öznenin nesne ile olan ilişkisini ele alarak "kendinde şey" kavramının Kant'taki gibi bilinip bilinemeyeceği konusunu irdelemiş ve Kant'ın tersine, maddesel şeyler dahil olmak üzere her bilgi objesi zihnin ürünüdür sonucunu çıkarma yoluna giderek ussal (aklî) olan ile gerçek olanın birliği ve uyumunun bize doğruluğu (hakikati) verdiğini; bunların birbiriyle uzlaşmalarının ise yanlış ortaya çıkardığını ifade eder. Hegel'in o ünlü "ne ki gerçektir, o ussaldır (hakikattir); ne ki ussaldır (hakikattir), o gerçektir" sözü işte bu saptamayı dile getirir. Hakikat ile gerçeklik birbiriyle uyuşmadığı zaman karşımıza fantaziler, hayal dünyası çıkar; bunlar ne doğru ne de yanlıştır. Gerçeklik alanı olan dış dünya bu kavramlar dünyasından ayrı ve farklıymış gibi düşünülür. Oysa doğru bilgiye biz bunların birliktelikleriyle ulaşırız. Duyular alanını kavramlar alanı ile bir düzene ve kalıba sokarız. Hegel'e göre zaten doğruluğa ulaşmanın başka bir yolu da yoktur.²²⁷

Kant felsefesinde numen, anlama yetisi kavramlarının aşkınsal kullanımıyla ilgilidir. Eğer biz numenle her türlü duyulur görüden soyutlanmış bir şeyi anlıyor ve görüleme şeklimizden onu ayırt ediyorsak bu negatif anlamda bir numendir. Diğer yandan, numenle ilgili olarak duyusal yani insana mahsus olmayan ve onun mümkünliğini asla anlayamayacağımız bir görüyü varsaymış oluruz ki, bu da pozitif anlamda numendir.²²⁸ Kant'a göre numen, duyusal görümüzün nesnesi olmayan anlamındadır. Fenomen-numen ayrımı, bizim bilme yetimizin yapısına göre ortaya çıkmıştır. Bu ayırmada fenomen duyusal görünümün temelinde düşünülürken numen zihinsel bir görünümün nesnesidir denilemez. Çünkü Kant bu tarz zihinsel bir görünümün olanağının bile düşünülemediğini ifade eder.

Fenomen ve numen arasındaki bu ayrıma göre negatif anlamdaki numen, Kant felsefesinde bir sınır kavramıdır. Yani bilme yetilerimizin nesnesi olan fenomenin sınırını gösterir. Kant'a göre bilgi nesnelere yalnızca fenomenlerdir. Nesne, nesnel gerçekliği olmayan bir şeyi gösteremez, kendi başına şeyleri de gösteremez. Kant'ın Kopernik devrimine göre, nesne ve onun gerçekliği ancak bizim bilme yetilerimizin yapısına göre belirlenebilir. Bilme yetimizin nesnesi olan fenomene sınır çizen kavram olarak numen, kendinde şeyin düşünülmesini mümkün kılar; duyusal görüyü kendinde şeylere kadar genişletmemek, böylelikle duyu bilgisinin nesnel geçerliğine bir sınır çizmek açısından gereklidir. Fakat kendinde şeyler bilme yetilerimizin yapısı gereğince insan için bilinmez olarak kalır. Bu sebeple Kant için problematik bir alandır.

²²⁶ Şahin Yenişehirlioğlu, *Felsefe ve Diyalektik (Bilgi Kuramı)*, (Ankara: Ümit Yayıncılık, 1996), 257-258.

²²⁷ Nejat Bozkurt, *Hegel*, (Say Yayınları, İstanbul: 2005), 9.

²²⁸ Immanuel Kant, *CPR*, 349.

Kant, kendi içinde hiçbir çelişki içermeyen ve nesnel gerçekliği hiçbir şekilde kavranamayan numene “sorunsal kavram” der. Çünkü Kant için numen kavramı, duyuların nesnesi olarak değil de, yalnızca saf bir anlama yoluyla kendinde bir şey olarak düşünülmesi gereken bir kavramdır, fakat hiç de çelişkili değildir; çünkü duyarlığımızın tek olası görü türü olduğu iddia edilemez.²²⁹

Hegel’in Kant’a bu konuda da eleştirisi vardır. Hegel’e göre Kant kendinde şeylerin bilinemezliğini savunurken esasen onun bilinebilirliğini de dile getirir. Bilinemezliğin belirlenmesi, düşüncenin soyutlanmasıdır ki, bunun sonucunda şu düşüncenin ortaya çıkması kaçınılmazdır: düşünce kendinde şeyin bilinemezliğini bildiğine göre, kendinde şeyi de bilebilir.²³⁰ Kendinde şey kavramı, bilme yetimizin yetilerinin sınırları dışında kaldığından hakkında hiçbir şey bilemeyeceğimiz ama düşünülmesi olanaksız olmayan bir kavramdır. Kendinde şey düşünülebilir ama insanın bilme yetisinden farklı bir yeti olarak zihinsel görüye verili bir varlığı da göstermez. Zihinsel görünümün varlığı ya da yokluğu bakımından bir şey söylenemeyeceğinden Kant kendinde şeyin varlığı hakkında herhangi bir tez ileri sürmez.²³¹

Görüldüğü üzere Kant’a göre insan, biri duyularla, diğeri ise düşünceyle anlaşılabilir iki farklı dünyayı bünyesinde barındırır. İnsan istekleri ve eğilimleriyle fenomenler dünyasına aitken, aklıyla nedenselliğin ve zorunluluğun olduğu numen alanına dâhildir. Kant, eleştirisi tarafından fenomen ve numen arasında yapılan bu ayrımın gerekliliğini şu sözleriyle ifade eder:

Deneyim nesnelere olarak şeyler ve kendilerinde şeyler arasında eleştiri tarafından zorunlu kılınan ayrımın yapılmamış olduğunu varsayalım. O zaman nedensellik ilkesi ve dolayısıyla onun belirlenimi içindeki doğa düzeneği etken nedenler olarak alındıklarında genel olarak tüm şeyler açısından geçerli olacaktır. Bu durumda bir ve aynı varlık, söz gelimi insan ruhu söz konusu olduğunda, onun istencinin özgür olduğunu ve yine de aynı zamanda doğa- zorunluğuna altgüdümlü olduğunu açıkça bir çelişkiye düşmeksizin söylemek olanaklı olmayacaktır; çünkü ruh her iki önermede de bir ve aynı anlamda, eş deyişle genelde şey olarak (kendinde şey olarak) alınmıştır ve önceleyen bir eleştiri olmaksızın başka türlü alınmazdı.²³²

Kant’ın fenomen-numen arasında yaptığı bu ayrım, Kant’ın teorik felsefesinde insanın bilme yetilerine göre açıklanmıştır; bunun yanı sıra Kant’ın pratik aklında numenin farklı bir kullanımı söz konusudur. Kant felsefesinde kurucu ilkeleriyle numen alan, düzenleyici ilkeleriyle ampirik alanın dışında kalan ahlâkın ve imanın alanıdır. Bu çalışma Kant’ın saf aklıyla sınırlı olduğundan bu konunun ayrıntısına değinilmeyecektir.

²²⁹ Immanuel Kant, *CPR*, 350.

²³⁰ Şahin Yenişehirlioğlu, *Felsefe ve Diyalektik (Bilgi Kuramı)*, 247.

²³¹ Immanuel Kant, *CPR*, 115.

²³² Immanuel Kant, *CPR*, 115.

2.1.5. Duyulur-Düşünülür Dünya

Felsefe tarihinde eleştirel felsefenin ilk örneğini veren Parmenides, bilgiyi duyulur dünya ile düşünülür dünya (akılla kavranılan) ayrımını yaparak ele alır ve felsefenin yegâne ilgi alanının düşünülür dünya olduğunu söyler. Parmenides'e göre düşünülür dünya kendi içinde öncesiz, kesin, gerçek ve sonsuz olan varlığa aitken, duyulur dünya sürekli değişim içinde olan görünüşler, belirsizlik, içinde hata barındıran oluşun sınırları içindedir, yani oluşa aittir. Platon da, Parmenides'in düşünülür dünya ile duyulur dünya ayrımından yola çıkar ve öncesiz sonsuz varlık ile doğrunun araştırılması yoluyla felsefenin olanaklı olabileceğini söyler. Kant'ın eleştirel felsefesinde izlediği yol, Parmenides'le Platon'un felsefe yaparken izledikleri yola benzer. Parmenides'in düşünülür-duyulur dünya ayrımı, Kant'ın fenomen-numen ayrımını temellendirir. Kant'ın eleştiri felsefesinde onun hareket noktası, kendinde şey ile görünüşün kesin olarak birbirinden ayrı tutulmasıdır.²³³ Çünkü Kant, felsefenin değişmez, kesin sınırlarını belirlemek ister. Böylelikle Parmenides bilgi için düşünülür dünyayı şart koşarken, Kant'ta bilgi duyulur dünya ile sınırlandırılır.²³⁴

Kant evreni duyulur dünya ve anlaşılır dünya olarak ikiye ayırır.²³⁵ Duyulur dünya, yalnızca görünüşleri kapsar. Duyulur dünyanın tasarımları ampirik olanı belirleyen fenomen olarak açığa çıktığından her zaman duyusal olarak koşulludur, olumsaldır ve deney yoluyla bilinirler.²³⁶ Kendinde şey ise algılanamayan bir şey olduğundan özne için bilinemez olarak kalır, duyulur-bilinir alanın değil, bilinemez ama düşünülür alanın bir ögesidir. Kant, uzay-zamandaki şeyleri duyular, kavramları da anlama yetisinin kategorileri vasıtasıyla edindiğimizi dile getirir. Böylelikle duyular aracılığıyla görümler sağlanırken zihinle de nesnelere hakkında düşünülür.²³⁷

Kant, duyulur dünyanın uzay-zaman saf görümleri aracılığıyla nesnelere maddi dünyası olarak deneyimlendiğini söyleyerek sadece görünüşlerin bilgisine sahip olabileceğimizi iddia eder.²³⁸ Kant, doğanın gerçekliğinin görünüşlerden ibaret olduğunu dile getirirken diğer taraftan görünüşleri aşan kendinde şeyin bilgisini saf aklın a priori temsilleri olarak değerlendirir. Mantığın (anlama yetisi) doğanın bilgisiyle sınırlı olduğunu söyleyen Kant'a göre, mantıkla kendinde şeyin bilgisine ulaşamaz. Eğer mantık yasalarıyla kendinde şeyi kavramsallaştırmaya kalkışırsak yanılsamaya düşeriz. Kant *CPR*'de anlama yetisi kendi kullanımının sınırlarını kendi belirleyemez, der. Bu sebeple anlama yetisi belirli bir konunun kendi alanı içerisinde veya dışarısında olup olmadığını ayırt edemiyorsa, ileri sürdüklerinden

²³³ Zerrin Oral Kavas, "Kant'ın Eleştirel Felsefesine Parmenides ve Platon'un Etkisi", *Felsefe Dünyası*, 2, 30, (Ankara: Türk Felsefe Derneği Yayınları, 1999), 76.

²³⁴ Harold Griffing, *J. H. Lambert: A Study in the Development of the Critical Philosophy*, (The Philosophical Review, Cornell University, 1893), 60.

²³⁵ Bedia Akarsu, *Çağdaş Felsefe: Kant'tan Günümüze Felsefe Akımları*, (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1994), 29.

²³⁶ Immanuel Kant, *CPR*, 548.

²³⁷ Mehmet Emin Erişirgil, *Kant ve Felsefesi*, ed. İsmail Taşpınar, (İstanbul: İnsan Yayınları, 1997), 89.

²³⁸ West, David, *Kita Avrupa'sı Felsefesine Giriş: Rousseau, Kant, Hegel'den Foucault ve Derrida'ya*, 37.

hiçbir zaman emin olamaz. Alanının sınırlarını bilmediğinden, sınırlarını aştığında yanılısamalar ve aldanmacalarla yüz yüze gelmeyi kabullenecektir.²³⁹

Görüldüğü üzere Kant'a göre mantığın kullanım alanı görünüşler dünyasıyla sınırlandırılmıştır, mantığın ilkeleri yalnızca doğaya ilişkin olarak uygulanır. Kant *CPR*'de bunu transendental mantık kapsamında anlama yetisinin içkin kullanımı olarak dile getirir: "*Uygulanması tamamen mümkün deneyim sınırları içinde kalan ilkelere içkin diyeceğiz...*" Doğayı aşan bir alan olarak numen-kendinde şey alanı ise mantığı aşmaktadır. Mantığın numen alanında kullanılması, yalnızca bir yanılısamadan ibarettir. Kant bunu *CPR*'de "*...bu sınırların ötesine geçecek olanı aşkın ideler (transendent) olarak adlandıracağız...*" sözleriyle ifade eder.²⁴⁰

Kant'ın saf aklın kavramları olarak ifade ettiği aşkın ideler mantık alanının dışındaki gerçeklikler olarak a priori şartlarda soruşturulabilir fakat bu kavramlar insan aklının ötesinde bir gerçekliğe sahip olduklarından olduğu gibi bilgisine asla ulaşamaz. Bu aşkın idelere, kendinde şeye dair bilgilerimiz yalnızca akli bir tasarımdan ibarettir. Mantığın görünür bir dünyaya ilişkin olarak ortaya çıkardığı türden bir bilgi değildir.²⁴¹ Dolayısıyla kendinde şey bize doğaya ilişkin nesnel ve zorunlu ilkeler bütünü veremez, yalnızca saf aklın varsayım olarak tasarladığı bir olgudur.

Kant'ın duyulur-düşünülür dünya ayrımı, onun Kopernik Devrimiyle özneye yüklediği kurucu rolün bir sonucudur. Öznenin inşa ettiği nesnel alanı fenomen alanı, öznenin inşa faaliyetinden bağımsız olarak varlığının yer aldığı alan da numen alanıdır. Kant, duyulur dünyanın yanı sıra düşünülür bir dünyanın da var olduğu iddiasında bulunarak metafiziğe bilgi alanının dışında düşünülür dünyada yer açar. Kant'a göre duyulur-düşünülür dünya ayrımı yapılmaz ise metafiziğin bilgi alanına dâhil olunmasının önüne geçilemez. Kant'ın metafiziğin bilgi alanının içine girmesine engel olmak için yaptığı bu ayrımla, özneye yüklediği kurucu rolü temellendirir:

Tüm tasarımlarımız gerçekte anlama yetisiyle herhangi bir nesneyle bağıntılıdır ve görünüşler tasarımlardan başka bir şey olmadıkları için, anlama yetisi onları duyusal görünümün nesnesi olarak bir şey ile ilişkilendirir. Ama bu şey bu düzeye dek yalnızca aşkınsal nesnedir. Bu bir şey =x'i imler ki, ona ilişkin olarak hiçbir şey bilmeyiz, ne de anlama yetimizin şimdiki düzenlenişine göre bilme olanağımız vardır.²⁴²

Nesnenin ve bilginin kuruluşu için Kant'ın izlediği yol, bu süreçte rolü olan öğelerin analiz edilmesiyle daha kolay açıklığa kavuşur. Kant öznenin bilgi alanını, görünüşler dünyasıyla sınırlı tutmaktadır ve Kant'a göre duyulur dünyanın fenomenleri, öznenin uzay-zaman saf görüleri ile kategorilerle kurulan bir tasarımdır, yani gerçeğin kendisi değildir. Bu tanımlama

²³⁹ Immanuel Kant, *CPR*, 340.

²⁴⁰ Immanuel Kant, *CPR*, 385.

²⁴¹ Kant, Schopenhauer, Heidegger, *Düşüncenin Çağrısı*, çev. Ahmet Aydoğan, (İstanbul: Say Yayınları, 2009), 96.

²⁴² Immanuel Kant, *CPR*, 159-160.

arkasındaki gerçekliği kabul etmeyi beraberinde getirir. Kant bu gerçekliği kendinde şey olarak adlandırır. Kendinde şeyin ne olduğunu özne hiçbir zaman bilemeyecek olsa da onu düşünebilir. Kant'ta nesnenin kuruluşu, kendinde şeyin duyarlığa etki etmesi ve uzay-zaman görüleri aracılığıyla kurulan görünüşün inşa edilmesiyle başlar. Görünüş, anlama yetisinin saf görüleriyle form kazanarak duysal görü halini alır. Burada öznenin yetileri vasıtasıyla kurulan fenomen dünyasından hareketle numen dünyasını varsaymaya yönelik bir analiz söz konusudur. Anlama yetisi fenomenleri varsaymakla birlikte aynı zamanda kendinde şeylerin varlığını düşünmeyi de zorunlu kılmaktadır.²⁴³ Dolayısıyla Kant felsefesinde bilinmeyen ama düşünülebilen bir dünya kabulü kendi içinde çelişki barındırmamaktadır. Zira fenomenler dünyasının öznenin bir tasarımı olması, bu tasarımın arkasındaki gerçekliği kendiliğinden kabul eder.

Nesnenin ve dolayısıyla bilginin özne tarafından kuruluşu şeylerin duyarlık yetisine etkisiyle başlar. Şeylerin duyarlığa etkide bulunmasıyla görünüş oluşur. Öznenin bir şeyi bilebilmesi için uzay-zaman görülerinde zamanda form kazanması gerekmektedir. Görünüşün uzay ve zaman formlarıyla biçim kazanması sonucunda ise duysal görü meydana gelir. Duysal görünüşün varlığından söz edildiğinde şeylerin varlığını da kaçınılmaz olarak düşünürüz:

Eğer biz duyu nesnelere sadece görünüşler sayarsak, bunu yapmakla bunların temelinde, her ne kadar kendi başına nesnel olduğunu bilmesek, yalnızca görünüşünü, yani bu bilinmeyen bir şeyin duyularımızı uyarma şeklini bilsek de, kendi başına bir şeyin bulunduğunu da aynı zamanda kabul etmiş oluruz. Demek ki anlama yetisi, görünüşler diye bir şey varsaymakla aynı zamanda kendinde şeylerin varlığını da kabul etmiş oluruz. Ve böylece diyebiliriz ki, görünüşlerin temelinde bulunan bu tür varlıkların, dolayısıyla sadece anlama yetisi varlıklarının tasarımı yalnız kabul edilebilir değil, kaçınılmazdır.²⁴⁴

Kant, görünüşün yalnızca gerçeği düşündürmekle kalmayıp gerçeğin nesnel gerçekliğini de verdiğini söyler; bu da duyulur-düşünülür dünya ayrımını haklı çıkarır:

Gözden kaçırmamak gerekir ki, görünüşlerin Transendental Estetik tarafından sınırlanan kavramları daha şimdiden kendiliğinden numenin nesnel olgusalğını verir ve nesnelere fenomenler ve numenler olarak ve dolayısıyla dünyanın duyu ve anlayış dünyası olarak bölünmesini açıklar... Eğer duyular bize bir şeyi yalnızca görüldüğü gibi temsil ediyorlarsa o zaman bu bir şey yine de kendinde bir şey olmalı ve duysal olmayan bir görünüşün anlayışın bir nesnesi olmalıdır; başka bir deyişle, içinde içinde hiçbir duysallık bulunmayan ve yalnızca saltık olarak nesnel olgusallık taşıyan bir bilgi olanaklı olmalıdır.²⁴⁵

²⁴³ Kant, *PROL*, 66.

²⁴⁴ Immanuel Kant, *PROL*, 66-67.

²⁴⁵ Immanuel Kant, *CPR*, 159.

Görünüş sözcüğü, başka bir şey ile bağlantı gösteriyor olmalıdır; öyle bir şey ki, dolaysız tasarımının duyusal olmasına karşın duyarlığımızın görümüzün biçimine temel olan bu yapısı olmadan bile kendinde bir şey olmalı, duyarlıktan bağımsız bir nesne olmalıdır.²⁴⁶

Kant gerçeği öznenin bir tasarımı olan görünüşten hareketle düşünülen bir şey olarak değerlendirip kabul eder fakat gerçeğin görünüşün varlık nedeni olmadığını vurgular:

Görünüşler alanının kendisi anlama yetisi tarafından öyle bir sınırlanır ki, kendinde şeylerle değil ama yalnızca öznel doğamızdan dolayı bize şeylerin görünüşlerinin kipiyle ilgilidir. Bu bütün Transendental Estetiğin sonucuydu ve doğallıkla genel olarak bir görünüşün kavramından da aynı sonuç çıkar. Bu kavrama kendinde bir görünüş olmayan bir şey karşılık düşüyor olmalıdır, çünkü görünüş tasarım kipimizin dışında kendi başına bir şey olamaz.²⁴⁷

Alıntıdan da anlaşılacağı üzere, görünüş öznenin tasarımlama yetisinin bir ürünü olduğundan onu gerçeğin bir yansıması olarak değerlendirmek doğru olmayacaktır.

Duyulur dünyadaki öznenin tasarımı yaptığı görünüşlerin numen dünyasının bir yansıması olmaması, iki dünyanın birbiriyle ilişkisinin olmaması anlamına da gelmemektedir. Numen özne tarafından görünüşler gibi algılanamadığı için bilinmez bir şey olsa da akıl doğası gereği onu düşünmeden edemeyecektir. Görünüşün öznenin bir tasarımı olduğu düşüncesinin kabul edilmesi, onun arkasında bir düşünülür şeyin varlığının da kabulünü zorunlu kılmaktadır.

Öznenin kendi yetileri vasıtasıyla kurduğu fenomen dünyası dışındaki numen alan hakkında bilme iddiasında bulunması, bilgi sınırlarının aşılmasıdır ve bu durum tarih boyunca metafizik alanda düşülen bir yanılgıdır. Bu sebeple Kant, geleneksel metafiziği eleştirerek numen alanı yalnızca düşünülür olan olarak sınırlar ve bilinmez alan olarak tanımlar.²⁴⁸ Kant *PROL*'de konuya şu şekilde açıklık getirir:

Bütün a priori ilkeleriyle akıl, deneyde bilinebilecek olandan öte bir şeyi hiçbir zaman öğretemez. Ne var ki bu sınırlama, aklın bizim deneyin nesnel sınırına kadar, yani kendisi deney nesnesi olmayan ama tüm deneyin en yüksek temeli olması gereken bir ilgiye götürmesini engellemez. Bununla biz bu kendi başına şey konusunda hiçbir şey öğrenmiş olmayız ancak aklın, olanaklı deneyim alanında en yüksek amaçlara yönelmiş kendi tam kullanılmasına ilişkin bir şey öğreniriz. Ondan akla uygun bir şekilde dilenebilecek ve onunla yetinmek için yeterli bir nedene sahip olduğumuz bütün yarar da budur.²⁴⁹

Öznenin fenomen dünyayı kurup numen dünyasını düşünmekle yetinmesi gerektiği düşüncesi, Kant'ın Kopernik Devriminin temel düşüncesidir. Bu düşüncede nesne özneye zorunlu olarak

²⁴⁶ Immanuel Kant, *PROL*, 160-161.

²⁴⁷ Immanuel Kant, *CPR*, 160.

²⁴⁸ Hakan Poyraz, "Bir Felsefe Disiplini Olarak Metafizik", *Felsefe Dünyası*, 6, (1992), 72.

²⁴⁹ Kant, *PROL*, 116.

tabidir. Burada esas olan, bilgi yetisinin yasa koyucu oluşudur. Buyrukları veren, öznedir.²⁵⁰ Ancak bu cümle yanlış anlaşılmalıdır; nesnelere öznenin tasarımları olduğu düşüncesi, Kant'ın eleştiri felsefesinde özneye yakıştırılan bir kibirliliğe işaret etmemekle birlikte, bunun tam aksine öznenin haddini sınırlarla belirler. Öznenin görünüşler dünyasını inşa eden yetileri, aynı zamanda metafizikle ilgili temel problemleri bu sınırların dışında tutarak öznenin cevabını bilmeye gücünün yetmediği sorulara yine de cevap vererek kibirli davranmasının önüne geçer:

Bu temkinli gerçeklik, Kant'ı numen dünyasını fenomen dünyasından ayırmaya götürmekle kalmamış, insanın ilkinin ilişkili bilgisinin mümkün olmayacağını, dolayısıyla bilginin ancak ikincisiyle sınırlı kalacağını kabul etmeye de götürmüştür. Kant, deneyimlenen dünyanın ve bu dünyadaki nesnelere gerçekliğini kabul eder görünmekle birlikte, bu nesnelere ilişkin bilginin nesnel gerçekliği konusundaki soruşturmanın zorunlu sonuçsuzluğunu göstererek bir anlamda nesnel gerçekliğin ve bu gerçekliğin nesnelere ilişkin insani bir korelasyona hapsedilmesine yol açmıştır.²⁵¹

Parmenides ve Platon'dan hareketle, numen dünyasını düşünülebilirlikten daha öteye taşıyıp bilinir olarak kabul eden geleneksel metafizikçileri eleştiren Kant, yine de metafiziği insan aklının doğal bir meyli olarak gördüğü için metafiziğe bilgi alanının dışında yer açmayı gerekli görür. Kant, metafiziği düşünülebilir ancak bilinmeyen alan olarak sınırlandırdığı numen alana dâhil eder ve böylelikle ahlâk alanına yer açar.

2.1.6. Anlama Yetisi-Akıl

Cevizci felsefe sözlüğünde, bir bilme melekesi olarak anlama yetisini, düşünme ve bilinç alanına giren bir şeyi, bir düşünce faaliyeti göstermeden, düşünce çabası sarf etmeden, doğrudan ve aracı olarak kavrama olarak tanımlar. Kant'ta anlama yetisi, zekâ anlamında kullanılır; yani amacı bilgi edinmek olan işlevler bütünü ifade eder, der.²⁵² Anlama yetisi analitik yani çözümleyici ve ayrıştırıcı bir yeti olarak tekili kavrarken, akıl genele yönelir, sentezcidir. Akıl ise insanda soyutlama, kavrama, bağıntı kurma, düşünme, çıkarsama yapabilme yetisidir. Akıl, anlama yetisinin tersine, mümkün bilginin sınırları içinde kalmayıp, deneyin sınırlarını aşmaya, var olan her şeyi kapsayan kuşatıcı bir gerçekliğe ilişkin olanaksız bir kavrayışa ulaşmaya çalışıp, zorunlu olarak çelişkilere düşer. Bundan dolayı, Kant'a göre akıl, anlama yetisi için neyin bilinebilir olduğunu araştırmakla, deneye nasıl yapı

²⁵⁰ Gilles Deleuze, *Kant'ın Eleştirel Felsefesi*, çev. Taylan Altuğ, (İstanbul: Payel Yayınevi, 1995) 52.

²⁵¹ Çetin Balanuye, "Yeni Gerçekçiliğin Kant Gerilimi", *Mavi Atlas*, 5(2), 289-301, (2017) 292-293.

²⁵² Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, 56.

kazandırıldığını incelemekle yetinmeli, bilginin sınırlarını aşıp a priori spekülasyonlara kalkışmamalıdır.²⁵³

Kant'a göre anlama yetisi, kurallar aracılığıyla görünüşlerin birliğinin bir yetisiyken; akıl, anlama yetisi kurallarının ilkeler altında birliğinin yetisidir. Akıl, hiçbir zaman doğrudan deneyime ya da herhangi bir nesneye yönelmez; bunun yerine, kavramlar aracılığıyla anlama yetisinin çeşitli bilişlerine a priori birlik vermek için anlama yetisine yönelir, bu akıl birliği anlama yetisiyle elde edilebilecek herhangi bir birlikten farklı türdendir.²⁵⁴

Kant'n eleştiri felsefesinde akıl, tek anlamlı bir terim değildir. Kant akli bazen anlama yetisiyle değiştirilebilecek geniş bir anlamda kullanırken bazen de bilişin tüm a priori öğelerine göndermede bulunan daha geniş bir anlamda kullanır. Ancak eleştirin Diyalektik'i akli, anlama yetisinden ayrı bir yeti olarak dar bir anlamda ele alır. Bu dar anlamdaki akıl, aşkın fikirlerin ve yanlısamanın kaynağıdır.

Kant'a göre aklın işlevi, her şeyden önce, duyarlılıkla birlikte çalışan anlama yetisinin görevi olan deneyim üretmek değildir. Aklın temel işlevi, verili herhangi bir ampirik yargı hakkında soru sormaktır. Bu süreç süresiz olarak devam eder: "...sorular asla bitmez". Akıl, asla tatmin olmaz, her zaman daha eksiksiz bir açıklama talep eder. Aklın dur durak bilmeyen açıklama arayışı, verili her bir gerçek için tam bir açıklamanın orada bulunabileceği varsayımından hareket eder ve akıl bu açıklamanın ne olduğunu bilmek ister.²⁵⁵ İşte saf akıl, bir şeyi a priori olarak bilmek için gerekli olan ilkeleri ihtiva eden şeydir.

Anlama yetisi deney edinmek için yapısında kategorilere ihtiyaç duyarken akıl da kendi doğal yapısı gereği idelere gereksinim duyar. Anlama yetisinin saf kavramlarının ilkeleri deneyle doğrulanabilirken aklın aşkın bilgileri olarak ideler, deneyde verilemeyen zorunlu kavramlardır. Saf akıl, tüm bu ilkelerin toplamıdır. Buna göre tüm saf a priori bilgiler edinilebilir ve fiilen meydana getirilebilir.²⁵⁶ Kant, saf akıl kavramlarını kategorilerden yani anlama yetisinin kavramlarından ayırt eder; böylece Kant a priori bilgilerin düzenini sağlayacak ve kapsayacak bir bilimin oluşturulmasında önemli bir temel sağlayacaktır. Kant'a göre böyle bir ayırım yapılmazsa metafizik tamamen olanaksız hale gelecektir.²⁵⁷

Kant *CPR*'de "hiç şüphe yok ki tüm bilgimiz deneyimle başlar" der.²⁵⁸ Dış dünyadaki nesnelere algılanması sürecinde anlama yetisi, duyarlılığın kavramlara bir başka deyişle duyuusal verilerin algılamaya dönüştüğü yerdir. Nesnelere, duyarlılık aracılığıyla doğrudan algılanıp anlama yetisine iletilirler. Nesnelere duyarlılık tarafından algılanmasını sağlayan uzay ve zaman, duyarlılığın a priori ilkeleridir. Uzay yer kaplama ve duyuusalığın dış görüşünün biçimiyken;

²⁵³ Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, 29.

²⁵⁴ Immanuel Kant, *CPR*, 389.

²⁵⁵ Paul Guyer (ed.), *The Cambridge Companion to Kant's Critique of Pure Reason*, 195-196.

²⁵⁶ Immanuel Kant, *CPR*, 149.

²⁵⁷ Immanuel Kant, *PROL*, 81.

²⁵⁸ Immanuel Kant, *CPR*, 127.

zaman duyusallığın iç görüsüdür.²⁵⁹ Duyu organları aracılığıyla edinilen duyusal görüler, işlenmek üzere anlama yetisine iletilir ve onun tasarımlarıyla birleşir.²⁶⁰ Böylece görülen nesnelere, yargı anlama yetisine dayandığından²⁶¹ burada bir anlama (kavrama) dönüşür.

Anlama yetisinde kavram haline dönüşen görülerin tam anlamıyla bir algı olabilmesi için duyularla deneyimlenenin düşünülmesi gereklidir. Bu sebeple Kant, deneyimden gelen ilk algıyla (bilinçsiz algı), düşünülen bilinçli tam algıyı birbirinden ayırır. “*Düşünüyorum, benim tüm tasarımlarıma eşlik edebilmelidir; çünkü aksi takdirde bende hiç düşünülemez bir şey temsil edilirdi, bu da temsilin ya imkânsız olacağını ya da en azından benim için bir hiç olduğunu söylemek demektir.*”²⁶² Kant, duyular aracılığıyla deneyim alanından nesnelere ilgili edinilen görülerin anlama yetisi tarafından düşünülmesine saf tamalgı (İng. apperception/Alm. apperzeption) der. Kant’ın transcendental apperception olarak da adlandırdığı, deneyime birlik veren bu öznel ilke, algıya yönelen öznenin algıya sahip olan olarak kendisini kavraması anlamındadır (öz bilinç). Bu ilke Kant felsefesinde tüm sentez faaliyetlerinin temelinde yer alır ve deneyimde olan her şey birliğini ve bütünlüğünü ona borçludur, her şey onun birliğine tâbidir.²⁶³ Kant, bu ilkenin gerekliliğini bu şekilde anlatırken kaynağı ve diğer yetilerle ilişkisi konularına girmemektedir.

İlkin duyarlık tarafından algılanan nesnelere, anlama yetisine iletilerek tamalgı tarafından bütünlüğünün sağlanmasının ardından akıl devreye girer; aklın görevi, anlama yetisinin koşullu bilişleri için koşulsuz olanı bulmaktır.²⁶⁴ Bir başka deyişle, aklın görevi, anlama yetisi ilkeleriyle bilinmesi mümkün olmayan kendinde şeyler hakkında düşünerek onlar hakkında bilgi sahibi olmaya çalışmaktır.

Anlama yetisi, numen alanındaki varlıklar hakkında düşünme yetkinliğine sahip değildir, ancak akıl bunu yapabilir. Anlama yetisi kendisine duyularla iletilen içi boş görüleri anlamlandırmaya çalışır; onları kategorilerinin altına yerleştirerek anlamlı birer kavram haline getirir. Böylece tasarımlarla görülerin birleştirilmesiyle kavramlar meydana gelir.

Anlama yetisinin kendisine görüler iletilmeden bunu başarması mümkün değildir. Onun bir nesneyi düşünebilmesi, anlamlandırarak bir yargıya varması ancak duyularla algılanan bir nesnenin varlığına bağlıdır. Anlama yetisinin görünüşleri varsayması, aynı zamanda kendi başına şeyleri de varsaymasıdır der Kant. Bundan dolayı görünüşlerin temelinde bulunan bu tür varlıkların tasarımı yalnızca kabul edilir değil kaçınılmazdır da.²⁶⁵

İşte akıl, dış dünyada görünüşleri olmayan ama varlığı kaçınılmaz olarak kabul edilen kendinde şeyler ile mutlak ve koşulsuz olana, en temel gerçekliğe yönelir. Akıl bu konuda, kendi

²⁵⁹ Immanuel Kant, *PROL*, 35-36.

²⁶⁰ Immanuel Kant, *CPR*, 246.

²⁶¹ Immanuel Kant, *PROL*, 40.

²⁶² Immanuel Kant, *CPR*, 246.

²⁶³ Immanuel Kant, *CPR*, 246-247.

²⁶⁴ Immanuel Kant, *CPR*, 392.

²⁶⁵ Immanuel Kant, *PROL*, 66-67.

doğasından kaynaklanan, kendini sormaktan alıkoyamadığı sorular sormaya, düşünmeye ve bilgiler üretmeye başlar. Kant'a göre, bunları yapabilecek tek merci akıldır ve Kant bu tarz akli saf akıl olarak adlandırır.

Olanaklı tüm deneyin dışına çıkan, hiçbir duyu görünüşü içermeyen kendi başına şeylerle ilgili bilgileri bize sağlayan saf akılda, insanı onları aşkın kullanmaya çeken ayartıcı bir şey, istek vardır.²⁶⁶ Kendinde şeyler, aşkınsal şeyler olduğundan akıl kavramları olarak adlandırılırlar ve kavramaya hizmet ederler, tıpkı anlama yetisi kavramlarının algıların anlaşılmasına hizmet etmesi gibi.²⁶⁷ O halde anlama yetisi düşünme ve anlamayla, akıl kavramıyla ilişkilidir. Kant *CPR*'de anlama kavramlarına kategoriler dediğimiz gibi, diyalektik çıkarımlara, saf aklın kavramlarına da yeni bir ad atedeceğini dile getirir. Kant bu kavramlar için transendental ideler tabirini kullanır.²⁶⁸ Kant'ın ideleri, yani saf akıl kavramları, saf anlama yetisi kavramlarından tür, kaynak ve kullanım bakımından ayrıdır. Kant "*ide derken, nesnelere hiçbir tecrübede verilemeyecek olan, zorunlu kavramları anlıyorum*" der.²⁶⁹

Akıl bu idelere ilişkin bilgi edinmeye çalışır. Yapısı gereği sormaktan kendini alıkoyamadığı sorular sorar, fakat bu sorular onu aşacak niteliktedir, anlama yetisinin ilkeleriyle cevaplanamazlar. Akıl bu sorulara cevap bulamadığında çelişkiye düşmekten kurtulamaz.²⁷⁰ Bu tür numen alan varlıkları, deneyde verilemedikleri için, deneyle ne doğrulanabilir ne de çürütülebilirler²⁷¹; bu sebeple bu tür varlıklar hakkında ortaya konulan her türlü biliş, bir tahminden öteye geçemez.²⁷² Dolayısıyla akıl burada durmak zorundadır, çünkü daha ötesi onun için bilme yetisinin sınırını aşar, çünkü idelerin zorunlu olarak olması gerektiğini kavrasak da ispatlayamayız. Böylelikle Kant, metafizik alana dair Tanrının varlığı, evrenin sonlu ya da sonsuzluğu gibi konular hakkında delil elde edilemeyeceği sonucuna varır.

2.1.7. Transendental-Transendent

Kant *CPR*'de, temel kavramlarından biri olan transendental ile transendent terimini açık bir biçimde birbirinden ayırır. Transendental teriminin (İng. transcendental/Alm. transzendental) sözlük anlamı, aşkınsal; bilgi ya da deneyimi mümkün kılan koşullar bütünü ve söz konusu koşullara dair araştırma demektir. Transendent (İng. transcendent/Alm. transzendental) ise aşkın; deneyim alanının ötesinde kalanı tanımlar. Transendental bilgiden söz edilebilir, ancak transendent bilgi söz konusu olamaz.²⁷³

²⁶⁶ Immanuel Kant, *PROL*, 67.

²⁶⁷ Immanuel Kant, *CPR*, 394.

²⁶⁸ Immanuel Kant, *CPR*, 395.

²⁶⁹ Immanuel Kant, *PROL*, 81.

²⁷⁰ Immanuel Kant, *CPR*, 99.

²⁷¹ Immanuel Kant, *PROL*, 82.

²⁷² Immanuel Kant, *PROL*, 117.

²⁷³ Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, 1637.

Kant transendental terimini açıklamaya geçmeden önce şu bilgiye değinmek gerekmektedir ki, Kant bu transendentali skolastik felsefedeki anlamından farklı bir anlamda kullanır. Transendental, skolastik felsefede kategoriler üstü olan anlamına gelir. Varlığın transendental tanımları ya da transendentaller, skolastik felsefenin geleneksel kategorilerinden daha geniştir; örneğin, biçim ve madde, edim vb. Bunlar, deneyim öncesi, görü yoluyla bilinen varlığın tümel, duyular-üstü özellikleridir.²⁷⁴

Kant'a göre ise transendental belirli bir tür bilginin adıdır. Kant, transendental bilgiyi şöyle tanımlar: *"Ben transendental bilgi ile yalnız nesnelere değil, aynı zamanda nesnelere elde edilen bilginin türleriyle de uğraşan, bilginin a priori yanını araştıran bilgiyi anlıyorum"*.²⁷⁵ Transendental, nesnelere ilgili olmaktan çok, a priori olanaklı olduğu ölçüde nesnelere ilişkin bilgi türümüzle ilgilenen bilgiye denir.²⁷⁶

Kant'a göre transendental kavramı, *"...deneyin ötesine giden değil, deneyden önce olan ve işlevi deneyi olanaklı kılmak olan bir şeydir."*²⁷⁷ Transendental, deneyimde bize verilenin, a priori tasarımlarımıza zorunlu olarak tabi oluşunun ilkesini ve aynı şekilde a priori tasarımların zorunlu olarak deneyime uygulanışının ilkesini niteler. Belirli temsillerin (görüler veya kavramlar) nasıl tamamen a priori olarak uygulandığı ve mümkün olduğu bilgisine (bilginin olasılığı ve a priori kullanımı) transendental denir.²⁷⁸

Transendental, insan bilgisinin deneyimden bağımsız ve önce olan ve dolayısıyla deney bilgisine aşkın olan bir bilgi türüdür. Kant, bu tür bilginin, nesnelere bilgisini edinirken a priori olarak mümkün olup olmadığı sorusunu sorar ve deneyim bilgisinin sadece duyu verilerinden ibaret olmadığını, daha çok duyu verilerinin formu olan a priori ön koşula bağlı olduğunu ifade eder. Deneyim alanının ötesindeki aşkın gerçekliğin bilgisinin, ampirik içeriği olmayan bir bilginin imkânsız olduğunu savunan Kant, deneyimi olanaklı kılan koşul, kavram, kategori, form ve yapılarla ilişkin bilgiye transendental bilgi der. Bu bağlamda Kant, saf akli konu edinen ve onun temel kavram ve kategorilerini, bilgi formlarını araştırıp ortaya koyan a priori analizine de transendental felsefe adını verir.²⁷⁹

Transendental, kendisi deneyimden doğmasa da ancak deneyimle birlikte olanaklı olabilmektedir. Kant'ın *"Tüm bilgilerimiz deneyimle başlar, buna hiç kuşku yoktur; ama bütün bilgi deneyimle başlasa bile yine de bilginin deneyimden geldiği sonucunu çıkaramayız"*²⁸⁰ sözlerinden hareketle, deneyimden bağımsız önermelerle ilgili tüm araştırmalar, tüm sentetik a priori yargılar transendentaldir denilebilir.²⁸¹ Böylece transendental olanın alanı, nesnelere

²⁷⁴ Aziz Çalışlar, *Felsefe Sözlüğü*, (İstanbul: Cem Yayınevi, 1991), 484.

²⁷⁵ Heinz Heimsoeth, *Kant'ın Felsefesi*, 74.

²⁷⁶ Immanuel Kant, *CPR*, 149.

²⁷⁷ Immanuel Kant, *PROL*, 129.

²⁷⁸ Immanuel Kant, *CPR*, 196.

²⁷⁹ Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, 1638.

²⁸⁰ Immanuel Kant, *CPR*, 127.

²⁸¹ Theodor W. Adorno, *Kant's Critique of Pure Reason*, ed. Rolf Tiedemann, (California: Stanford University Press, 2001), 21.

olanaklı bilgileriyle ilgilendiği için ne formel mantığın alanıdır ne de bilgi içeriklerinin alanıdır. Transendental alan, bilgiyi psikoloji ve mantık arasında konumlandırılan bir tür sınır alanıdır. Bu alan CPR'nin ele alınıp açıldığı yerdir. CPR'ye transendental felsefe adını veren de budur.²⁸²

Kant'ın aklın kavramsal veya görüsel tüm a priori formlarının araştırması²⁸³ demek olan transendental felsefesinin en önemli sorusu "sentetik a priori yargılar nasıl mümkündür?"²⁸⁴ sorusudur. Dolayısıyla transendental araştırma, anlama yetisinin sentetik a priori yargıların olanağı araştırmasını nereye kadar götürebileceğinin araştırmasıdır. Kant, transendental felsefesinde, transendental estetik ve transendental mantık olmak üzere bir ayırım yaparak insan bilgisinin deneyimi mümkün kılan iki kaynağını ortaya koyar. Bunlardan biri duyularla gerçekleştirdiğimiz algılar, duyu algıları; diğeri ise anlama yetisidir. Kant transendental felsefesinde, nesnelere bize duyular aracılığıyla veren duyarlılığı ve nesnelere anlamamızı sağlayan anlama yetisini a priori şeyleri ne ölçüde içerdikleri bakımından inceler.²⁸⁵ Kant'a göre doğa bilimleri ve matematiğin yargılarının sentetik a priori yargılar olduğundan hiç şüphesi yoktur.²⁸⁶ Ancak metafizikte durum problematiktir, yoklanması gereklidir.²⁸⁷ İşte bu problemi Kant, insan aklının sınırlarını araştırdığı transendental felsefesinde irdeler.

Kant'ın felsefesinin a priori formlarını, anlama yetisi kategorilerini ve aklın ideallerini gözler önüne seren analiz şekli transendental yöntem olarak adlandırılırken; kategorilerin bilginin zorunlu koşulları olduğunu temellendirme ile a priori formların doğası ve imkânını ortaya koyma çabasına transendental dedüksiyon denir. Fenomenlerin gerisindeki bilinmez temel varlık olan kendinde şey ya da numenin bilinmeyen temelinde transendental nesne denirken dış dünya hakkında bilgi edinebilmemiz için varoluşu öngörülen, duyusal dünyanın bilgisinin zorunlu ön kabulü olan zihne transendental benlik adı verilir. Transendental ben, fiili olarak var olan bireylerin bilincindeki öznel yapıdır.²⁸⁸

Kant'ta transendent kavramına gelecek olursak; Kant, uygulanması tamamen olanaklı deneyimin sınırları içinde kalan ilkelere transendental, bu sınırların ötesine geçecek olanlara ise transendent der. Kant'ın bu ayırımında transendental, deneyimin koşulu olan a priori öğeleri niteler. Transendental deneyime dayalı tüm olanaklı bilgileri temsil ederken, transendent bilinemez olarak kalır.

Transendent kavramı, her türlü deneyimin üzerinde kalan, deneyimden kopuk, uçuk şeyler anlamındadır. Transendental ise her türlü deneyimin, deneyim bilgisinin üzerinde kalan değil,

²⁸² Theodor W. Adorno, *Kant's Critique of Pure Reason*, 22.

²⁸³ Theodor W. Adorno, *Kant's Critique of Pure Reason*, 19.

²⁸⁴ Howard Caygill, *A Kant Dictionary*, 402.

²⁸⁵ Theodor W. Adorno, *Kant's Critique of Pure Reason*, 19-20.

²⁸⁶ Immanuel Kant, *PROL*, 16.

²⁸⁷ Heinz Heimsoeth, *Kant'ın Felsefesi*, 77.

²⁸⁸ Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, 1638.

tam tersine her türlü deneyim bilgisinden önce gelen ve deneyimi mümkün kılan ilkesel şeylerdir.

“Öteye giden” anlamında olan transendent kavramında Adorno’ya göre üç önemli anlam vardır. Bunlardan birincisi, mantıksal aşkınlıktır. Bu aşkınlık durumu, bir önermeyi kendi terimlerinden başka dışsal terimlerle ölçtüğünüzde meydana gelir. İkincisi, bilincin ötesinde bir varlık kavramına (örneğin, kendinde şey) göndermede bulunan, kendinde şeyle, onu bilinir kılan bilinç arasındaki epistemolojik aşkınlıktır. Sonuncusu ise deneyimin olanağının ötesine geçildiğinde ve mutlak konularda yargılarda bulunulduğunda ortaya çıkan metafiziksel aşkınlıktır.

Adorno, transendental ile transendent arasındaki ayrımını anlamanın yolunun üçüncü anlamdan geçtiğini dile getirir. Bu iki kavram da, deneyim alanının ötesindeki şeylere işaret ederler. Fakat aralarında bir fark vardır: Transendental kavramı, deneyimi önceleyen ve mümkün kılan şeyi, aklın bir özelliği olarak görür. Deneyimi önceleyen bu olanakların deneyimi aşan bir gerçeklikleri yoktur; ancak deneyimle bağları olduğu müddetçe gerçekliklerinden söz edilebilir. Dolayısıyla transendent terimi, transendentale dönüştürülerek içselleştirilir; dogmatik olarak insana karşıt bir biçimde bir ilke olmaktan çıkıp insan bilincinin bir özelliği haline dönüşür. Çünkü transendentalin deneyimi aşan bir yanı olmasına karşın, deneyimden bağımsız bir gerçekliği bulunmamaktadır.²⁸⁹

2.1.8. Grenze (Sınır)-Schranke (Kısıtlama)

Kant, sınır kavramı için Almanca’da sınır, sınırı geçmek, aşlamayan son çizgi anlamlarına gelen grenze²⁹⁰ sözcüğüyle; engeller, sosyal ve ahlaki sınırlar, kısıtlama, had bildirmek anlamlarındaki schranke²⁹¹ kelimesini kullanır.

Kant eleştiri eserlerini tamamladıktan sonra verdiği metafizik derslerinde grenze ve schranke kavramlarının ayrımına dikkat çeker. Kant, sınır ve kısıtlamayı ayrı şeyler olarak değerlendirir. Kant, aklın nesnesine (numen) kısıtlanmış dendiğini dile getirirken, görünün nesnesini (fenomen) sınırlandırılmış olarak ifade eder. Sınır kavramı fenomenlere, kısıtlama ise kendinde şeylere ilişkin bir kavramdır.²⁹² Schranke kavramı, fenomenlerle birlikte bilginin sınırını belirleyerek aklın neyi bilip neyi bilemeyeceğini gösterirken; grenze kavramı, Kant tarafından sınırın dışında neyin kaldığını gösterir ve metafizik alana işaret eder.

Kant *CPR*’de kullandığı ada metaforuyla, onun grenze ve schranke kavramları arasında yaptığı ayrımı şu şekilde ortaya koyar:

²⁸⁹ Theodor W. Adorno, *Kant’s Critique of Pure Reason*, 20-21.

²⁹⁰ J. Bithel, *German-English and English German Dictionary*, 204.

²⁹¹ J. Bithel, *German-English and English German Dictionary*, 363.

²⁹² Immanuel Kant, *Lectures on Metaphysics*, çev. Karl Ameriks ve Steve Naragon, (London, Cambridge University Press, 1997), 334.

Şimdi sadece anlama yetisinin ülkesinde gezinmekle ve her bir parçasını dikkatle incelemekle kalmadık, aynı zamanda onu inceledik ve içindeki her şeyin yerini belirledik. Ama bu ülke bir adadır ve doğası gereği değiştirilemez sınırlarla çevrilidir. Bu, engin ve fırtınalı bir okyanusla çevrili, birçok sis kümesinin ve hızla eriyen buzdağlarının yeni topraklar üzerine yalancı öykülerle keşif yolculuğuna çıkmış hayalperest denizciyi boş umutlarla aldatarak onu hiçbir zaman sonuna dek götüremeyeceği serüvenlere sürükleyen gerçeğin ülkesidir (doğruluğun alanı). Ancak, onun tüm genişliğini araştırmak ve içinde umut edilecek bir şey olup olmadığından emin olmak için bu denize açılmadan önce, ayrılacağımız ülkenin haritasına bir göz atmak ve onun içerdiğiyle yetinip yetinemeyeceğimizi ya da zorunlu olarak yetinmemiz gerekip gerekmediğini sormak faydalı olacaktır.²⁹³

Kant, burada adanın içindeki bilginin, doğruluğun, sınırların alanını belirlediğini dile getirir. Adanın dışı ise bilinmezlik, yanılsama ve çatışkı alanıdır. Eğer ki anlama yetisi adanın dışında gezinmeye kalkışırsa görevini yapamaz hale gelir. O halde anlama yetisi, adanın sınırları içinde işlevseldir.

Kant grenze (sınır) kavramını metinlerinde; belirleyicilik anlamını belirtmek amacıyla saf aklı tüm kapsamı ve sınırlarıyla ortaya koymak²⁹⁴, onun kaynaklarını ve sınırlarını belirlemek²⁹⁵, bir bilgiyi diğer bilgilerden ayırmanın, yani ona özgü olanın belirlenmesinde, dolayısıyla bilimlerin sınırlarının saptanmasında²⁹⁶, olanaklı deneyin sınırlarının ötesinde neyin bilinemeyeceğinin ortaya konulması gerektiğinde²⁹⁷, kullanımı açısından anlama yetisinin kapsamı²⁹⁸ ve anlama yetisiyle aklın ayrı çalışma alanlarının ve deneyimin sınırlarının belirlenmesinde²⁹⁹, metafiziğin sınırlarını ortaya koyarken³⁰⁰, yargı alanının mümkün deneyim alanının sınırlarını aşmasında³⁰¹, aklın kullanım alanının dışına çıkıp yanılsamaya düşmesi durumunda³⁰², bilgi alanının dışındaki ideleri yani numen alanını işaret ederken³⁰³ kullanır. Görüldüğü üzere Kant'ta sınır; aşılmadan içinde kalınması gereken, saptanabilir ve belirleyici özellik taşıyan bir kavramdır.

Kant'ın ada metaforunda ada, sınırlar içerdiği müddetçe belirlenebilir. Ancak bu sınırlar içerisinde nesnelere ve nesnelere bilgisi geniştir. Adayı çevreleyip kuşatan deniz, bu adanın kısıtlamasıdır. Kant'a göre tüm mümkün dünya tasarımlarının sınırını (grenze) değil ama

²⁹³ Immanuel Kant, *CPR*, 354.

²⁹⁴ Immanuel Kant, *PROL*, 9.

²⁹⁵ Immanuel Kant, *CPR*, 132.

²⁹⁶ Immanuel Kant, *PROL*, 13.

²⁹⁷ Immanuel Kant, *PROL*, 27; *CPR*, 114.

²⁹⁸ Immanuel Kant, *CPR*, 102.

²⁹⁹ Immanuel Kant, *PROL*, 85-86.

³⁰⁰ Immanuel Kant, *CPR*, 113.

³⁰¹ Immanuel Kant, *CPR*, 128.

³⁰² Immanuel Kant, *PROL*, 42.

³⁰³ Immanuel Kant, *CPR*, 349.

gerçek dünyanın kısıtlamalarını (schranken) bilebiliriz.³⁰⁴ Bu bağlamda düşünüldüğünde akıl bahis konusu olduğunda, kendi aracılığıyla sınırların konduğu bir kuşatma söz konusu olmakta, matematik ve doğa bilimlerine ilişkin bilim yapmanın aklın kendi doğasından kaynaklanan kısıtlamalarının olduğu görülmektedir.³⁰⁵ Buna rağmen akıl, deneyimde nesnesi olmayan ideler yoluyla bu kısıtlamalardan kendisini kurtarmak ister.³⁰⁶ Çünkü insan akıl yapısı gereği, sınırlara göre düzenlenmiş olan koşulluyu aşım koşulsuz olana varmak ister. Aklın numen alanına ilişkin kısıtlamaları olmasaydı, aklın yanılsamalara düşmesi kaçınılmaz olurdu.³⁰⁷ O halde Kant'a göre, sınırlar insanın neyi bilebileceğini, yani bilinebilir olanın alanını çizerken olumluyu, kısıtlamalar ise bilmenin ötesinde aşılabilir olanı yani yalnızca düşünülebilen bir dünya olduğunu belirlerken olumsuzluğu işaret ederler.³⁰⁸

Kant, schranke kavramını Latince'de limes, grenze kavramınıysa yine Latince terminus kelimesine karşılık gelecek şekilde kullanır. Limes, sınırlama, kısıtlama, iki alan arasındaki sınır çizgisi³⁰⁹ anlamında kullanılır. Terminus ise sınır, sınır çizgisi anlamına gelir.³¹⁰ Schranke (limes) ve grenze (terminus) benzer anlamlara sahiplermiş gibi gözükse de Kant, limes ve terminus arasındaki farka işaret eder.³¹¹ Bu ayrım, Kant'ın transendental felsefesindeki transendental ve transendent kavramlarının kullanımındaki ayrımı, dolayısıyla onun bilginin sınırıyla ilgili iddialarını anlayabilmek için önem arz eder:

Sınırlar (yer kaplayan varlıklar söz konusu olduğunda) hep belirli bir yerin dışında bulunan ve bu yeri kapsayan bir uzamı varsayarlar; sınırlamalar ise böyle bir şeyi gerektirmezler; onlar yalnızca, mutlak tamlığı olmayan bir büyüklüğü etkileyen değillemelerdir. Oysa aklımız, çevresinde, kendi başına şeylerin bilgisi için - bunlara ilişkin belirli bir kavramı hiç yoksa bile ve yalnızca görüşlerle ilgili olduğu halde- sanki bir uzam görüyor gibidir.³¹²

Kant, niceliksel belirlemelerin konu olduğu durumlarda İngilizce'de limit kelimesinin karşılığı olan schranke kavramını kullanır. Schranke kavramı, fenomenin sınırını belirlediği gibi, bu sınırın ötesinde neleri bilemeyeceğini de gösterir. Dolayısıyla, bu kavramı kısıtlama anlamında kullanmak ve sınır anlamındaki grenze'den ayırmak gereklidir.

Grenze anlamı itibarıyla, belirli bir yerin dışında, ama bu yeri kapsayan bir uzayı varsayarak sınırın ötesini düşünmeye yönelir. Bu sebeple Kant, aklın kullanım alanının sınırını aşarak metafizik alan ve kendinde şeylerle ilgili bilgi iddiasında bulunduğu durumlar hakkında

³⁰⁴ Özgüç Güven, "Kant'ın Grenze ve Schranke Ayrımı Yoluyla Felsefenin Yapısı Hakkında Bir Soruşturma", *Felsefe Arkivi*, 51, 2019, 388. Ayrıca bk. Immanuel Kant, *CPR*, 653.

³⁰⁵ Immanuel Kant, *PROL*, 107.

³⁰⁶ Immanuel Kant, *PROL*, 117.

³⁰⁷ Immanuel Kant, *PROL*, 164.

³⁰⁸ Immanuel Kant, *PROL*, 108.

³⁰⁹ Joseph Esmond Riddle, *The Young Scholar's Latin-English Dictionary*, (London: Longmans, Green, And CO., 1837), 205.

³¹⁰ Joseph Esmond Riddle, *The Young Scholar's Latin-English Dictionary*, 372.

³¹¹ Immanuel Kant, *Lectures on Metaphysics*, 28:644.

³¹² Immanuel Kant, *PROL*, 106.

konuşurken bu kelimeyi kullanır. Çünkü Kant' göre insan aklının metafiziğine dair sınırları (grenze) vardır. Bu sınırlar, ulaşılamaz olanın alanına ilişkindirler.

Diğer taraftan insan aklı, hiçbir zaman tamamlanamaz olan matematik ve doğa bilimleri alanında, bu alanlarda yeni anlayışların gelişme imkânının sınırsız olması sebebiyle kısıtlamalarla (schränke) karşı karşıyadır. Metafiziğin, yalnızca görünüşlerle ilişkili olan matematik alanının dışında kalmasını, aynı şekilde doğa bilimlerinin metafiziğe ihtiyaç duymadan kendisini deneyle sınırlandırmasını Kant, schranken sözcüğüyle belirtir.

Akıl doğası gereği, doğa bilimleri ve matematiğin kısıtlamalarıyla yetinmez ve sınırların ötesine geçmek ister:

Ne var ki metafizik, saf aklın (rastgele veya bile bile girişilmeyen, aklın doğal yapısının kendisinin götürdüğü) diyalektik çabaları sırasında, bizi sınırlara götürür; transendental ideler de -onlarla alışverişte bulunulamayacağından, aynı zamanda da hiç gerçekleşmeyeceğinden-, bize yalnız aklın saf kullanımının sınırlarını göstermekle kalmazlar, aynı zamanda bu ideleri belirleme yolunu da gösterirler; en sevgili çocuğu olarak metafiziği doğurmuş olan aklımızın bu doğal kuruluşunun amacı ve yararı da budur.³¹³

Metafizik, Kant'a göre diğer bilimlerden daha çok içimize konmuştur:

Gerçekten de, anlama yetimizin saf kavramlarında, insanı onları aşkın kullanmaya çeken ayartıcı bir şey vardır; nitekim olanaklı tüm deneyin dışına çıkan kullanışa aşkın kullanılış diyorum.³¹⁴

Kant töz, kuvvet, gerçeklik gibi kavramların hiçbir duyu görünüşünü içermedikleri için kendi başına şeylerle ilgili göründüklerini dile getirir. Böylelikle saf akıl bu türden kavramları deneyin ötesinde kullanma eğilimi göstererek sık sık yanılgıya düşer. Duyusal alanın dışında herhangi bir görü olmadığından anlama yetisi ilkelerinin duyusal alanın ötesinde kullanımı mümkün olamaz.³¹⁵ Bu duyulur ve düşünülür dünyanın arasındaki sınırdan kaynaklanır. Dolayısıyla Kant, anlama yetisinin ilkeleri vasıtasıyla deneyim alanının dışında hiçbir şeyin düşünülmemeyeceğini ifade ederek aklın sınırlarını aşmasının önüne geçmeyi amaçlar.³¹⁶

Sınır (grenze) kavramının negatif bir yönü yoktur, pozitif bir kullanımı vardır; sınırın kendisi de sınırın içindedir. Kant bunu şu sözlerle ifade eder: "*Yüzey, cisimsel uzamın sınırıdır ama kendisi de bir uzamdır. Nokta bir çizginin sınırıdır ama yine de uzamda bir yerdir.*"³¹⁷ Kant, bilginin alanını ve bu alanın dışındaki ideleri işaret ederken grenze kavramını kullanır. Sınırlama (schränke) kavramı ise yalnızca negatif olur.³¹⁸ Bilinebilir olanın ötesini

³¹³ Immanuel Kant, *PROL*, 107.

³¹⁴ Immanuel Kant, *PROL*, 67.

³¹⁵ Immanuel Kant, *PROL*, 68.

³¹⁶ Immanuel Kant, *PROL*, 68.

³¹⁷ Immanuel Kant, *PROL*, 108.

³¹⁸ Immanuel Kant, *PROL*, 108.

düşünebilmek ama bilemiyor olmak, sınırlamanın negatif yönüdür.³¹⁹ Bilgi alanının dışındaki ideler insan aklının sınırlarını belirlerken, bir yandan da deneyim alanının ötesinde olan numen alan hakkında hüküm vermeye yönelik bir sınırlamada getirir.

Bizler duyularımızla yalnızca fenomen dünyasını deneyimlese de anlama yetimiz fenomenlerin ardındaki numen dünyasını da varsayar. Kant, görünüşler alanıyla numen alanını birbirinden ayırt edebilmek adına, aklın anlama yetisine sınır koymak için ne yaptığının sorgulanması gerektiğini dile getirir.³²⁰ Kant'a göre görünüşler alanındaki her şeyi kapsayan deney, kendi kendine sınır koymaz. Ona sınır koyacak şey, onun tamamen dışında bulunmalıdır; bu da anlama yetisinin saf varlıklarının alanıdır. Bu alan bizim için boş bir yerdir, çünkü bilginin deneyimin ötesinde bir varlığı olmadığından bu alan hakkında bilgi sahibi olmak olanaksızdır.³²¹ Bilgiyi görünüşlerle sınırlandıran Kant için sınırın ötesindeki kendinde şeylerle ilgili bilgi sahibi olamayız.

Ancak aklın doğası gereği koşullu olanla yetinmeyip koşulsuza ulaşmak gibi karşı koşulmaz bir isteği vardır. Bu yüzden deneyim sınırının ötesindeki kendi başına şeyler onun için her zaman bilinemeyecek olsa da onları fenomenlerin ardındaki varlıklar olarak varsaymaktan geri duymaz. Aklın bu doğası, onu yanılsamalara sürükler. Yanılsamalar, yüzyıllar boyunca geleneksel metafiziğin ayakları yere basan sağlam bir bilim olamayışının sebebidir. Aklın bu doğal eğiliminin sınırlandırılması, Kant'ın eleştiri felsefesinde ortaya koyduğu sınır çizme girişimiyle mümkün olur.

³¹⁹ Immanuel Kant, *Philosophical Correspondence 1759-1799*, Translated and Edited by: Arnulf Zweig, (Illinois: University of Chicago Press), 1970, 301.

³²⁰ Immanuel Kant, *PROL*, 115.

³²¹ Immanuel Kant, *PROL*, 115.

3. BÖLÜM

TRANSCENDENTAL FELSEFEDE SAF AKLIN SINIRI

3.1. Transendental Felsefe Öğretisi

Kant felsefesinde transendental terimi, belli bir tür bilginin adıdır. Kant, genel olarak nesnelere ilişkin a priori kavramlarımızla meşgul olan tüm bilişi transendental olarak adlandırır.³²² Bu cinsten kavramlardan oluşan sisteme de transendental felsefe adını verir. Burada göz önünde bulundurulması gereken, her a priori bilgi transendental olarak adlandırılmaz. Kant'a göre yalnızca belirli görü ve kavramların tamamen a priori olarak nasıl uygulandığının ve nasıl olanaklı olduğunun bilgisine transendental diyebiliriz. Dolayısıyla ne uzayın ne de onun geometrik belirlenimi a priori transendental bir temsil değildir, ancak bu temsillerin hiçbir şekilde ampirik kökenli olmadığı bilgisi ve bunların yine de deneyimin nesnelereyle a priori ilişkilendirilebilecekleri olasılığı transendental olarak adlandırılabilir.³²³ Transendental, a priori'yi olanaklı kılan bilimin bilgisi olarak nesnelere veya a priori olanı değil, onun koşullarını ve mahiyetini belirler. *"Pek çok şekilde gösterdiğim transendental sözcüğü, tüm deneyin ötesine giden bir şey değil, deneyden önce (a priori) olan ama tek işlevi deneyi olanaklı kılmak olan bir şey anlamına gelir."*³²⁴

Transendental kavramının daha iyi anlaşılmasında dikkat edilmesi gerekli diğer husus, bir önceki bölümde ayrıntısına değindiğimiz transendental-transendent ayrımıdır ki, buna göre transendental deneyimin koşulları olan a priori öğelere işaret ederken transendent deneyim alanının ötesindeki şeyleri imler. Transendental, deneyime dayalı tüm olanaklı bilgileri temsil ederken, transendent bilinemez olarak kalır. Öyleyse Kant düşüncesinde transendental, deneyimin ötesinde olanı değil, deneyim öncesi olan ve deneyimi olanaklı kılan, deneyim sınırları içinde kalan unsurlardır. Transendental, önüne geldiği tamlamaya a priori bilgiyi oluşturan a priori bir unsur anlamı verir.

Kant'ın bir başka transendental felsefe tanımı, her metafizikten zorunlu olarak önce gelen³²⁵, aslında metafiziğin bir bölümü olup yine de her şeyden önce metafiziğin olanağını oluşturmak zorunda olan, şimdiye dek yapılmamış, ayrıntılı, sistematik bir tam çözümleme, metafiziğin bir metafiziği, kendi başına yepyeni bir araştırmadır.³²⁶ Kant bu özel bilim ideasını, saf aklın eleştirisi olarak adlandırır. Kant'ın amacı, şeyleri mutlak olarak a priori bilebilmek için gereken ilkeleri içeren saf aklın kapsayıcı bir sistemini kurmaktır. Saf aklın bir organonu (aracı), tüm saf a priori bilişlerin edinilebilir ve fiilen meydana getirilebilmelerini sağlayan ilkelerin toplamı

³²² Immanuel Kant, *CPR*, 133.

³²³ Immanuel Kant, *CPR*, 196.

³²⁴ Immanuel Kant, *CPR*, 129.

³²⁵ Immanuel Kant, *PROL*, 27.

³²⁶ Immanuel Kant, *PROL*, 28.

olacaktır. Böyle bir organonun kapsamlı bir şekilde uygulanması, saf aklın bir sistemini meydana getirecektir. Fakat bilgimizin bu şekilde genişletilmesinin mümkün olup olmadığı ve hangi durumlarda mümkün olacağı hala açık uçlu bir soru olduğundan Kant, saf aklın kaynak ve sınırlarının değerlendirildiği bu bilimi, saf akıl sisteminin ön öğretisi olarak sınırlar. Böyle bir şey, saf aklın bir öğretisi olmayıp yalnızca saf aklın bir eleştirisi olarak adlandırılacaktır. Faydası, spekülasyona ilişkin sınır koyucu olarak olumsuz olacaktır, yani akli genişletmeyecektir; ancak diğer taraftan aklımızın yanılgılardan arınmasına ve akıl yürütmeye hizmet edecektir ki bu zaten büyük bir kazanımdır.

Kant, a priori mümkün olduğu sürece, nesnelere olmaktan çok nesnelere ilişkin bilgi türümüzle ilgili tüm bilgiye transendental der demiştik. Kant'a göre, bu yine başlangıç için çok fazladır. Çünkü böyle bir araştırma süreci analitik ve sentetik a priori bilgiyi birlikte tümüyle içermek zorunda kalacağından kapsam olarak çok geniştir.³²⁷ Bu araştırma, bilginin kendisinin genişletilmesini değil, yalnızca bilginin düzeltilmesini amaçladığı ve a priori tüm bilgilerin değerini veya değersizliğini saptayacağı için, yalnızca transendental eleştiri olarak adlandırılabilir, tam anlamıyla bir öğreti olarak belirlenemez.³²⁸ Buradan anlaşılacağı üzere gerçekleştirilmeye çalışılan hedef, transendental felsefenin tastamam tüm öğelerinin tanımlanıp açıklanması değil, transendental nitelikli bir eleştiri gerçekleştirmektir. Bu eleştiri, saf aklın sisteminin bütünü olmadığı gibi transendental felsefenin de tümünü içermemektedir.

Dolayısıyla böyle bir eleştiri, yani saf aklın eleştirisi, olanaklı olduğu ölçüde bir organon için hazırlıktır, yani saf aklın sisteminin girişi niteliğindedir ve eğer gerçekleştirilemezse, o zaman en azından saf aklın bir kanonu (yasası, kuralı) için hazırlık olacaktır. İster bilginin genişletilmesi isterse sadece sınırlandırılmasından oluşsun, en azından bir gün her durumda analitik ve sentetik olarak ortaya koyulabilecektir.

Eleştirinin amacı, şeylerin doğası hakkında yargıda bulunan anlama yetisinin ürettiği a priori bilme verilerine göre (ki bu veriler bizden ayrı olamaz ya da gizli kalamazlar, bu sebeple de anlama yetisini dışarda aramaya gerek yoktur) insanın bilme gücünü kullanabilme yeteneğinin (bilme kuvvetinin) araştırmasıdır ve yalnızca insanın bilme gücü üzerinedir. Bu sebeple Kant'ın transendental eleştirisi, bilme gücünün yalnızca nesnelere ilgili olarak kullanımının sınırlarını çizer. Eleştiri, şeylerin doğasını değil de ki bu yerine getirilemez bir iştir, şeylerin doğası hakkında yargıda bulunan anlama yetisini inceler. Dolayısıyla Kant'a göre, büyük bir kapsam içermeyeceğinden ötürü bu işin olanaklı olması, hatta bütünüyle tamamlanabilmesinin umut edilmesi mümkündür.³²⁹

Transendental felsefe bir bilimin fikridir; saf aklın eleştirisi, ilkeler esas alınarak, bu yapıyı oluşturan tüm bileşenlerin tamlığı ve kesinliğinin (sağlamlığının) tam bir güvencesiyle tüm tasarımı mimari olarak ana hatlarıyla ortaya koyacaktır. Transendental felsefe, saf aklın tüm

³²⁷ Immanuel Kant, *CPR*, 149.

³²⁸ Immanuel Kant, *CPR*, 149-150.

³²⁹ Immanuel Kant, *CPR*, 150.

ilkelerinin sistemidir. Bu eleştirinin kendisinin transendental felsefe olarak adlandırılmamasının sebebi, yalnızca, sistemin eksiksiz olabilmesi için tüm a priori insan bilgisinin kapsamlı bir analizini içermesi gerçeğine dayanır. Kant'ın deyişiyle eleştiri, kuşkusuz, söz konusu saf bilgiyi oluşturan tüm kök kavramların eksiksiz bir listesini (dökümünü) önümüze koyarak transendental felsefeyi oluşturan her şeyi kapsamına alır ve bu, transendental felsefenin tam fikridir, ancak henüz bu bilimin kendisi değildir. Çünkü analizde yalnızca sentetik a priori bilginin tam yargılanışının gerektirdiği kadar ileri gider.³³⁰

Görüldüğü gibi Kant'ın saf aklın eleştirisi, insanın anlama yetisiyle nesnelere bilgisini a priori olarak nasıl edinebileceğinin araştırmasını yapar. Böylelikle anlama yetisinin a priori bilişinin sınırları da belirlenmiş olur.

Kant'ın yazdığı üç eleştiri de kendi içlerinde bir bütün olmakla beraber üçü birden de başka bir bütünü meydana getirirler. Kant sistem olmaktan bahsederken bu bütünlüleri oluşturup geliştirmeyi anlar. Kant işe önce oluşturacağı bütünün idesini yakalamakla başlar, sonra tasarımını kurarak parçalarını belirler, analizlerini yapar, parçaların aralarındaki ilişkilere bakar, en son sentezleme işini yaparak bütünü oluşturur. Bu, Kant'ın arkitektoniğidir.³³¹

Kant, anlama yetisinin saf kavramlarına yani kategorilere göre aklın mümkün deneyimin sınırlarının ötesine geçme eğilimini sınırlamak ve onu yanılgıdan korumak için bir disipline fazlaca ihtiyaç duyulduğunu belirtir. Ona göre, bilgimizin sınırlarının çok dar, yargılama eğiliminin ise fazla olduğu, hatanın dezavantajının da çok ciddi olduğu yerlerde olumsuzluklar bizi onlardan korumaya hizmet eder. Aklın düştüğü hatalar, bilişimizin güçlendirilebileceği birçok olumlu öğretilerden daha önemlidir. Hatta saf aklın tüm felsefesinin yalnızca bu olumsuz kullanımla, yani aklın mümkün deneyimin sınırını aşıp yanılgıya düşmesiyle ilgili olduğu, yani bu felsefenin bu olumsuz yarardan başka hiçbir yararının olmadığını vurgular.³³² İşte bu sebeple Kant, bilgimizin çok yetersiz ve sınırlarının olduğu alanlarda kuruntu ve aldatma sistemiyle karşılaşıldığında, yargıda bulunma eğilimini önleyerek aklın çelişkilere düşmesinin önüne geçecek ve görevi yanlış olanı sınır dışında bırakmak olacak olumsuzlayıcı önermelere ihtiyaç olduğunu söyler. Saf aklın eleştirisinin görevi, bilemeyecek olduğumuz şeyleri olumsuzlayıcı yargılarla sınır dışında tutmaktır.³³³

³³⁰ Immanuel Kant, *CPR*, 151.

³³¹ Bk. Ahmet Cevzici, *Felsefe Ansiklopedisi 1*, (İstanbul: Etik Yayınları, 2003), 611. Arkitektonike, sanatında usta kişi anlamına gelen *árchitektonikós* (*ἀρχιτεκτονικός*), mimarî anlamındaki *árchitektonía* (*ἀρχιτεκτονία*) ve tasarlamak, inşa etmek anlamında *árchitektonéō* (*ἀρχιτεκτονέω*) Grekçe sözcüklerinden gelen bir kelime olarak Kant'ta bütünsel bilim idesi temelinde bir bilim sistemi kurmak, daha genel olarak felsefî sistem inşa etme sanatıdır. Ayrıca bk. Howard Caygill, *A Kant Dictionary*, 84. Kant arkitektonik kavramıyla, hem bilimin bir "*bütünün ideası*" temelinde "*salt bir bilgi toplamından bir bilim sistemi kurma sanatı*"na, hem de bu ideanın kendisine, onun genel tasviri veya ana hatlarına atıfta bulunur. Kant, *CPR*'nin "*Transendental Yöntem Öğretisi*" bölümünün "*Saf Aklın Arkitektoniği*" başlıklı üçüncü bölümünde bu konuyu araştırır. *CPR*'de Kant, insan aklını doğası gereği arkitektonik olarak tanımlar ve tüm bilgileri mümkün bir sisteme ait olarak görür. İnsan aklının mümkün sistemi ya da arkitektoniğini de aynı adlı bölümde felsefe olarak ortaya koyar. Onun sözünü ettiği felsefe, insan aklının sisteminin felsefesidir.

³³² Immanuel Kant, *CPR*, 628.

³³³ Immanuel Kant, *CPR*, 629.

Kant, belirli kurallardan sapma yönündeki sürekli eğilimin sınırlandırıldığı ve sonunda ortadan kaldırıldığı zorlamayı “disiplin” olarak tanımlar.³³⁴ Aklın ampirik kullanımında bu disipline etme işine gerek yoktur. Çünkü ampimizmin ilkeleri deneyimin ölçütlerinde sürekli olarak incelenerek sınanmaktadırlar. Aynı şekilde, matematikte de gerekli görülmemektedir; çünkü bu alanda temelsiz ve keyfi olan her şey, saf aklın kavramlarının saf görüde (uzay ve zamanda) somut olarak sergilenmeleri gerektiğinden (meşru sınırlar içinde tutulduğundan) anında apaçık hale gelir.³³⁵ Kant’a göre akıl ise disipline edilmelidir; saf aklın kendi kendini inceleme sistemi olmazsa, doğası gereği tasarladığı imgelerle kendi kendine yarattığı sahte safatalara inanma eğiliminde olacaktır.

Kant’ın sistem kurmaktan amacıysa, bütünler oluşturmaktır. Kant’ın üç eleştirisi de kendi içinde bir bütündür. Bu bütünleri yani sistemleri oluştururken kuracağı bütünün ideasını tayin eder, tasarlar, parçalarının analizini yapar, parçalar arasındaki ilişkilere bakar ve en nihayetinde hepsinin sentezini yaparak bütünü oluşturur. Kant’a göre bilgilerimiz, aklın temel amaçlarını destekleyip ilerletebilmesi için onun yönetimi altında bir sistem oluşturmalıdır. Bu sistem, çoklu bilgilerin, Kant’ın “*bir bütünün biçimine ilişkin akıl kavramı*” olarak tanımladığı “idea” altındaki birliğidir.³³⁶ Kant, bir ideaya dayandırmadan bir bilimin kurulmayacağını dile getirir. İdea aklın içinde, bütün parçaları hâlâ çok dolambaçlı ve mikroskobik gözlem altında bile zor tanınabilecek kadar zor saptanabilir bir tohum gibidir. Bu sebeple öncelikle ideaların belirlenmesi lazımdır, “*bir tohum gibi gizli olan*” idealar belirlenmediği takdirde, ona dayandırılacak bilimin içeriği, sistemsel birliği ve sınırları belirlenemez. Bilim, kurucularının onlara ilişkin yaptığı tanımlamaya göre değil, aklın kendisinde temellenen ideaya göre açıklanmalı ve belirlenmelidir. Böylelikle bilim bu ideaları saptayarak bütünü arkitektonik olarak tespit edip; şemalarını, yani bütünün üyelerine bölünmesini ideaya göre arkitektonik olarak kurabilir. Yine aynı şekilde, her bir sistem kendi içinde bir ideayla bitişik olmakla birlikte, tümünün amaçsal olarak insan bilgisinin sisteminde birleşiminden de tüm insan bilgisinin arkitektoniğinin kurulmasını sağlarlar.³³⁷

Kant, saf aklın tüm bilgisinin arkitektoniğini yani felsefi sistemini, ya kavramlardan ya da kavramların inşasından kurmaktadır. Birincisi, yani kavramlardan oluşan akıl bilgisine felsefi; ikincisi, yani kavramların inşasından oluşan akıl bilgisine matematiksel denir. Tüm akıl bilimleri (a priori) arasında yalnızca matematik öğrenilebilir. Felsefe, (tarihsel bilim dışında) öğrenilemez.³³⁸

Saf aklın arkitektoniğinde metafizik; doğa metafiziği (aklın saf kullanımı) ve ahlâk metafiziği (saf aklın pratik kullanımı-özgürlük) olarak ikiye ayrılır. Doğa metafiziği var olanı inceler, saf

³³⁴ Immanuel Kant, *CPR*, 628.

³³⁵ Immanuel Kant, *CPR*, 629.

³³⁶ Immanuel Kant, *CPR*, 691.

³³⁷ Immanuel Kant, *CPR*, 692.

³³⁸ Immanuel Kant, *CPR*, 695.

aklın saf kavramlarının kullanımından ortaya çıkarılan ilkeleri içerir. Ahlâk metafiziği ise olması gerekeni inceler, eylemleri belirleyip zorunlu kılan a priori ilkeleri barındırır.³³⁹

İnsan aklı, tüm felsefî bilgiyi sistemli bir şekilde ve bütünlük içinde sunan metafizikten asla vazgeçememiş, metafizik her zaman var olmuştur. O spekülâtif yani teorik insan aklı kadar eski bir bilim olsa da kendisine yabancı olan her şeyden yeterince arındırılmadığı ve sınırları belirlenmediği için bir bilim düşüncesi olarak ortaya konulamamıştır.³⁴⁰

Kant, filozofların bilim fikrini (ideasını) geliştirmeyi başaramadıkları için, güvenilir kılavuzlarının da olamadığına vurgu yapar. Keyfî olarak tasarlanmış projelere sahip filozoflar, izledikleri yoldan habersiz olarak³⁴¹ kendi başlarına yapmış oldukları buluşlar hakkında kendi aralarında sürekli tartışmaya girmişler ve sonuç olarak bilimleri önce başkaları arasında, hatta sonunda kendi aralarında hor görmeye, küçümsemeye başlamışlardır.³⁴² İşte Kant, bu sorunun önüne geçebilmek amacıyla bir dizge, sistem kurmak ister.

Bu amaç doğrultusunda *CPR*'de saf aklın felsefî sistemini inşa etmeye çalışan Kant, bu sistemi kurarken tüm belirsizlikleri sınırlar çizerek ortadan kaldırmayı hedefler. Belirsizlik, Kant'ın eleştirdiği geleneksel metafiziğin kriterlerinin anlaşılmazlığı, karışıklığından kaynaklanmaktadır. Krizlere sebebiyet veren bu muğlaklıktan kurtulmanın yegâne yolu, yeni kriterler, sınırlar belirlenerek yeni dizgeler oluşturmaktır.

Bu sınır belirleniminin sonucuna göre metafiziğin tüm sistemi dört ana bölümden oluşur: 1. Ontoloji (transendental felsefe) 2. Rasyonel fizyoloji 3. Rasyonel kozmoloji 4. Rasyonel teoloji.³⁴³ İlki, verili olabilecek nesnelere varsaymadan genel olarak nesnelere ilişkili tüm kavram ve ilkelerin bir dizgesi içinde yalnızca anlama yetisi ve aklın kendisini irdeler. İkincisi, ister duylara isterse bir başka görü türüne verili olsunlar, verili nesnelere toplamını dikkate alır, doğayı irdeler, bu sebeple fizyolojidir. Doğanın bu rasyonel değerlendirmesinde aklın kullanımı ya fiziksel ya da hiperfizikseldir; bir başka deyişle ya içkin ya da aşkındır. Birincisi, bilgisi deneyime uygulanabilecek olduğu ölçüde doğaya, ikincisi deneyim nesnelere tüm deneyimin ötesine geçen bağlantılarına ilişkindir. Bu aşkın fizyoloji, ya bir iç ya da bir dış bağlantıyı nesnesi olarak alır; bir diğer deyişle bu aşkın fizyolojinin nesnesiyle ya içsel ya da dışsal bir bağlantısı vardır ve her ikisi de olanaklı deneyin ötesine geçer. İlki, bütünlüğü içinde doğanın fizyolojisi, "aşkınsal evren bilgisi"; ikincisi, tüm doğanın, doğanın ötesindeki, doğaüstü bir varlıkla bağlantısının fizyolojisi, "aşkınsal Tanrı bilgisi"dir. İçkin fizyoloji, doğayı tüm duyu nesnelere toplamı olarak, bize verildiği biçimiyle ve yalnızca bize verilmelerini mümkün kılan a priori koşullara uygun olarak kabul eder. Bu tür nesnelere yalnızca iki türü vardır; birincisi dış duyuya ait olanlar ki bunların toplamı cisimsel doğadır, ikincisi de iç duyunun nesnesi, ruh ve ona ilişkin temel kavramlara göre düşünen doğadır. Cisimsel doğanın

³³⁹ Ş. Teoman Durallı, *Aklın Anatomisi, Salt Aklın Eleştirisinin Teşrihi*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017), 77.

³⁴⁰ Immanuel Kant, *CPR*, 696.

³⁴¹ Immanuel Kant, *CPR*, 697.

³⁴² Immanuel Kant, *CPR*, 698.

³⁴³ Immanuel Kant, *CPR*, 699.

metafiziği, “fizik” olarak isimlendirilir ancak yalnızca onun a priori bilgisinin ilkelerini içermesi gerektiği için rasyonel fiziktir. Düşünen doğanın metafiziğine ise “psikoloji” (ruhbilim) denir ve aynı nedenden dolayı bunun da rasyonel bilgisi kastedilmektedir.³⁴⁴

Kant’a göre saf aklın felsefesinin kendisi bu bölünmeyi dayatmaktadır ve bu bölünme aklın özsel-temel amaçlarına uygun olarak arkitektoniktir, rastlantılar üzerine kurulmamıştır.³⁴⁵ Sınırları belirsiz geleneksel metafiziğin eleştirisiyle Kant, metafiziğin sınırlarını çizmekle onun saf aklın arkitektoniğindeki yerini doğa ve ahlâk metafiziği olarak belirlemiştir. Dolayısıyla, ahlâkın olduğu kadar doğanın da metafiziği, ama hepsinden öte aklın eleştirisi gerçek anlamda saf felsefe diyebileceğimiz şeyi oluşturmuştur.³⁴⁶

Kant’ın saf aklın eleştirisinde bize göstermeye çalıştığı da, doğanın insana verdiği metafizik yapı ve bu yapının karşısında insan aklının durumudur. Bu bakımdan Kant’ın *CPR* eseri, bir mektubunda belirttiği üzere “metafiziğin bir metafiziği”dir. Eğer metafizik güvenilir bir bilgi olmak istiyorsa onun tüm yargıları, sentetik a priori yargılar olmalıdır. Sentetik a priori yargıları Kant, *CPR* eserinin “Transandantal Estetik”, “Transandantal Analitik” ve “Transandantal Diyalektik” bölümlerinde incelemiştir. *CPR*’deki Transendental Estetik Bölümü, Kant’ın geleneksel metafizik konusunda gerçekleştirmiş olduğu eleştiri felsefesinin en önemli ayağını oluşturmaktadır. Kant’a göre kendileri duyuların konusu olmayan ve bundan ötürü deneyimden elde edilemeyen zaman ve mekân, şeyleri ancak onlar içinde algılayabildiğimiz için duyulur olanın çerçevesini çizen, her türlü deneyin zorunlu olan a priori kalıplarıdır.³⁴⁷ Kant zaman ve mekâna ilişkin bu yaklaşımını Transendental Estetik olarak tanımlamakta ve eserinde aynı başlık altında yer vermektedir. Kant, doğaya bağlı a priori ilkeleri içeren kategoriler öğretisini Transendental Analitik bölümünde ele almıştır. Kant’a göre akılcı bir doğa kavrayışında, zihin sentezleme işini nicelik, nitelik, bağıntı ve töz kategorilerinde on iki yargı ortaya koyarak gerçekleştirir ve ancak böylelikle duyulur dünyanın fenomenleri anlamsız bir yığın olmaktan çıkarılarak bir düzen içerisinde değerlendirilebilmektedir.³⁴⁸ Bir algı yargısının deney yargısına dönüşebilmesi için öncelikle algının bir anlama yetisi kavramının altına sokulması gerekmektedir. Duyularla algılanan her nesne, bu kavramlardan birine uymalıdır. Zihin, yani anlama yetisi, bu kavramların yani kategorilerin dışında kalan herhangi bir şeyi kavrayamaz. İnsan zihni ancak kategoriler sayesinde anlam verebilir, dolayısıyla anlama yetisinin kavramlarına uymayan bir şey zihin tarafından anlaşılabilir. Kant bu konuya *PROL* adlı eserinde şöyle açıklık getirir:

Güneş ışınlarının vurduğu taş, ısınır. Bu bir algı yargısıdır, yalnızca alışlagelerek bu şekilde bağlandığı için de hiçbir zorunluluk içermez. Fakat güneş taşı ısıtır dersem, algıya anlama yetisinin neden kavramı eklenerek ısı kavramıyla güneş

³⁴⁴ Immanuel Kant, *CPR*, 698.

³⁴⁵ Immanuel Kant, *CPR*, 699.

³⁴⁶ Immanuel Kant, *CPR*, 700.

³⁴⁷ Alfred Weber, *History of Philosophy*, Translated by: Frank Thilly, (New York: Charles Scribner’s Sons, 1897), 452.

³⁴⁸ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, 400.

ıssısı kavramı zorunlu olarak birbirine bağlanır, sentetik bir yargı olarak nesnellik kazanır ve algı deneye dönüşmüş olur.³⁴⁹

Anlaşılabacağı üzere, Kant'a göre şeyler hakkındaki tüm yargılarımız ve bilişlerimiz kategorilerin belirlediği kavramsal sınırlar içinde mümkün olmaktadır. Böylelikle Kant, insan zihniyle fenomenlerin içinde yer aldığı duyulur dünyanın ilkeleri arasında kurduğu yakınlıktan yola çıkıp bilgiye sınır çizerek bu yolla klasik metafizik anlayışını eleştirmektedir.

Daha önceki bölümlerde Kant, duyulur dünya ile düşünülür dünya arasında bir ayrım yapar demiştik. Duyulur dünyanın varlıkları olarak fenomenler ve düşünülür dünyanın varlıkları olarak numenler arasındaki ayrım, felsefenin en eski dönemlerinden beridir saf akli araştıranlar tarafından düşünüle gelmiştir. Bilginin oluşumunda hiç şüphesiz algının rolü büyüktür; duyularımızla algıladığımız dünyamız, zihnimizin bir ürünü olmamakla birlikte, bizi duyularımızla algıladığımız fenomenler dünyasının varlığından da kuşku duymaya götürmez. Ayrıca Kant'a göre, duyu nesnelere olan fenomenler olarak kabul edilişleriyle birlikte, bunun temelinde, her ne kadar kendi başına nesnel olduğunu bilemesek de sadece nesnelere görünüşlerini bilsek bile, kendi başına şeylerin olduğunu da kabul etmiş oluruz. Yani görünüşleri varsaymakla, aynı zamanda kendi başına şeyleri de varsaymış oluruz.³⁵⁰ Böylece Kant, numen dünyasını –ancak istisna kabul etmeyen bir kuralla- olanaksız kılmaz:

Anlama yetisi varlıkları hakkında hiçbir şey bilmiyoruz, ne de bilebiliriz, çünkü saf anlama yetisi kavramları gibi saf görümler de ancak mümkün deneyin nesnelere, dolayısıyla duyu varlıklarıyla ilgilidir ve insan bu görümlerden uzaklaşır uzaklaşmaz o kavramların hiçbir anlamı kalmaz.³⁵¹

Burada Kant, sentetik a priori bilgilerin mümkün deneyin ilkelerinden başka bir şey olmadığını, bu sebeple kendi başına şeylerle hiçbir zaman ilişki içine sokulamayacaklarını, sadece duyu nesnelere olan fenomenlerle ilişki içinde olabileceklerini dile getirir. Buradaki önemli nokta, Kant'ın bilgiyi deneyimden gelen verilerle sınırlandırmasıdır.

Kant için mümkün deneyin nesnesi olmayan şeylerin kendi başlarına nasıl bir yapısının olduğu konusunda bilgiye sahip olduğumuzu iddia etmek, hatta deneyin nesnesi olmayan bir şeyin yapısı hakkında bir şey öğrenebileceğimizi sanmak saçmalaktır. Çünkü zaman, mekân, anlama yetisinin tüm kavramlarıyla birlikte görü ve algıyla ortaya çıkan tüm kavramların da deneyi mümkün kılmaktan başka hiçbir kullanım alanı yoktur.

Diğer taraftan Kant'a göre deneyi mümkün kılan ilkelerimizi kendi başına şeylerin koşulları ilan eder, kendi görümüzü tek olanaklı görü kabul edip deneyimlerimizi şeyleri bilmenin tek mümkün yolu varsayarsak yine yanlış düşmüş oluruz. Mümkün olan deneyin dışında kendi başına şeylerin ne olduğuna dair bir belirleme yapamayız ama bunları araştırmaktan da

³⁴⁹ Immanuel Kant, *PROL*, 51-52.

³⁵⁰ Immanuel Kant, *PROL*, 66.

³⁵¹ Immanuel Kant, *PROL*, 67.

kendimizi alıkoyamayız. Çünkü deney tek başına akla yetmez, bizi doyurmaz. Bu duruma Kant, “*ruhumuzun aslında ne olduğunu sormadan kim dayanabilir?*” sorusunu örnek verir. Fakat hiçbir deney ilkesi de bu soruyu cevaplamaya yetmez. Deney ilkelerine göre verilen her cevap, kendisi de cevap bekleyen bir soru doğurduğunda; yani fiziksel açıklamaların akli doyurmadaki yetersizliği ortaya koyulduğunda; varoluş, doğa ve özgürlükle ilgili akla gelen diğer tüm soruların cevaplanmasında sadece deney bilgisiyle yetinmek mümkün olamamıştır.

Ancak akla nereye kadar ve neden oraya kadar güvenilebileceğimizi belirlemeyen bilimdeki karışıklıklar, sadece aklın kullanımının sınırlarının ilkelere dayanılarak belirlemek suretiyle ortadan kaldırılabilir.

Matematik ve doğa biliminde insan aklının hiçbir sınır tanımadığını fakat sınırlamalar tanıdığını dile getiren Kant, deneylerin akılla birleştirilmesinden yeni doğa yasalarının keşfedilmesinin olanağı sınırsız olup sonsuza kadar gidebilmekle birlikte yine de burada sınırlamalar vardır; çünkü matematik duyuşal görünümün nesnesi olan fenomenlere kadar götürebilir bizi, duyuşal görünümün nesnesi olmayan, onun alanının dışında kalan metafiziğin ve ahlâkın konusu olan şeylere götürmediği gibi buna gerek de duymaz. Ama metafizikte saf aklın doğal yapısından kaynaklı akıl yürütmeleri; transendental ideleri belirleme yolunu gösterirken bizi sınırlara götürerek bize aklın saf kullanımının sınırlarını gösterir.

3.1.1. Düşünmenin Yetileri

Kant'ın eleştiri felsefesinde anlama yetisi, yargı gücü ve akıl; aklın saf kullanımında duyu, hayal gücü ve apperception (tamalgı, farkındalık, algılayanın kendisini idrak etmesi) ile birlikte çalışır. Kant'a göre nesnenin bilgisi, bilginin öznel kaynakları olan duyu, hayal gücü ve apperception'a bağlıdır.³⁵²

Tüm düşünme faaliyetlerine ve deneyime kaynaklık eden transendental apperception'ın, düşünmenin gerçekleşmesinde öncelikli ve oldukça önemli bir görevi vardır. Bilme yetisinin tümüne kaynaklık ederek temel bir yeti olma özelliğini taşıyan apperception, birliğin ve sentez faaliyetinin zemininde yer alır. Dolayısıyla apperception, bir birlik verme edimi olduğundan düşünmeye aittir. Duyu ve hayal gücü, düşünme yetileri olmaksızın ne a priori ne de a posteriori olarak nesnenin oluşumunu tamamlayamaz.

Kant felsefesinde nesne yalnızca anlama yetisi kavramlarıyla düşünülür. Transendental felsefede anlama yetisi, görüsel karşılığı ve tekil nesnelere kurmaya yönelik, sentetik birliğe yönelik fiilleri yerine getiren bir yetidir.³⁵³ Dolayısıyla düşünme eylemi, tasarımları bir bilinçte birleştirme demektir.³⁵⁴ Kant'a göre anlama yetisi, malzemesi olmadan düşünmeyi gerçekleştirmez. Anlama yetisinin bilginin oluşumunda duyuşallık ve hayal gücüyle bağlantısı

³⁵² Immanuel Kant, *CPR*, 236.

³⁵³ Immanuel Kant, *CPR*, 264.

³⁵⁴ Immanuel Kant, *PROL*, 55.

zaruridir. Anlama yetisi, duyusallık vasıtasıyla alınan ve hayal gücü aracılığıyla birleştirilerek meydana getirilen temsillere birlik veren ve bu yolla nesneyi kuran yetidir. Anlama yetisi nesneyi, görüsel karşılıkları tek tek birleştirerek kurar.

Anlama yetisinin yargılarıyla temsillere birlik vermesi sonucunda nesne ve onun görüsel karşılığı kurulur. Duyusallık ve anlama yetisi, deneyimi mümkün kılarak nesneyi ve görüsel karşılığının koşullarını meydana getirir.³⁵⁵

Anlaşılağı üzere, tekilin birliğine yönelik bir yeti olan anlama yetisinin görevi akla malzeme sağlamaktır. Onun kategorilerinden biri olan nicelik kategorisi, çokluğun içinde birliğin düşünülmesini mümkün kılar. Bu düşünme etkinliği ise bütünlük kavramının oluşmasına olanak verir.

Kant felsefesinde anlama yetisinin saf kavramlarının görevi, görünün temelinde nesnel bir yargı oluşturmaktır. Bu yargıların oluşabilmesi için sentezin üç aşamasının da tamamlanmış olması gerekmektedir. Kant için anlama yetisi kuralları koyan yetiyken, bir şeyin verili bir kural altında olup olmadığını ayırt etme yetisi ise yargı gücüdür. Bu sebeple Kant, yargı gücünü kurallar altına alma şeklinde tanımlar.³⁵⁶

Bir yargının oluşabilmesi için, tasarımların bir bilinçte birleştirilmesi lazımdır. Bu nedenledir ki düşünmek, yargıda bulunmaktan ve tasarımları yargılarla ilişkilendirmekten başka bir şey değildir.³⁵⁷ Dolayısıyla yargı, hem olgusal hem de yorumlayıcı unsurları içerdiğinden daima bileşik bir önermedir. Düşünmenin anlama yetisi olarak adlandırılan tarafından ise yargı, uzay ve zaman formlarına ve kategorilere bağlı, tekil nesneyi kuran düşünme eylemidir.³⁵⁸

Söz gelişi metal, ancak cisim kavramıyla anlam kazanabilir. Yargı gücü, metal kavramını, ona göre daha genel bir kavram olan cisim kavramının altında düşünme faaliyetidir. Yani tekil ile tümel arasında bağlantı kurarak tümel bir yargı olan “tüm metaller cisimdir” yargısının edinilmesini olanaklı kılar. Bu şekilde, nesne olan metal, cisim kavramıyla birlikte bir yargı olarak tasarım haline gelir. Böylelikle bir tekil nesnenin bir tümel altında algılanması, tüm bilme olanaklarının temeli olur. Kant’a göre yargı bir nesnenin dolaylı bilgisi ve onun tasarımının tasarımıdır. Her yargıda da diğer kavramlarla ilgili, birçok tasarım için geçerli olan bir kavram vardır. Birçok tasarım arasında da nesneyle ayrıca dolaysızca bağlantılı olan verili bir tasarım da bulunur. “Tüm cisimler bölünebilirler” önermesindeki bölünebilir kavramı cisim kavramıyla bağlantılıdır. O halde bu nesnel bölünebilirlik kavramıyla dolaylı olarak tasarımlanırlar.³⁵⁹

³⁵⁵ Hasan Bülent Gözkân, “Kant’ın Metafizik ve Akıl Eleştirisi Üzerine”, *Yeditepe Felsefe*, 1/2002, 21-79, 34.

³⁵⁶ Immanuel Kant, *CPR*, 268.

³⁵⁷ Immanuel Kant, *PROL*, 55.

³⁵⁸ Gottlob Frege, *Aritmetiğin Temelleri, Sayı Kavramı Üzerine Mantıksal-Matematiksel Bir İnceleme*, çev. Hasan Bülent Gözkân (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008), 30.

³⁵⁹ Immanuel Kant, *CPR*, 205.

Kant felsefesinde temsiller duyulara dayanırken yargı anlama yetisine dayanır. Kant'a göre, iki tür yargı vardır: Deneyim yargıları ve algı yargıları. Deneyim yargıları, nesnel geçerliğe sahiptir. Algı yargıları ise öznel geçerliğe sahiptir. Kant bütün yargılarımızın önce sadece algı yargıları olduğunu dile getirir. Algı yargıları yalnızca bizim için geçerlidirler, biz onları sonradan bir nesneyle ilişkilendiririz ve onların herkes için geçerli olmasını isteriz.³⁶⁰

Algı yargıları, yalnızca düşünen öznedeki algıların mantıksal bağlantılığını gerekli kılar; sentezin aşamaları gerçekleşmez ve bundan dolayı tasarımlar kategorilerin altına alınmadığından nesnel bir geçerlik söz konusu olmaz. "Güneş ışınları taşa vurursa, o taş ısınır" yargısı hiçbir zorunluluk içermediği için algı yargısına bir örnektir. Çünkü bu türden yargılar, öznellik içerir. Yapılan gözlem, öznelidir. Sentetik yargılarsa zorunlu, genel geçer ve nesnelidirler. "Güneş taşı ısıtır" yargısında anlama yetisi algıya neden kavramını ekler, böylelikle bu yargı sentetik zorunlu bir yargıya dönüşür ve kesinlik ifade eden bir yargı olur. Bu sentetik yargılar bilgimizi genişletir.³⁶¹

Deneyimsel yargılar, anlama yetisi kavramlarının faaliyeti sonucunda nesnel geçerliğe sahip yargılar olarak meydana gelirler. Algı yargılarıysa algıların mantıksal birlikteliğidir, yalnızca algılar yan yana getirilerek birleştirilir. Bu türden yargılarda kategorilerin bir fonksiyonu yoktur.

Kant'a göre insan akıl sahibi bir varlık olmasına rağmen eksiklidir. İnsanın en temel görevi ise kendini tamamlamaktır. İnsan ancak bunu eksikliğini gidererek kendisini tamamlayabilir. Akıl, bilme yetisinin deneyimle ilgisinin olmadığı yetisidir. Aklın saf ve pratik olmak üzere iki tür kullanımı söz konusudur. Ancak bunlara ek olarak mantıksal kullanımı, temel ilkeleri genel ilkeler altında toplama ve ideleri üretme gibi de işlevleri mevcuttur. Saf akıl, bilen yetidir. Pratik akılsa, isteme ve eylemlerle alakalı işlevleri görür ve ideleri üretir. Kant'ta saf aklın Tanrı, evren, ruh olmak üzere üç idesi vardır. Akıl, anlama yetisinin ilkelerini aşarak bu ideleri nesne edindiğinde paralojizmler ortaya çıkar. Eğer akıl söz konusu idelerle güvenli ve gerçek bilgiye ulaşmak isterse, hataya düşer.³⁶²

Aklın teorik alanda kullanımının sağladığı fayda, nesnelere a priori olan ilkelere dek uzanan bilgisidir. Mantık, matematik ve teorik fizik alanları aklın saf kullanımın bilgileridir. Aklın pratik kullanımının sağladığı faydaysa, en son ve yetkin bir amaçla ilgili istemeyi belirlemesidir.³⁶³

Saf akıl, teorik bilgiyi edinmede anlama yetisine ve duyarlılığa bağlı olmak zorundadır. Anlama yetisi belli ölçüt ve kriterlere bağlı çalışırken, akıl hiçbir bir koşula bağlı olmayı bilmeye

³⁶⁰ Immanuel Kant, *PROL*, 8.

³⁶¹ Immanuel Kant, *PROL*, 49.

³⁶² Heinz Heimsoeth, *Kant'ın Felsefesi*, 101-103.

³⁶³ Immanuel Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi*, çev. Ioanna Kuçuradi, Ülker Gökberk, Füsün Akatlı, (Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları), 1999, 130.

çabalar. Dolayısıyla anlama yetisine bağlı olmadıkça kendi başına akıl, teorik alanda kesin bir bilgi edinemez.

Anlama yetisi, tekilin birliğini sağlamaya yönelik bir yetidir. Akıl ise tekileri bütünlüğe ulaştırır. Anlama yetisinin malzemeleri, akıl tarafından nesne edinilir. Aklın bir nesneye ilişkin her kullanımı için, anlama yetisinin saf kavramları, yani kategoriler gereklidir, zira onlar olmaksızın hiçbir nesne düşünülemez.³⁶⁴ Dolayısıyla akıl, anlama yetisinin yargılarını birleştirerek mantıksal çıkarımlar gerçekleştirir.

Saf akıl, anlama yetisinin işleyişini düzenler ve kategoriler üretir. Onun görevi nesnelere sadece kategoriler vasıtasıyla düşünmektir. Kategoriler olmaksızın aklın saf bilgisinin imkânı yoktur. Kant'a göre aklın mümkün olan teorik bilgisi, uzay ve zamanda oluşan görüsel olanla sınırlıdır.³⁶⁵ Çünkü aklın teorik bilgisinin temelinde görü ve kavram vardır.

Kant, salt kategorilere dayanan düşünmenin bir şey ifade etmediğini ifade eder. Ona göre bilimizin kökeni duyusallığa dayandığından, görünün yerinin olmadığı böyle bir düşünme şeklinde sentetik yargılar oluşamaz. Bu sebeple metafizik, salt anlama yetisinin kavramlarına dayandığından güvenilir bir bilgi değildir. Eğer kategorilere duyusal hiçbir belirlenim karışmamış olursa, bu akli kendi başına şeylere, yani yanlış yola sürükler.³⁶⁶ Akıl her zaman anlama yetisinin dayattığı koşulların ötesindeki koşulsuz ulaşma eğilimindedir, çünkü o bütünü kavramaya çabalar. Bu çabası akli dogmatik metafiziğe götürür.³⁶⁷

Kant'ın felsefesinde akıl, ilkeler ve yasalar koyar. Anlama yetisinin görevi ise yargıda bulunmaktır. Anlama yetisinin sentetik yargıları akıl tarafından mantıksal çıkarımlarla birbirine bağlanır ve böylece genel ilkeler meydana gelir. Kant'ın deyişiyle tekilin tümel içinde idrak edilmesi, ilkelerden edinilen bilgiyi meydana getirir. Örneğin matematik bilgisi, görü temellidir ancak matematik önermelerinin ispatının yapılması ve mantıksal çıkarımlarla genellemelere gidilmesi saf aklın işlevleriyle olanaklı hale gelir. Çünkü sentetik yargıların birbirlerine bağlanmasıyla aklın mantıksal kullanımı mümkün olur.

Anlaşılabileceği üzere akıl hiçbir zaman deneyime yönelik bir kullanıma sahip değildir; onun yalnızca belirli ilkeler altında, anlama yetisinin kurallarının birliğine ilişkin bir kullanımı vardır. Akıl anlama yetisindeki bilgilere kavramlar yoluyla a priori birlik verir, bu birliğe aklın birliği denir ve bu birlik anlama yetisinin kuruluşunu gerçekleştirdiği birlikten farklı türde bir birliklerdir.³⁶⁸

Transendental felsefede aklın tümel nesneyi nasıl bir zeminde kurduğu, üzerinde durulması gereken bir konudur. Aklın mantıksal çıkarımlarını yapmaya olanak tanıyan nesnelere nasıl

³⁶⁴ Immanuel Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi*, 147.

³⁶⁵ Immanuel Kant, *CPR*, 115.

³⁶⁶ Immanuel Kant, *PROL*, 85.

³⁶⁷ Heinz Heimsoeth, *Kant'ın Felsefesi*, 94, 104.

³⁶⁸ Immanuel Kant, *CPR*, 388.

kurduğu ortaya konmalıdır. Zira aklın yalnızca mantıksal olarak kullanımıyla sınırlandırılıyor olması, transendental felsefenin bu bakımdan eksikliğini gösterir.³⁶⁹

Kant, nesnenin kurulmasında aklın etkinliğini dışarıda tutar. Oysaki nesnenin kurulmasında aklın etkin olması gereklidir. Kant, aklın transendental işlevlerine gereken önemi vermediğinden aklın hayal gücüyle bağlantısını ortaya çıkartmak için herhangi bir girişimde bulunmamıştır. Tümel nesneyle tekil nesne arasındaki bütün-parça ilişkisinin kurulmasında aklın faaliyetini göz ardı etmiştir.³⁷⁰

3.2. Transendental Estetik: Duyarlığın Sınırı

“Transendental Estetik”, Kant’ın *CPR* eserinin ilk bölümü olan “Transendental Öğeler Öğretisi”nin birinci kısmıdır. Estetik terimi burada sanat ve güzellikle ilgili felsefi branştan ziyade Latincedeki “aisthesis” sözcüğünden gelmekte olan duymak, algılamak anlamlarında kullanılır.³⁷¹ Transendental Estetik bölümünde de duyarlık yetisinin işleyişi ile sınırları ve onun koşulları olan uzay ve zaman araştırılır. Duyarlık yetisi, nesnenin özne tarafından kurulmasının ilk aşamasıdır. Bu bölümde Kant’ın amacı, uzay ve zamanın bilginin oluşmasında duyarlık yetisinin koşulları olduğunu göstermek ve duyarlık yetisinin a priori öğelerinin esasları ile sentetik a priori bilgiyi olanaklı kılmaktaki görevini ortaya koymaktır.

Bir bilginin nesnelere ilgisi ne tarzda ve hangi yolla olursa olsun, yine de ona bunlarla doğrudan doğruya irtibat kurduran ve bütün düşüncenin araç olarak sonunda göz önünde bulundurduğu şey tasavvur gücüdür (görü-sezgi). Ancak bu, nesnelere bize verildiği ölçüde olabilir. Ne var ki, nesnelere bizlere verilmeleri de yetmez. En azından biz insanların dimağını bir biçimde etkilemelidirler. Onları kavrayacak bir yetimizin de bulunması zorunludur, “alabilirlik.” Bizleri uyarma biçimlerine göre, nesnelere ilgili tasarımları elde etme, kavrayabilirlik, alabilirlik yetisine duyumlanırlık (duyarlık) denir. Demek ki nesnelere bize duyumlanırlık aracılığıyla verilir.³⁷²

Kant’a göre bilgi nesnelere her ne şekilde ve hangi yolla bağlanmış olursa olsun, onlarla ancak “görü” sayesinde doğrudan, vasitasız olarak ilişki kurabilir.³⁷³ Dolayısıyla görü, bilginin nesneye aracısız bağlanmasıdır; bir şeyi düşünebilme fiiline önceliği olan şeydir, düşünmenin kendisine bir amaç olarak yöneldiği temsildir.³⁷⁴

³⁶⁹ Hasan Bülent Gözkân, “Kant’ın Metafizik ve Akıl Eleştirisi Üzerine”, 41-42.

³⁷⁰ Ahmet Ayhan Çitil, *Matematik ve Metafizik, Kitap I: Sayı ve Nesne*, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2012), 21, 46.

³⁷¹ Ahmet Arslan, *Felsefeye Giriş*, (Ankara: BB101 Yayınları, 2017), 276. Ayrıntılı bilgi için bk. Immanuel Kant, *CPR*, 156.

³⁷² Immanuel Kant, *Aklın Anatomisi, Salt Aklın Eleştirisinin Teşrihi*, çev. Ş. Teoman Duralı, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017), 177.

³⁷³ Immanuel Kant, *CPR*, 155.

³⁷⁴ Immanuel Kant, *CPR*, 189.

Kant, görünün insan için hiçbir zaman duyuşal olmaktan başka türlü olamayacağını söyler, bu insanın doğasından kaynaklanır. Kant'a göre insan için görü yalnızca duyuşal olanla sınırlıdır. İnsanın aklî görüsü yoktur.³⁷⁵

Bize görülerin malzemesini sağlayan, tasarımlar edinme kapasitesine duyarlık (alıcılık) denir. Bize görüleri sağlayan tek şey duyarlıktır. Görü ancak duyarlık bize malzeme temin ettiği yani nesnelere bize verildiği müddetçe olanaklı olur, bu da ancak nesnelere zihni belirli bir şekilde etkilemesi, uyarmasıyla mümkündür. Nesnelere bize verilebilmesinin başka bir yolu olmadığından duyarlıkla ilişkilendirilmesi gerekir. Bu sebeple Kant, duyarlığı nesnelere gemütü etkilemesiyle temsil edinebilme yetisi olarak tanımlar. Dolayısıyla duyarlık, nesnelere temsil edinen bir alıcılık (İng. receptivity/Alm. rezeptivität) etkinliğine sahiptir. Bir nesnenin duyarlık yetisi üzerindeki etkisi, ondan etkilendiğimiz sürece duyumdur. Kant'ın eleştirel felsefesinde nesneye duyum yoluyla bağlanan görü ampiriktir, ampirik görünün belirlenmemiş nesnesi de görünüşü (tezahür) ifade eder.³⁷⁶ Kant'ın burada belirlenmemiş nesne olarak tabir ettiği duyu içeriklerinin belirsizliğinin sebebi, henüz anlama yetisi kategorileri tarafından sentezlenmemiş olmasındandır. Görünüşler, kategorilerin birliği içinde, nesnelere birliğine göre düşünüldüğü ölçüde fenomen olarak adlandırılırlar.³⁷⁷ Anlaşılacağı üzere, görünüşlerin kategoriler tarafından belirlenmemiş olması görünüş ile fenomen arasında bir ayrımı ortaya çıkarır. Ancak Kant bu ayrımı kabul etmeyerek kategorize edilmiş olan nesnelere de görünüşler olarak ifade eder, yani görünüş ve fenomeni eş anlamlı olarak kullanır.³⁷⁸

Görünüşleri belirli şekillerde ilişkilendiren formlar ise duyu yetisindeki a priori unsurlar olan "uzay ve zaman"dır. Duyarlık yetisinin a priori ilkelerinin bilimi olarak Transendental Estetik bölümünün amacı, uzay ve zamanın sentetik a priori bilgiyi nasıl olanaklı kıldığını ve içeriğini göstermektir.

Kant'ın eleştirisinde duyarlık yetisi anlama yetisine göre önceliklidir, çünkü öncelikle duyarlık yetisi vasıtasıyla nesnelere bize verilir, sonrasında anlama yetisiyle düşünülür. Anlaşılacağı üzere bilginin oluşabilmesi için duyarlıkla anlama yetisinin birlikte çalışması gerekir. "*Duyarlık olmadan bize hiçbir nesne verilemez ve anlama yetisi olmadan hiçbir şey düşünülemez. İçeriği olmayan düşünceler boş, kavramlar olmadan görüler kördür.*"³⁷⁹ Kant'a göre, şeylerden anlama yetisinin o şeylerle ilgili düşündürdüklerini çıkarttığımızda geriye duyumsamayı mümkün kılan a priori unsurlar olan dışsal duyunun formları kalmaktadır. Bunlar, duyuların ya da duyumun gerçek (edimsel) bir nesnesi olmadan bile, anlama yetisinde saf bir duyarlık formu olarak a priori ortaya çıkan saf görülerdir.³⁸⁰ Kant, duyarlık yetisinin a priori ilkelerinin neler olduğunu göstermek için ilk olarak duyarlık yetisinden anlama yetisinin kavramları aracılığıyla

³⁷⁵ Immanuel Kant, *CPR*, 193.

³⁷⁶ Immanuel Kant, *CPR*, 155.

³⁷⁷ Immanuel Kant, *CPR*, 347.

³⁷⁸ Norman Kemp Smith, *A Commentary to Kant's Critique of Pure Reason*, 83.

³⁷⁹ Immanuel Kant, *CPR*, 193.

³⁸⁰ Immanuel Kant, *CPR*, 156.

düşündürttüğü her şeyi çıkartarak duyarlık yetisini yalıtmış, geriye ampirik görüden başkaca hiçbir şey bırakmamıştır.

Sonrasında ise ampirik görüden duyuya ait her şeyi çıkartarak geriye yalnızca saf görü ve görünüşlerin formunun kalacağını göstermeye çalışmıştır. Tüm bunların sonucunda Kant'ın iddiası, duyarlık yetisinin a priori koşullarının sadece formlardan ibaret olduğudur. Kant'a göre duyarlık yetisinin iki saf formu, dışsal duyunun formu olan uzay ve içsel duyunun formu zamandır. Kant *Transendental Estetik Bölümde*, nesnenin kuruluşunda rolü olan bu iki a priori saf görünümün bulunduğunu göstermeyi amaçlamaktadır.

Her türlü nesneye ve onun bilgisine öncelik teşkil eden saf a priori formlar olan uzay ve zaman, nesneyi özne için duyumsanabilir kılar. Nesnelere, yalnızca uzay-zaman vasıtasıyla yan yana veya art arda temsil edilebilmekte ve böylece özneye kurulabilmektedirler. Bunun dışında kalan herhangi bir şeyse öznenin biliş sınırlarının dışındadır. Duyarlığımızın tüm alıcılığından soyutlanmış, kendi başlarına şeylerin doğalarının ne olduğu bizim için tamamen bilinmezliğini korumaktadır.³⁸¹ Dolayısıyla duyarlığın a priori formları olarak uzay-zamanın eleştiri felsefesindeki yerini anlamak, Kant'ın belirlediği sınırları kavramak için çok gereklidir.

Duyarlığın iki saf formu olarak uzay ve zamanı gösteren Kant, onların neden düşünmenin değil de duyarlığın a priori koşulları olduğunu *Transendental Estetik Bölümünde* ayrıntılarıyla temellendirmeyi dener, ki bu hususu, ayrı bir başlık altında inceleyeceğiz.

3.2.1. Duyarlık

Kant'a göre duyarlık ve anlama yetisi, insan bilgisinin iki temel yapısıdır. Duyarlıkla şeyler bize verilirken, anlama yetisiyle düşünülürler. Duyarlık nesnelere bize verilme koşulunu oluştururken, a priori tasarımları kapsaması ölçüsünde *transendental felsefeye* aittir. Yine şeylerin bilgisinin insana verilme koşullarının onları düşünme koşullarını öncelemesi ölçüsünde de *Transendental Öğeler Öğretisinin* ilk bölümüne aittir.³⁸²

İnsan bilgisinin ona verilebilmesinin koşulları, şeylerin düşünülme koşullarından önce gelir. Ancak bilginin oluşmasındaki bu iki etken daima birlikte çalışırlar. Bu etkenden ilki olan duyarlığın tasarımları vasıtasıyla nesnelere bize verilir; dolayısıyla bizim nesneye yakın olduğumuz kısım duyarlıktır. Bilgi edinmede duyarlığın önceliğine Kant, "her türlü bilgi deneyle başlar" sözüyle işaret etmektedir. Diğer yandan Kant'a göre, tüm bilginiz deneyle başlamasına rağmen bundan tüm bilginin deneyimden geldiği sonucu çıkmaz. Burada da Kant, bilginin oluşmasında anlama yetisine işaret eder.³⁸³

³⁸¹ Immanuel Kant, *CPR*, 185.

³⁸² Immanuel Kant, *CPR*, 155-156.

³⁸³ Yücel Dursun, *Felsefe ve Matematikte Analitik/Sentetik Ayrımı*, (Ankara: Elips Kitap Yayınları, 2004), 52.

Nesnelerin bizi etkileyiş kipi yoluyla (nesnelere etkilenme yolu aracılığıyla) tasarımları edinme kapasitesine (alıcılık) duyarlık denir. Nesnelere yalnızca duyarlık aracılığıyla bize verilir ve bize görü sağlayan şey odur. Anlama yetisiyle de nesnelere düşünülür ve böylece ondan kavramlar ortaya çıkar. Tüm düşünce, dolaylı veya dolaysız bir takım belirlenimler vasıtasıyla görüleriyle, dolayısıyla da duyarlığımızla ilişki içinde olmak zorundadır. Çünkü nesnelere bize verilmesinin başkaca bir yolu yoktur.³⁸⁴

Duyarlık kavramı, bilişsel alıcılık veya nesnelere tasarımlarını onlardan etkilenerek alma kapasitesi olarak geniş bir anlama sahiptir. Kant, insan sezgisiyle tam bir zıtlık içinde düşünülen ilahi/tanrısal sezgiye yalnızca ilk örnek olarak değil, zihinsel/düşünsel olarak bakmaktadır. Bundan insan sezgisinin duyu sezgisi olduğu sonucu çıkar. Duyarlık, bu nedenle, nesnelere duyusal olarak etkilenerek nesnelere tasarımlarını alma kapasitesi anlamına gelir. İşte bu sebeple Kant, nesnelere ilişkin insan bilgisinin oluşması için duyumun gerektiğini söyleyen ampiristlerle aynı fikirdedir.³⁸⁵ İşte duyarlık, özellikle nesnelere ilgili tasarımları alma yetisi olarak zihnin alıcılık yönüne işaret eder.³⁸⁶ Düşünceyse, nesnelere duyuya verildiklerinde ancak onlar üzerinde çalışabilir; ama bundan “verili” olanın madde ve biçimin bir sentezi olduğu anlaşılmalıdır, biçim insan duyarlığı tarafından dayatılır.³⁸⁷ Dolayısıyla duyarlık pasif değil, alıcı ve aktiftir. Konuya bir benzetmeyle açıklık getirmek gerekirse, duyarlık anlama yetisine bilgilerin kumaşını hazırlar. Kumaş, iplik yapımı ve sonrasında ipliklerin dokunması gibi işlemlerden geçerek belli bir biçime sahip olduğundan kumaş da mutlak olarak ilk malzeme olamaz. Dolayısıyla, duyarlık kendisinden bir şey katmadan anlama yetisinin ihtiyacı olan malzemeleri ona yollamaz. Nasıl ki kara elimizle bastırduğumuzda karda elimizin izi kalırsa, aynen bunun gibi, duyarlık da nesnelere kendine özgü şekilleriyle imzasını atar.³⁸⁸

Duyarlık yetisi aracılığıyla duyulardan (dış dünyadan) anlama yetisine (iç dünyaya) iletilen duyusal görüleri, anlama yetisi tarafından işlenir. Dolayısıyla görüleme, nesnelere varlığıyla başlar. Duyarlık nesnelere, onun a priori ilkeleri olan uzay ve zaman sayesinde kavrar. Bir bilgi nesnelere her ne şekilde ve hangi araç yoluyla ilişkili olursa olsun, nesnelere doğrudan, vasıtasız olarak ilişki kurmasını sağlayan ve tüm düşüncenin bir araç olarak göz önünde tuttuğu şey görüdür. Bizler ancak nesnelere bize veriliyor olduğu müddetçe nesnelere görüleyebiliriz ve yine ancak nesnelere zihnimizi belirli şekilde etkilemeleriyle mümkün olur.³⁸⁹ Böylelikle bilgi, yalnızca görü vasıtasıyla nesnelere doğrudan ilişkiye girebilir, görü de yalnızca bize nesne verildiği sürece bulunabilir.

³⁸⁴ Immanuel Kant, *CPR*, 155.

³⁸⁵ Frederick Copleston, S.J., *A History of Philosophy, Modern Philosophy: From The French Enlightenment to Kant*, Vol 6, (New York: An Image Book, Doubleday, 1994), 235.

³⁸⁶ Mehmet Emin Erişirgil, *Kant ve Felsefesi*, 74.

³⁸⁷ Frederick Copleston, S.J., *A History of Philosophy, Modern Philosophy: From The French Enlightenment to Kant*, 229.

³⁸⁸ Alfred Weber, *History of Philosophy*, 441.

³⁸⁹ Immanuel Kant, *CPR*, 155.

Tanrısal aklın hem görüsel hem de arketipsel yani ilk örneksel olduğu söylenir. Yani ilahi sezgi nesnelere yaratır. Ama insan görüşünde durum böyle değildir; bu da insanın nesneden bir şekilde etkilenmesi gerektiği anlamına gelir, özne nesne tarafından belli bir yolla etkileniyor olmalıdır.³⁹⁰ Öyleyse görü, nesnenin özneyi kendisiyle doğrudan bilme bağıntısına sokabilecek halde etkilenmesinden kaynaklanan bir tür tasavvurdur.³⁹¹ Kant felsefesinde entelektüel görünümün olmayıp sadece duyuşal görünümün olması, insana yalnızca aklî faaliyet ile bilebileceği hiçbir şeyin verili olmaması demektir. İnsan ne biliyorsa yalnızca duyu vasıtasıyla bilebilir. İnsanın görüye sahip olması içinse uyarılmış olması, görüleyeceği şeylerin ona bu yolla verilmesi gerekir.³⁹²

Bir nesnenin temsil kapasitesi üzerindeki etkisi, o nesneden etkilendiğimiz sürece duyumdur. Kendisini duyum vasıtasıyla nesneyle ilişkilendiren görü, ampirik görüdür. Ampirik görünüm belirlenmemiş nesnesi ise fenomendir.³⁹³ Kant'a göre fenomende duyuma karşılık gelen duyumun maddesidir. Fenomenin çokluğunun belli ilişkiler içinde düzenlenmiş olarak sezilmesine izin veren ise fenomenin biçimidir. Duyumları düzenleyen ve belli bir biçime sokan şeyin kendisi yine bir duyum olamaz. Öyleyse fenomenin maddesi bize a posteriori veriliyor olsa bile fenomenin biçimi duyumlar için anlama yetisinde a priori olarak hazır ve tüm duyumdan ayrı olarak incelenebilir olmalıdır.³⁹⁴ Demek oluyor ki, fenomenin maddesi, içeriği a posteriori olarak bize verilir, biçimi ise zihnimizde a priori olarak hazır bulunur. Biçim içeriği önceler, çünkü içeriğin olanağının koşuludur. Bu sebeple zihinde hazır olarak bulunması gereklidir.³⁹⁵

Kant'a göre içerisinde duyuma ait hiçbir şey bulunmayan tasarımlar, transendental anlamda saf tasarımlardır. Genel olarak duyulur görülerin, bir başka deyişle duyuşal görülerin saf biçimi a priori olarak zihinde bulunur ve fenomenlerin çokluğunun tümü bu biçim altında sezilir. Duyarlığın bu saf biçiminin kendisine saf görü denir. Öyleyse, bir cismin tasarımından töz, kuvvet, bölünebilirlik gibi anlama yetisinin onun hakkında düşündüğü şeyleri ve ayrıca duyuma ait olan delinmezlik, sertlik, renk gibi şeyleri çıkaracak olursak, yine de bizim için ampirik görüden geriye bir şeyler kalır; bunlar uzam ve biçimdir. Uzam ve biçim, duyuların veya duyumların gerçek bir nesnesi olmaksızın akılda saf bir duyarlık biçimi olarak a priori ortaya çıkan saf görüye aittir.³⁹⁶

Duyarlığın hem a priori hem de a posteriori tasarımları, bilginin vazgeçilmez unsurlarıdır. Onun a priori tasarımları, ya a priori saf görülerdir veya bu saf görülerin düzenlediği a priori

³⁹⁰ Frederick Copleston, *A History of Philosophy, Modern Philosophy: From The French Enlightenment to Kant*, 235.

³⁹¹ Allen W. Wood, *Kant*, 55.

³⁹² Aliye Kovanlıkaya, "Kant'ta Akli Görünümün İptaline Dair", *Immanuel Kant, Muğla Üniversitesi Uluslararası Kant Sempozyumu Bildirileri*, ed. Nebil Reyhani, (Ankara: Vadi Yayınları, 2006), 78.

³⁹³ Immanuel Kant, *CPR*, 155.

³⁹⁴ Immanuel Kant, *CPR*, 156.

³⁹⁵ Yücel Dursun, *Felsefe ve Matematikte Analitik/Sentetik Ayrımı*, 54.

³⁹⁶ Immanuel Kant, *CPR*, 156.

çokluklardır. A posteriori tasarımlarsa ya ampirik görü ya da fenomenin maddesi olan duyular veya ampirik çokluklardır.³⁹⁷

Görüldüğü üzere Kant, a priori bilme olanağını saf görüde bulmayı hedefler. Onun eleştirisinde saf görü, ampirik görüye önceliklidir. Bir ampirik görünün olanaklılığı, saf görünün onu önceleyecek şekilde ortaya çıkmasıyla ancak mümkün olur. Kant için insanî görü yalnızca duyusal olmak zorunda olduğundan, görünün malzemesinin zemini de yalnızca duyarlıktadır. Görünün malzemesi bize etkilenme yoluyla veriliyorsa a posteriori, etkilenmeyi önceleyecek ve olanaklı kılacak şekilde veriliyse a prioridir. Ampirik görünün malzemesi etkilenmeye bağlı olarak aldığımız izlenimlerdir. Saf görüye malzeme oluşturacak şeyler de izlenimlerin biçimleri olan saf a priori formlardır, bu formlar da uzay ve zamandır.³⁹⁸

Anlaşılacağı üzere Kant'a göre görü, ampiristlerin iddia ettiği gibi duyu verilerinin bir yığından ibaret değildir. Duyu verileri, duyarlığın biçimleri olan uzay ve zaman sayesinde anlamlı hale gelirler. Kant'a göre bu saf formlar deneyimden elde edilemezler ancak deneyin a priori olanağıdır. Uzay ve zaman görünüşleri ve görü çokluklarını belirli ilişkiler altında düzenleyerek görülenmesini mümkün kılarlar.³⁹⁹ Duyu verilerini izlenimlere çeviren duyarlıktan tüm duyusal verileri ve ona anlama yetisinin sağladığı birliği soyutladığımızda, geriye yalnızca dış duyumun biçimi olan uzay ile iç duyumun biçimi olan zaman kalır.

3.2.1.1. Saf Görünün A Priori Formları Olarak Uzay ve Zaman

17. yy'den itibaren doğa bilimlerindeki gelişmelerle birlikte etkisini kaybeden Aristoteles fiziği, Kant'ın uzay anlayışının şekillenmesinde etkili olur. Kant, 1746 yılında yayınladığı *Canlı Kuvvetlerin Doğru Ölçülmesine İlişkin Düşünceler* isimli çalışmasında, genel olarak cisimlerin kuvvetine ilişkin ön değerlendirmelerde bulunarak Leibniz ve diğer bilim insanlarının bu tartışmalı konudaki düşüncelerini değerlendirir. Kant bu eserinde, Leibniz-Wolf metafiziğiyle Newton fiziği arasındaki çekişmelere çözüm yolu bulmaya çalışır ve bu konudaki tartışmaların metafizik ile fiziğin çalışma alanlarının ayrı olduğu düşüncesinden hareketle yapılması gerektiğine vurgu yapar.⁴⁰⁰ Bir başka eseri *Evensel Doğa Tarihi ve Gökler Kuramı* adlı eserinde, Newton'dan etkilenerek mekanist doğa ve evren görüşünü benimser. Uzayı Tanrıyla ilişkilendirir:

...aynı düzlem üzerinde çevresel dönüşlerini sürdüren on uydulu altı gezegen ve her yandan kayıp giden kuyruklu yıldızlar, merkezi güneş olan bir sistem oluştururlar. Hepsi bu güneşe doğru düşer, hepsi bu güneşin çevresinde hareket ederler ve hepsi bu güneşten aydınlanır, ısınır ve canlanırlar. Hareketsiz yıldızlar

³⁹⁷ Yücel Dursun, *Felsefe ve Matematikte Analitik/Sentetik Ayrımı*, 56.

³⁹⁸ Aliye Kovanlıkaya, "Kant'ta Akli Görünün İptaline Dair", 81.

³⁹⁹ Yücel Dursun, *Felsefe ve Matematikte Analitik/Sentetik Ayrımı*, 57.

⁴⁰⁰ Immanuel Kant, *Natural Science*, 1-25.

da benzer sistemlerin merkezindeki güneşlerdir; bu sistemlerde de her şey bizim sistemimizdeki kadar görkemli ve düzenlidir ve sonsuz uzay, sayıları ve üstünlükleri Yaraticılarının yüceliğiyle bağlantılı olan dünyalarla doludur.⁴⁰¹

...Göklerin boş derinliklerinde gözün gördüğü ve bir tür eli açıklıkla ışık saçan gibi görünen hareketsiz yıldızların tümü de birer güneştir ve bizimkine benzer sistemlerin merkezidir. Bu benzerlik, o sistemlerin de bizim sistemimiz gibi oluştuğu ve ortaya çıktığı, yani boş uzayı İlahî Varlık'ın o sonsuz yatağını dolduran ilkel madde atomlarından oluştuğu konusunda kuşku bırakmaz.⁴⁰²

Kant, 1756 yılında yayımladığı *Fiziksel Monadoloji* metninde ise Newton'nun doğa felsefesinde uzayın bölünebilirliği ve sürekliliği hakkındaki görüşleriyle, Leibniz-Wolf geleneğinin bölünebilirlikten yoksun, canlı kuvvet birimleri olarak monadlar metafiziğinin temel ilkelerini uzlaştırmaya çalışır.⁴⁰³

Newton'a göre uzay, cisimlerden ve cisimlerin ilişkilerinden bağımsız olmak üzere mutlak bir alan olarak cisimlerin taşıyıcısıdır ve cisimlerin bulunuşu için zorunludur. Ancak cisimlerin bulunuşu uzayın varlığını etkilemez; sürekli bir devinim içinde olan uzay, cisimlerden ayrı, hareketsizdir ve hep aynı kalır: "Mutlak uzay, dışsal olanla herhangi bir ilişkisi olmadan kendi doğal yapısında her zaman aynı ve hareketsiz şekilde kalmaktadır."⁴⁰⁴

Leibniz'in monadlar teorisine göre uzay, şeyler arasında algılanan bağlantıların sistemleştirilmesiyle zihnimize oluşan kavramsal yapılardır. Monadlar basit ve bölünemezdir. Var olan her şey bu mekânsal olmayan monadlardan oluşur. Bu sebeple uzay (mekân) gerçek bir şey olmaz. Uzay, şeylerin ilişkileri toplamıdır; şeyleri ve ilişkilerini çıkarttığımızda geriye uzay da kalmayacaktır.⁴⁰⁵

Kant, ne Newton'nun ne de Leibniz'in uzay görüşlerini olduğu gibi kabul etmez. İkisi arasında bir yaklaşımı benimser. Çünkü bu yaklaşımlar uzay-zaman tasavvurunu zihinden bağımsız olarak şeylerle veya onların bağıntılarıyla ilişkimize dayandırır. Bu ilişki de ancak a posteriori (deneysel) olabilir, a priori olamaz. Yani uzay/mekânın bilimi olan geometrinin a posteriori bilgiye dayanmasıdır ki, bu da Kant'ın geometriye yüklediği evrensellik özelliğini ortadan kaldırır. Kant'ın yaklaşımına göre uzay, hem mutlak hem idealdir; zihinden ve şeylerden bağımsız bir gerçekliği olmadığı gibi, şeyler arasındaki bağıntıların zihindeki kavramsallaştırılmasından da oluşmamaktadır.⁴⁰⁶

⁴⁰¹ Immanuel Kant, *Evrensel Doğa Tarihi ve Gökler Kuramı*, çev. Seçkin Selvi, (İstanbul: Morpa Kültür Yayınları, 2003), 69.

⁴⁰² Immanuel Kant, *Evrensel Doğa Tarihi ve Gökler Kuramı*, 127.

⁴⁰³ Heinz Heimsoeth, *Kant'ın Felsefesi*, 31-32.

⁴⁰⁴ Newton, *Mathematical Principles of Natural Philosophy and His System of the World*, Translated by: Andrew Motte, (London: University of California Press, 1974), 6.

⁴⁰⁵ Allen W. Wood, *Kant*, çev. Aliye Kovalıkaya, (Ankara: Dost Yayınları, 2009), 60.

⁴⁰⁶ Allen W. Wood, *Kant*, 61.

Leibniz'e göre monadlar Tanrısal bir zorunlulukla yaratılmışlardır. Onun evren anlayışında mekaniğin ilkeleri metafiziksel temellere dayandırıldığından, doğa bilimlerinin matematiksel akıl yürütme metotlarının metafizik alanda da kullanılabilmesi kabul görür. Kant, geleneksel metafizikten gelen bu düşünceyi reddederek kendi eleştirisinde görü ile kavramı birbirinden ayırır.⁴⁰⁷

Kant'ın 1768'de kaleme aldığı *Uzaydaki Yönlerin Farklılığının İlk Temeli Üzerine* isimli çalışması, eleştiri dönemine geçişinde önemli rol oynayan bir makalesidir.⁴⁰⁸ Bu çalışmasında Kant, Leibniz'in bağıntısal uzay anlayışıyla uzaydaki yönlülüğün açıklanmasının olanaklı olmadığını gösterir. Leibniz'in matematikteki eşitlik kavramının geometrideki örtüşme kavramına karşılık gelebileceği düşüncesinden hareketle uzaydaki yönlülüğün açıklaması için sağ/sol eldiven, helezon, vida, sarmaşık gibi örneklerden faydalanır. Kant'a göre, temsillerin bir araya gelmesiyle oluşan uzayın, aynı dizilişteki ve içsel parçaları aynı iki şeklin birbirleriyle örtüşmemesinin Leibniz düşüncesindeki uzay anlayışıyla açıklanması olanaksızdır.⁴⁰⁹ O zaman uzayda olan şeylerin sağ/sol gibi yönlülüğü vardır; eşlerin örtüşmezliği ancak nesnenin kendinde bir yönlülük varsa açıklanabilir olmaktadır. Dolayısıyla örtüşmeyen eş düşüncesine göre, bir nesnenin uzaydaki fiziksel sınırı olan alan, başka bir nesnenin uzayını sınırlandıran alan olamaz.⁴¹⁰ Uzay, cisimlerin aralarındaki farkı göstermek açısından içsel özelliklere göre önceliklidir.⁴¹¹

Eleştiri öncesi eserlerinde uzay anlayışı belli ölçülerde ortaya çıkmış olan Kant, Newton ve Leibniz'in uzay görüşlerini eleştirir ve eleştiri döneminde *CPR*'deki uzay anlayışına ulaşır. Kant'ın eleştirisinde yönlülük kavramıyla biçimlenen nesnelerin algılanmasını olanaklı kılan saf a priori bir formdur. Uzay, duyarlık yetisinin dış görüşünün bir biçimidir; özne için şeyler uzayın aracılığıyla nesne olarak var olurlar:

Elime ya da kulağıma onların aynadaki şeklinden daha çok benzeyen ve onlarla bütün parçaları bakımından aynı olan ne olabilir? Ama yine de aynada görüldüğü gibi bu eli onun aslının yerine koyamam; çünkü bu bir sağ el idiyse aynadaki sol eldir ve sağ kulağın imgesi sol kulaktır, bu da hiçbir zaman ilkinin yerine konamaz. İşte burada herhangi bir anlama yetisinin düşünebileceği iç farklılıklar yoktur; ama yine de, duylara bakılırsa, bunlar içten farklıdır; çünkü iki elin eşitliği ve benzerliği bir yana bırakılırsa, sol el sağ ile aynı sınırlar içine alınamaz (örtüşmezler); bir elin eldiveni öbür el için kullanılamaz. O halde çözüm nedir? Bu nesnelere, kendi başlarına şeylerin nasıl olduklarına ve onları saf anlama

⁴⁰⁷ Immanuel Kant, *Theoretical Philosophy 1755-1770*, Trans. and ed. David Walford, (London: Cambridge University Press, 1992), 57, 64.

⁴⁰⁸ Hasan Bülent Gözkan, "Kant'ın Eleştiri Öncesi Döneminden Eleştiri Dönemine Geçişindeki Anahtar Yazı: Uzayda Yönler Arasındaki Farklılığın Nihai Dayanağı Hakkında", 50.

⁴⁰⁹ Immanuel Kant, *Theoretical Philosophy 1755-1770*, 458.

⁴¹⁰ Immanuel Kant, *Theoretical Philosophy 1755-1770*, 364.

⁴¹¹ Hasan Bülent Gözkan, "Kant'ın Eleştiri Öncesi Döneminden Eleştiri Dönemine Geçişindeki Anahtar Yazı: Uzayda Yönler Arasındaki Farklılığın Nihai Dayanağı Hakkında", 50.

yetisinin nasıl bileceğine ilişkin tasarımlar değildir; bunlar duyusal görülerdir, yani olanakları kendi başlarına bilinmeyen şeylerin başka bir şeyle, yani duyusallığımızla ilişkilerine dayanan görünüşlerdir. Uzam bu duyusallığın dış görüsünün biçimidir.⁴¹²

Descartes'in geometriyi matematiğe indirgeyen anlayışı altındaki niceliksel eşitlik kavramının geometride uzay araştırması için yeterli olmadığını iddia eden Leibniz, örtüşmeyi mantıksal bir kavram olarak tanımlayarak çelişmezlik ilkesine indirger. Kant, Leibniz'in bu görüşlerini eleştirir.⁴¹³ Kant'a göre parçaların konumları birbirilerine göre aynı olduğu halde iki cisim örtüşmüyorsa, bunun sebebi cismin uzayıyla bağlantısında yatar, bu durum da ancak yönlülük kavramıyla açıklığa kavuşturulabilir.⁴¹⁴ Uzay, Leibniz'in dediği gibi mantıksal, diskursif bir kavram değildir, çelişmezlik ilkesine de indirgenemez. Uzay bir saf görüdür.

Kant'ın uzay anlayışı, *CPR*'de ifade ettiği düşünceleriyle son halini alır. *CPR*'de Transendental Estetik Bölümünün amacı, duyumsamanın bütün insanlar için nesnel olarak ortaya konularak bilginin sınırlarının gösterilmesidir. Kant'ın eleştirisinde duyumsamanın a priori formları olarak uzay dışsal duyumun formu, zaman ise içsel duyumun formudur. Zaman dışsal olarak görülenemez, uzay da içimizde bir şey olarak görülenemez.⁴¹⁵ Uzay, birbirlerinden ayrı olarak düşünülen uzay parçalarının bir bütünü değildir. O, her bir şeyi onun bir parçası olarak göz önünde bulundurduğumuz bir birliktir. Dolayısıyla uzay, bir cismin parçalarının birbirlerine göre konumlarının sonucunda oluşmaz; cismin parçalarının birbirine konumları uzayın belirleniminin sonucu olarak karşımıza çıkar. Uzay, duyumsamanın bir nesnesi değil, duyumsamayı olanaklı kılan unsurdur:

Uzay, söylendiği gibi, genel olarak şeylerin ilişkilerinin genel bir kavramı değil, saf bir görüdür. Çünkü ilk olarak, yalnızca tek bir uzay temsil edilebilir, birçok uzaydan söz edildiğinde, bununla yalnızca bir ve aynı olan uzayın parçaları anlaşılır ve bu parçalar onun bileşenleriymiş gibi onu önceleyemezler, daha çok onda düşünülürler.⁴¹⁶

Kant'ın *CPR*'de uzay (İng. space/Alm. raume)⁴¹⁷ ve uzam (İng. extention/Alm. ausdehnung)⁴¹⁸ arasında yaptığı ayırım, sınır kavramıyla ilişkisi açısından önemlidir. Bir saf görü olarak uzay, tüm algımızın temelini oluşturan bir kavram olarak bizler için anlaşılabilir olarak kalır. Uzam, uzayda sınırlandırılmış bir düzlem anlamındadır ve bu şekliyle bizim için anlaşılır hale gelir. Ancak uzamlar uzayın sınırlandırılmış parçaları olarak birleştiğinde uzayı meydana getirmezler. Öznede uzay saf bir görü olduğundan özne onu sınırsız olarak düşünür, uzamı da

⁴¹² Immanuel Kant, *PROL*, 35-36.

⁴¹³ Immanuel Kant, *Theoretical Philosophy 1755-1770*, 458.

⁴¹⁴ Immanuel Kant, *Religion within the Boundaries of Mere Reason and Other Writings*, Trans. and ed. Allen W. Wood and George di Giovanni, (London: Cambridge University Press, 1998), 5.

⁴¹⁵ Immanuel Kant, *CPR*, 157.

⁴¹⁶ Immanuel Kant, *CPR*, 158.

⁴¹⁷ Immanuel Kant, *CPR*, 157.

⁴¹⁸ Immanuel Kant, *CPR*, 156.

uzayın sınırlandırdığı parçalar olarak kavrar. Uzay, deneyime öncelikli saf bir görü olarak uzamların deneyimlenmesini olanaklı kılar. Aklın bir özelliği olarak uzayın sınırsız düşünülmesi, uzayın sınırsız olduğu yargısına ulaşmayı mümkün kılmaz. Uzayın sınırsız veya sınırlı olduğunu iddia etmek, insanın bilme yetisini sınırını aşar:

Uzayın parçaları sadece bütünde mümkün olduğundan uzay bileşik (compositum) olarak değil, bir bütün (totum) olarak adlandırılmalıdır. Çünkü onun parçaları sadece bütünde mümkündür. Uzay, tözlerin bir bileşiği olmadığından, tüm bileşim ortadan kaldırıldığında geriye bir nokta bile kalmaz. Çünkü nokta ancak bir uzayın, bir bileşiğin sınırı olarak mümkündür. Öyleyse uzay ve zaman yalın parçalardan oluşmazlar.⁴¹⁹

Bu sınırlama, farklı uzaylar düşünülmesini de olanaklı kılar. Bir saf görü olarak uzay, düşünülebilir tüm uzayların zeminidir. Bir üçgenin iki kenar toplamının üçüncüden büyük olduğunu hesaplamak için şeyleri yan yana düşündüğümüz bir uzay görüşüne ihtiyaç vardır. Yani uzayda ayrı ayrı parçalar düşünsek bile, bunları yalnızca bir ve aynı olan uzayın parçaları olarak düşündüğümüzde kavranabilir olurlar:

Tüm geometrik ilkelerin apodiktik olması ve onların apriori inşasının olanağı bu apriori zorunlulukta temellenir. Çünkü bu uzay temsili, a posteriori bir kavram olarak edinilmiş olsaydı, matematiksel belirlemenin ilk ilkeleri, algılardan başka bir şey olmazdı. Algının tüm olumsuzluğunu taşır, olumsuzluğudur iki nokta arasında yalnızca bir düz çizgi olması bile gerekli değildir, ancak deneyim her zaman bunu öğretecektir. Deneyimden öğrenilen şey yalnızca tümevarım yoluyla türetilen görelî evrenselliştir. Bu nedenle, bugüne kadar gözlemlendiği kadarıyla, üçten fazla boyutu olan hiçbir uzayın bulunmadığı söylenebilir.⁴²⁰

Kant'ın 1764 yılında eleştiri öncesi dönemde yazdığı *Doğal Teoloji ve Ahlakın İlkelerinin Açıklığı Üzerine Araştırmalar* adlı çalışmasında zaman, tümüyle değil ama bazı yönleriyle tanımlanabilir bir kavramdır.⁴²¹ Kant'a göre zaman da uzay gibi ancak sınırlandırıldığında kavranabilir. "An", zamanın en küçük parçası olarak zamanı sınırlamayı olanaklı kılar ve zamanı kavranabilir hale getirir.⁴²²

1770'te yayımladığı *Duyulur Dünya ile Anlaşılır Dünyanın Form ve İlkeleri Üstüne* adlı tezinde zaman anlayışı şekillenmeye başlayan Kant bu çalışmasında, zamanın duysal olanla kazanılmayıp duyumsamanın koşullarından biri olduğunu ifade eder.⁴²³ Aynı şekilde, eş zamanlılık ve art ardalık zamanı oluşturmadığı gibi, aksine, art ardalık ve eş zamanlılık zaman kavramı sayesinde kavranabilir. Kant'a göre zaman akıl kavramlarından çıkarılmaz; özne

⁴¹⁹ Immanuel Kant, *CPR*, 478.

⁴²⁰ Immanuel Kant, *CPR*, 158.

⁴²¹ Immanuel Kant, *Theoretical Philosophy 1755-1770*, 252.

⁴²² Immanuel Kant, *Theoretical Philosophy 1755-1770*, 392.

⁴²³ Immanuel Kant, *Theoretical Philosophy 1755-1770*, 391.

zamanı onda yapılacak bir sınırlamayla kavrayabilir.⁴²⁴ Saf bir görü formu olarak zamanın niceliği sınır, an ve kısım kavramları vasıtasıyla incelenebilir.

Zamanın nesnel gerçekliği düşüncesini reddederek onun öznel ve ideal olduğunu iddia eden Kant, Leibniz'in bağıntısal uzay görüşüne ve Newton'un mutlak zaman anlayışına karşı çıkar. Kant'a göre zaman, art ardalık düşüncesinin temelinde olan saf bir form olduğundan o bütün tözlerden öncelikli olmalıdır. Ancak eş zamanlılıkla birlikte düşünülebilen çelişmezlik ilkesi aklın temel ilkelerinden biri olduğundan, aklın ilkelerini anlamak da ancak zaman sayesinde olanaklı olur.⁴²⁵

Kant'ın eleştiri öncesi döneminde Newton'un mutlak zaman anlayışını benimser. Zamanı kavramanın onda yapılacak bir sınırlamayla öznenin yetilerinin sınırları içinde olanaklı olduğunu iddia eden Kant, zamanın sonsuz olduğunu fakat onun her bir "an"ının bu sonsuz zamanla ilişkisinde anlam kazandığını ifade eder.⁴²⁶ Kant'ın bu görüşü *CPR*'de de devam eder. Zaman da uzay gibi öznenin a priori bir görüşü olarak bu sınırlamayı olanaklı hale getirir.

Zaman a priori olarak temelde olduğundan zamanın sınırlandırılması ve parçalanarak bölünmesiyle özne için kavranabilir olması üzerinde konuşulabilmektedir. Kant, saf bir görü olarak zamanın temelde olmasının zorunluluğunu şu şekilde açıklamaktadır:

Tıpkı değişik uzayların ardışık değil eş zamanlı olmaları gibi, değişik zamanlar da eşzamanlı değil ama ardışıktır. Bu ilkeler deneyimden çıkarılamazlar, çünkü deneyime dayanan önermeler mutlak bir evrensellik iddia edemezler. Ancak deneyimleri olanaklı kılan kurallar olarak verilmeleri açısından önemlidirler. Zaman evrensel bir kavram değil ama duyusal görünümün saf bir biçimidir. Değişik zamanlar aynı zamanın bölümleridir. Değişik zamanlar eş zamanlı olamazlar önermesi sentetiktir, yalnızca evrensel bir kavramdan türetilemez. Bu sebeple zaman görüşünde ve tasarımı (duyarlığın a priori formu olarak) dolaysızca bulunur.⁴²⁷

Kant, *Transendental Estetik Bölümü*'nde zamanın görünümün bir formu olduğunu dile getirir.⁴²⁸ Deneyimin koşulu olarak zamanın edimselliği ancak onun nesnelere tasarlamayı olanaklı kılan bir unsur olarak düşünülmesiyle ortaya çıkar. Zaman ancak bu etkinliğiyle özne için bir gerçekliğe sahip olabilir. Uzay ve zaman, sentetik a priori önermeleri olanaklı kılan duyarlığın saf biçimlerler ve onların sırf duyarlığın koşulları olması kendi sınırlarını belirler. Uzay ve zamanın duyarlık yetimizin saf formları olmanın ötesinde bizim için bir gerçeklikleri yoktur. Dolayısıyla uzay ve zamanla ilgili bilginimizin sınırı yalnızca bundan ibaret olmaktadır.⁴²⁹

⁴²⁴ Immanuel Kant, *Theoretical Philosophy 1755-1770*, 392.

⁴²⁵ Immanuel Kant, *Theoretical Philosophy 1755-1770*, 393.

⁴²⁶ Immanuel Kant, *Theoretical Philosophy 1755-1770*, 395.

⁴²⁷ Immanuel Kant, *CPR*, 179.

⁴²⁸ Immanuel Kant, *CPR*, 182.

⁴²⁹ Immanuel Kant, *CPR*, 183.

Kant, uzay ve zamanın a priori formlarının esaslarının değerlendirmesini uzayın metafizik açıklaması ve transendental açıklama başlıkları altında yapar. Metafizik açıklamada, uzay ve zamanın a priori olduklarını, bunların kavram değil birer görü olduğunu göstermeyi amaçlar. Transendental açıklama ise a priori görüler olarak uzay ve zamanın matematik ve geometri bilimlerinde sentetik a priori bilginin olanaklı olması için zorunlu olduğunu ortaya koyar.⁴³⁰

Kant uzayın metafizik açıklamasında, uzayın a priori bir görü olduğunu gösterir. Uzay, deneyimden elde edilen bir kavram değildir. Çünkü duyumları uzayda kendi konumundan başka bir yerde, yani benim dışımda bir şeyle ilişkilendirmek, bu şeyleri birbirinin yanında veya dışında kavramak ve sadece farklı olarak değil farklı yerlerde olduklarını kavramak için uzay tasavvurunu önceden varsaymak zorunludur. Dolayısıyla uzayın tasavvuru, deneyim yoluyla dış görünüşlerin ilişkilerinden elde edilemez, bu dış deneyimin kendisi ancak bu tasavvur yoluyla olanaklıdır.⁴³¹ Şeyleri benim dışımda algılayabilmek için uzay tasavvurunu önceden varsaymak gereklidir; dolayısıyla uzay deneyimden edinilen a posteriori bir kavram değildir. Burada önemli olan husus, benim dışımdaki bir şeyin algılanabilmesi için uzayın varsayılması değil, kendim dışındaki varlıkların bilincinde olabilmem için uzay tasavvuruna sahip olmam gerektiğidir. Yani uzay şeyleri uzayda algılamanın değil, bilincinde olmanın bir şartıdır.

Kant'a göre uzay, dış görülerin temelindeki zorunlu a priori bir tasavvurdur. Uzayın var olmadığı düşünülemez ama uzay onda hiçbir şey olmadan tasavvur edilebilir. Uzayın görünüşlere bağlı olarak değil, onları olanaklı kılan bir koşul ve dış görünüşlerin zorunlu zemini olarak a priori bir tasavvur şeklinde ele alınması gerekir.⁴³²

Kant'a göre uzayın yokluğu kavranamaz, o ancak nesnelere boş olarak tasavvur edilebilir. A'nın aracılığıyla B'nin zaman içindeki konumunu belirleyen bir şey ve bunun tersine, B'nin de A için aynı şeyi yaptığı bir şey olmalıdır, çünkü yalnızca bu şartlar altında bu maddeler ampirik ve eşzamanlı olarak temsil edilebilirler (tasarım edilebilirler). Burada dikkat edilmesi gereken şey, cisimlerden boş olan uzay ile ne anlatılmaya çalışıldığı tam olarak belirli değildir. Kant, deney nesnelere bağımsız uzayın tasavvur edilebileceğini kast etseydi, boş uzayın algılanamayacağını ifade etmezdi.⁴³³

Uzayı algılamak için uzaydaki şeyleri de algılamak zorundayızdır, mutlak ya da boş uzay düşüncesine uzayı nesnelere soyutlayarak ulaşabiliriz. Boş uzay tasavvuruna sahip olabilmek için nesnelere algısının gerekli olduğunu dile getiren Kant, uzayın saf görü olduğunu söylese de, ilk ifadeden çıkarılabilecek bir değerlendirme olarak uzay ve nesnenin birbirlerinin karşılıklı zorunlu koşulu olduğunu dile getirmek daha makuldür.

⁴³⁰ Charles Parson, "The Transcendental Aesthetic", *The Cambridge Companion to Kant*, (London: Cambridge University Press, 1992), 74.

⁴³¹ Immanuel Kant, *CPR*, 174-175.

⁴³² Immanuel Kant, *CPR*, 175.

⁴³³ Immanuel Kant, *CPR*, 318.

Kant *CPR*'de, uzayı doğuştan gelen bir tasavvur olarak ele almak yerine onun zemini olan zihnin duyuları edinme kapasitesinin doğuştan olduğunu söyler. Yani uzay tasavvurunun kendisi değil, onun zemini doğuştandır.⁴³⁴

Uzay, diskürsif bir kavram değildir, şeylerin genel bir kavramı da değildir. O saf görüdür. Bir kimse tek bir uzay tasavvur edebilir, eğer farklı uzaylardan bahsederse, bununla yine bir ve aynı uzayın parçalarını kasteder. Bütünü kapsayan uzayın bileşenleri olarak ondan önce gelmedikleri gibi ancak onun içinde düşünülebilirler. Uzay esas olarak tektir, ondaki çokluklar yalnızca sınırlamalara dayanmaktadır. Dolayısıyla bütün uzay kavramının altında a priori görü bulunur.⁴³⁵

Farklı uzaylar tek bir uzayın parçalarıdır. Bu farklı uzaylar her şeyi kapsayan tek bir uzayda düşünülmelidir. Bu sebeple uzay "bir"dir.⁴³⁶ Yani farklı uzaylar onun bileşenleri değil, bir ve aynı uzayın parçalarıdır, ya da onun sınırlandırılmasıdır. Bütünün sınırlandırılması olarak anlaşılan şey ise kavram olamaz, öyle olsaydı onun bileşenlere sahip olması olanaklı olabilirdi. O halde uzay bir kavram değil, saf görü olmalıdır.

Her bir kavram, farklı tasavvurların sonsuz kümesini içeren ortak bir işareti olarak bunları kendi altında kapsar şeklinde düşünülmelidir, bir kavram tasavvurların sonsuz kümesini kendi içinde kapsayamaz. Oysa uzay, verilmiş sonsuz bir çokluk olarak düşünülebilir, çünkü uzayın bütün parçaları eş zamanlıdır. Uzay saf bir görüdür, genel bir kavram değildir.⁴³⁷

Transendental Estetik Bölümü'nün diğer bir hedefi ise geometri bilminde sentetik a priori önermelerin nasıl olanaklı olduğunun açıklanmasıdır. A priori bir görü olarak uzayın geometride sentetik a priori önermeler kurabilmesi için zorunlu koşul olduğunun gösterilmesidir.

Geometri, önermelerinin evrensel geçerliliğini sağlayan bir unsur olarak uzayın mahiyetini sentetik ve aynı zamanda a priori olan bilgilerle ortaya koyar. Bundan dolayı, geometrinin önermeleri sentetik a prioridir. Bunun olanaklılığıysa ancak uzayın özünde bulunan ve tüm nesnelerin algısından önce gelen saf bir görü olmasıyla mümkündür. Uzay, bilginin sübjektif koşulu olarak özünde bulunan saf bir görüdür (oluşturucu bir formdur). Kant bu açıklama biçiminin sentetik a priori olarak geometriyi olanaklı kılan tek açıklama biçimi olduğunu iddia eder.⁴³⁸

Geometri önermelerinin sentetik a priori olduğunu ifade ederek bunun olanaklılığını göstermeye çalışan Kant'tan sonra geometri alanında önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Kant zamanında tek geometri olan Öklidci geometride uzay bize a priori bilgi veriyordu. Günümüzdeyse Öklidci olmayan geometriler Kant'ın bu iddiasının sorgulanabilir olduğunu

⁴³⁴ Norman Kemp Smith, *A Commentary to Kant's Critique of Pure Reason*, 91.

⁴³⁵ Immanuel Kant, *CPR*, 125.

⁴³⁶ H.J Paton, *Kant's Metaphysic of Experience*, Vol. I, (London: George Allen & Unwin LTD, 1936), 115.

⁴³⁷ Immanuel Kant, *CPR*, 175.

⁴³⁸ Immanuel Kant, *CPR*, 167.

ortaya koymuştur. Kant'a göre Öklidci geometrinin önermelerinin kaynağı, öznedeki a priori uzay tasavvurudur, duyulara verili olan nesnelere, Öklidci geometrinin önermelerine uymalıdır. Örneğin, "iki nokta arasındaki en kısa mesafe bir doğrudur" önermesiyle ilgili deneysel ölçümler yaparak iki nokta arasında bir doğru elde edilemezse, böyle bir durumda düşünülmesi gereken tek şey, deney esnasında bir yanlış yapılmış olduğu ihtimalidir. Fakat günümüzde bilimde ve geometride yaşanan gelişmelerle bu konuda farklı bakış açıları öne sürülmüş, farklı geometriler fiziksel gerçeklikle ilgili farklı bakış açıları sunan farklı modeller olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Buna göre, gerçeklik yalnızca zihnimizdeki geometrik modele bire bir uygun olmamakla birlikte tam tersine geometrik modeller gerçekliğin yalnızca bir yansımasıdır.⁴³⁹ Ayrıca geometrik modellerin kendi iç tutarlılığı ve doğruluklarıyla dış gerçekliğe tekabül etmesi farklı konulardır. Öklidci düzgün yüzeyler geometrisi doğru ve kendi içinde tutarlıyken, Öklidci olmayan eğik yüzeyler geometrisi fizikî gerçekliğe o modelden daha iyi bir açıklama getirebilir. Geometri a priori ele alındığında, analitik nitelikte matematiksel geometri olmaktadır; deneysel içerikli olarak ele alındığıdaysa sentetik nitelikte fiziksel geometridir ki bu görüş geometrinin sentetik a priori olduğuna dayanan iddianın çıktüğünü ifade eder.⁴⁴⁰

Kant, insan zihnindeki uzay tasavvurunu geometri önermelerinin zorunluluğu olarak kabul eder. Peki, sübjektif uzay tasavvuru geometri önermelerinin zorunluluğunu nasıl açıklar? Burada bahsi geçen zorunluluk, bir diğer ifadeyle Kant'ın elde etmeye çalıştığı zorunluluk, yalnızca aynı yetilere sahip olan özneler için geçerli bir zorunluluktur. Yani uzay ve zamandan ayrı formlara sahip özneler için geometri önermelerinin zorunluluğundan söz edilemez. Uzay ve zaman yalnızca görünüşler açısından objektiftir, çünkü görünüşler duyularımızın nesnelere olarak algıladığımız şeylerdir. Eğer duyu yetisinden soyutlanırsa, yani insan has olan tasarımlardan soyutlanırsa, o zaman objektiflik kalmaz. Bu nedenle insan görüşünün sübjektif koşulları olan uzay ve zaman, özne dışında hiçbir şeydir.⁴⁴¹ Dolayısıyla Kant'a göre buradaki zorunluluk yalnızca insan için geçerlidir, yalnızca insan için zorunlu ve geçerli olanın zorunlulukla nitelendirilmesi de tartışılır.

Kant için zaman da uzay gibi deneyim yoluyla elde edilemeyen, tersine deneyimi olanaklı kılan a priori bir formdur. Aynı şekilde, zamanın parçaları onu oluşturan bileşenler değildir, onun sınırlandırılmasından ibarettir. Bundan dolayı, zaman da uzay gibi bir görüdür, bir kavram değildir. Kant'a göre zaman tek boyutludur, yani zamanın farklı anları yalnızca art ardına ortaya çıkar, eş zamanlı olarak bulunamazlar. Bu argümanla Kant, zamanın a priori olduğunu gösterir.

Böyle bir bilginin deneyimden elde edilmesi olanaklı değildir. Bu bilgi evrensel, zorunlu, kesin bir bilgi olduğundan sentetik a priori bir bilgidir. Bunu olanaklı kılan açıklama ise zamanın

⁴³⁹ Zekiye Kutlusoy, "Sentetik a Priori Gerçekten Çöktü mü?", *Immanuel Kant*, Muğla Üniversitesi Uluslararası Kant Sempozyumu, (Ankara: Vadi Yayınları, 2006), 66.

⁴⁴⁰ Hans Reichenbach, *Bilimsel Felsefenin Doğuşu*, çev. Cemal Yıldırım, (İstanbul: Remzi Kitapevi, 1993), 99.

⁴⁴¹ Immanuel Kant, *CPR*, 164.

öznele bulunan a priori bir form olduğunun kabulüdür. Yine hareket ve değişim gibi kavramlar da yalnızca zamanın a priori bir form olarak kabulüyle mümkün olmaktadır.⁴⁴²

Uzay dış duyumun formuyken, zaman iç duyumun formudur. Zaman, tüm görüşlerin koşulu olan a priori bir formdur. Uzay ise yalnızca dış görüşlerin a priori koşuludur, yani yalnızca dış görüşlerin a priori formu olmakla sınırlıdır. Tüm tasavvurlar, dış nesneye sahip olsalar da olmasalar da zihnin iç durumlarına ait zamanın belirlenimleridirler. Bu durumda zaman iç görünümün doğrudan, dış görünümün de dolaylı olarak tüm görüşlerin a priori koşuludur.⁴⁴³

Geometrinin a priori bilimi uzayla elde edilirken, zaman matematiğin a priori zeminidir. Kant'a göre sayılar, zamandaki homojen birimlerin birbirine eklenmesiyle oluşan bir tasavvurdur.⁴⁴⁴ Sayıların zamandaki homojen birimlerin birbirine eklenmesiyle oluşması, matematiğin a priori olarak olanaklılığının zamanın saf görü olmasına bağlı oluşu hakkında bir iddiada bulunmak için yeterli gözükmemektedir. Ayrıca, zamanın a priori olup olmaması da sayılar ve zaman arasındaki ilişkiyle alakalı bir konu değildir.⁴⁴⁵

Görüldüğü üzere Kant'ın uzay ve zamanın a priori ve görü olduğuna dair öne sürdüğü iddialar mutlak bir zorunluluk ifade etmemekle beraber uzay ve zamanın zorunlu olarak a priori olduğu hakkında ortaya koyduğu deliller de yeterli gözükmemektedir. Kant için, olanaklı olan algının uzay ve zamandan başka bir formu olmadığına dair açıklamanın ötesinde daha başka bir izâh mümkün değildir. Dolayısıyla Kant, duyarlık yetisinin uzay ve zaman haricinde a priori formlarının olmadığını göstermeye yönelik iddialarını yeterli düzeyde temellendirememiştir.⁴⁴⁶

Kant, uzay ve zamanın metafiziksel ve transendental açıklamalarından sonra onların ontolojik durumları hakkında eleştirel felsefesinin iddialarını ortaya koyar. Ona göre uzay, kendilerinde şeylerin niteliklerini ya da kendilerinde şeylerin birbiriyle bağıntılarını temsil etmez.⁴⁴⁷ Uzaydaki transendental kavramı, uzayda sezilen hiçbir şeyin kesinlikle kendinde bir şey olmadığını, uzayın kendinde şeylere özgü bir form olmadığını eleştirel bir hatırlatıcısıdır. Dış nesnel dediğimiz şey, duyarlığımızın salt temsillerinden başkaca bir şey olmamakla birlikte kendinde şeyler de onlar aracılığıyla bilinemezler.⁴⁴⁸ Uzay gibi zaman da kendi başına var olan ya da şeylere nesnel bir belirlenim olarak bağlı bir şey değildir⁴⁴⁹; yalnızca dış görünümün mümkün olduğu öznel duyarlılığın sübjektif bir koşuludur. Öznenin nesnelere etkilenebilirliğine olanak tanıyan öznenin alıcılığı, nesnelere tüm görüşlerini zorunlu olarak öncelediğinden, tüm görünümün biçiminin tüm fiilî algılarımızdan önce a priori olarak nasıl

⁴⁴² Immanuel Kant, *CPR*, 162-163.

⁴⁴³ Immanuel Kant, *CPR*, 163-164.

⁴⁴⁴ Immanuel Kant, *CPR*, 274.

⁴⁴⁵ William Henri, Walsh, *Kant's Criticism of Metaphysics*, (Edinburgh: Edinburgh University Press, 1975), 26.

⁴⁴⁶ Immanuel Kant, *CPR*, 254.

⁴⁴⁷ Immanuel Kant, *CPR*, 159.

⁴⁴⁸ Immanuel Kant, *CPR*, 161-162.

⁴⁴⁹ Immanuel Kant, *CPR*, 163.

verileceği anlaşılabilir.⁴⁵⁰ Genel olarak bütün görünüşlerin a priori bir koşulu olarak zaman, bir koşuldur, dahası (ruhlarımızın) içsel görüşünün (iç duyumun) dolaysız koşulu ve dolayısıyla aynı zamanda dış görünüşlerin dolaylı koşuldur. Yani, iç duyumun bir formu olan zaman temsili saf bir görüdür. Tüm dış görünüşler uzayda ve onun ilişkilerine göre a priori olarak belirlenirken genel olarak tüm görünüşler, tüm duyu nesnelere zaman ve zorunlu olarak onun ilişkileri içerisinde dururlar.⁴⁵¹

Uzay ve zamanın kendinde şeylerin bir niteliği olmadığı gibi, mutlak bir varlığının da olmadığı ve ikisinin de bir içsel biri dışsal olmak üzere öznenin formları olduğu görüşü çizgisinde Kant, “her şey dış görüler olarak uzayda yan yanadır” dersek, bu kural evrensel ve sınırsız olarak geçerlidir, der. Dolayısıyla bu açıklama, insana dışsal olarak verilecek her şey açısından uzayın reelliğini (gerçekliğini, objektif, nesnel geçerliliğini); ama aynı zamanda akılla düşünülüp duyarlığımızın yapısı hesaba katılmaksızın görüldüklerinde şeyler açısından ideallliğini gösterir. Kant, deneyim açısından uzayın tüm mümkün ampirik gerçekliğini, ama aynı zamanda onun transendental ideallliğini öne sürer. Ona göre tüm deneyimin olanağı koşulunu dışarıda bırakır bırakmaz, uzay bir hiç olur.⁴⁵² Yani eğer biz dış görüyü elde edebileceğimiz öznel koşuldan, yani nesnelere etkilenebileceğimiz subjektif koşuldan ayrılacak olursak, o zaman uzayın temsili hiçbir şey ifade etmez.⁴⁵³

Öyleyse şöyle bir neticeye varabiliriz; uzaydan veya uzayda yer kaplayan şeylerden yalnızca insanî, subjektif bir bakış açısından hareketle konuşulabilir. Uzay belirlenimleri şeylere, bu şeyler ancak duyusallığın nesnelere olduklarında yüklenebilirler. Demek oluyor ki, duyusallığın insana mahsus koşulları şeylerin mümkün olmasının koşulu değil, ancak görünüşlerin koşuldur. Uzay insana ancak dışsal olarak verilen şeyleri kapsamakta, kendi başına şeyleri ise kapsamamaktadır.⁴⁵⁴

Genel itibarıyla bütün görünüşlerin a priori koşulu olan zaman, görünüşler yerine şeylerin kendileriyle ilgili düşünülürse o da uzay gibi bir hiç olur. İnsanın kendini içsel olarak görüleme ve bu görüleme aracılığıyla tüm dış görüleri temsil yetisi tarafından ele alma kalıbını ayırarak nesnelere kendilerinde oldukları gibi alırsak, zaman hiçbir şeydir.

Bu iddialar, zamanın ampirik gerçekliğini, yani duyularımıza verilebilecek tüm nesnelere ilişkin objektif geçerliliğini ortaya koyar. Görülerimiz her zaman duyusal olduğundan, deneyimde bize zamanın koşullarına ait olmayan hiçbir nesne verilemez.⁴⁵⁵ Anlaşılacağı üzere, duyusallığın alıcılığında soyutlanmış nesnelere bizim için bilinmezdir ve hep de öyle kalır. İnsana ait, zorunlu olan “nesnelere algılama biçimi”mizden başka bir yolla herhangi bir şeyle tanışıklığımız mümkün değildir. İşte uzay ve zaman, insanoğlunun nesnelere algılama

⁴⁵⁰ Immanuel Kant, *CPR*, 159.

⁴⁵¹ Immanuel Kant, *CPR*, 181.

⁴⁵² Immanuel Kant, *CPR*, 160.

⁴⁵³ Immanuel Kant, *CPR*, 159.

⁴⁵⁴ Immanuel Kant, *CPR*, 159.

⁴⁵⁵ Immanuel Kant, *CPR*, 164.

biçimimizin saf birer formudur. Bu formlar, algıya öncelikli olarak a priori bilinebilir, bu sebeple bu bilişe saf görü denir. Saf görünün maddesi olan duyum ise a posteriori bilginin kaynağıdır. Saf görü, ne tür duyumlara sahip olursak olalım, duyarlılığımıza zorunlu olarak bağlıdır. Duyum ise çok farklı türde olabilir. Görümüzü en yüksek belirginlik ve duruluğa ulaştırsak dâhi, yine de nesnelere kendilerinde oldukları hallerine yaklaşamayız. Çünkü her durumda yine de yalnızca kendi sezme tarzımızı, yani duyarlılığımızı tamamen bilebiliriz. Bu da ancak özneye özgü saf formlar olan uzay ve zaman koşullarıyla mümkündür. Nesnelere kendilerinde ne oldukları, bize verilen görüşlerinin en aydınlanmış, berrak bilgisi aracılığıyla bile asla bilinemez.⁴⁵⁶

Kant'ın Transendental Estetik Bölümü'nde vardığı en önemli sonuç, transendental idealizm öğretisidir. Bu öğretiye göre, uzay ve zaman a priori bilginin sübjektif koşullarıdır. Bildiğimiz tüm şeyler, uzay-zaman çerçevesinde verilir. İnsan şeyleri kendinde olduğu gibi değil, ancak bu formlar içindeki görüşlerini bilebilir. Dolayısıyla kendinde şeyleri bilemez:

Tüm görülerimiz görüşün temsilinden başka bir şey değildir. Sezdiğimiz şeyler kendilerinde bizim onları sezdiğimiz gibi ve kendinde ilişkileri de bize göründükleri gibi değildir. Eğer kendi öznenizi veya hatta genel olarak duyuların öznel oluşumunu kaldırırsak, o zaman tüm yapı, nesnelere uzay ve zaman içindeki tüm ilişkileri, uzay ve zamanın kendileri bile ortadan kalkar. Görüşler ancak bizde var olabilirler, kendilerinde var olamazlar.⁴⁵⁷

Uzaydaki görüşlerin transendental kavramı, uzayda sezilen hiçbir şeyin kendinde şey olmadığını ve uzayın da kendinde şeylere özgü bir form olmadığını gösteren eleştirel bir hatırlatıcıdır. Dış nesnelere dediğimiz şey, duyarlılığımızın salt temsillerinden başka bir şey değildir. Onların gerçek karşılıkları olan kendinde şeyler, onlar aracılığıyla bilinemez.⁴⁵⁸

Şimdiye kadar felsefede kabul gören, bilinen nesnelere bilgimizi oluşturduğu varsayımına dayanarak, bilinen şeylerle ilgili sentetik a priori bilginin nasıl olanaklı olduğunun açıklanması mümkün olmamaktadır. Tam tersi bir kabulde, bilen öznenin bilinen nesneyi belirlediği düşünülürse, nesneye ilgili olarak sentetik a priori bilginin nasıl olanaklı olduğunun açıklanması mümkün olur. Bu düşünce tarzında, özne bilinen nesneyi oluşturmaz. Özne yalnızca sahip olduğu bilişsel yetilerle nesneyi belirler, kendi yapısal özelliklerini ona dikte eder.

İnsan nesnelere ya da şeyleri yalnızca uzay-zaman formlarından geçerek kendisine görüldüğü şekliyle bilebilir. Bu yolla bilinen tüm şeyler bu formlar tarafından belirlendiğinden, bu formların yapısı-doğası bilindiğinde, şeyleri deneyimden bağımsız olarak a priori olarak

⁴⁵⁶ Immanuel Kant, *CPR*, 168.

⁴⁵⁷ Immanuel Kant, *CPR*, 168.

⁴⁵⁸ Immanuel Kant, *CPR*, 161-162.

bilmek mümkün olabilecektir. Böylelikle eleştiriye göre, bir nesnenin a priori bilgisini edinebilmek için zorunlu olanın nesnenin içeriği olmadığını, zihnin yapısı olduğunu kabul etmek gereklidir. Kant bu noktada zihnin bilişsel yapısını zemine yerleştirir, çünkü a priori bilinebilen şeyler, kendinde şeylerin bir niteliği olamaz. Kendinde şeylerin nitelikleri, zorunlu olarak bilinmeyeceğinden a priori bilinemezler. Bir nesnenin niteliği hakkında a priori bilgi elde etmek, o niteliğin o nesneye zorunlu olarak ait olduğunu bilmektir. Bu da o niteliğin o nesne kümesinin herhangi bir üyesine deneyden bağımsız olarak zorunlu ve evrensel şekilde aidiyetini bilmek demektir ki, bu da onun deneyiminden önce olduğunu gösterir. Oysaki deneyden bağımsız olarak nesnelerin niteliği hakkında bilgi edinmek olanaksızdır.⁴⁵⁹ Bir diğer deyişle, kendinde şeylerin nitelikleri hakkında a priori bilgi elde etmek olanaklı değildir. Kant'a göre a priori bilgi yalnızca temele insanın bilişsel yetilerinin yerleştirilmesiyle mümkündür.

Transendental idealizmin temel iddiasını şöyle özetleyebiliriz: Biz yalnızca görünüşleri yani bize tezahür eden şeyleri bilebiliriz, kendinde şeylerle ilgili hiçbir şey bilemeyiz. Nesnelere duyarlılığımızdan tamamen yalıtığımızda, onların doğaları bizler için tümüyle bilinmez olur.

3.3. Transendental Mantık: Anlama Yetisinin Sınırı

Transendental Mantık Bölümü'nde Kant, insanın anlama yetisinin unsurlarını araştırır. Transendental mantık, bilgiyi içeriğinden ayırarak ele almak yerine ondaki ampirik içeriği soyutlar. Transendental mantığın temel problemi sentetik a priori bilgilerin olanağına ilişkin sorudur: "Sentetik bilgi, aynı zamanda a priori olarak nasıl olanaklıdır? Anlama yetisinin saf kavramlarını ve ilkelerini şeylerin kendileri hakkında bir şey kılmak için, bu şeylerle ilgili kavramlar deneyimden türetilmemesine rağmen, a priori olanaklı kılan ve onları önceleyen zemin nerededir?" Bu problemin araştırılması nesnelerin kendileriyle ilgili değildir, onun olanağı ve olanağının zeminiyle ilgilidir. Bu zemin anlama yetisinin saf kavramlarının a priori bağlantısıdır. Sentetik a priori bilgilerin olanağının koşuluyla ilgili soru transendental içerikli bir sorudur. Anlama yetisinin saf kavramları olan kategoriler ve onun ilkeleri arasında iç bağlantıyı inceleyen bir araştırmadır. Özellikle a priori belirlendikleri ölçüde bir bütün olarak bu felsefi inceleme transendental felsefedir.⁴⁶⁰

Kant'ın Hume'u kendisini dogmatik uykusundan uyandıran kişi olarak nitelemesinin en önemli sebebi, Kant'ın Hume'un eleştirisinde sentetik a priori bilgiye dair ipuçları yakalamış olmasındandır. Kant bu konuya *PROL*'de şöyle açıklık getirir:

Hume, saf a priori bilginin bütün bir bölgesini, hem de en önemlisini, saf matematiği ondan ayırır. Hume bunu saf a priori bilgisinin yapısının çelişmezlik ilkesine dayandığı kuruntusuyla yapar. O bunu yapmakla saf matematik sırf

⁴⁵⁹ Paul Guyer, *Kant and Claims of Knowledge*, (London: Cambridge University Press, 1987), 362.

⁴⁶⁰ Martin Heidegger, *Phenomenological Interpretation of Kant's Critique of Pure Reason*, Translated by: Parvis Emad and Kenneth Maly, (Indianapolis, Indianapolis University Press, 1997), 39.

analitik, oysa metafizik sentetik a priori önermeler içerir demiş kadar olur. Fakat burada bir yanılgıya düşer. Eğer böyle yapmamış olsaydı, sentetik yargıların kökeniyle ilgili soruyu nedenselliğin metafizik kavramının çok ötesine götürerek onu a priori matematiğin olanağına kadar genişletmiş olacaktı. Nitekim bunu da aynı şekilde sentetik kabul etmesi lazımdı. Böyle olunca metafizik önermelerin hiçbir şekilde sırf deney üzerine temellendiremeyecekti. Aksi halde aynı şekilde saf matematiğin aksiyomlarını da deneye bağlı kılacaktı ama bunu yapmayacak kadar kavrayış sahibiydi. Böylece metafiziğin eşlik ettiği bilgi, onu insafsız bir muamele görme tehlikesine karşı güvence altına alacaktı, çünkü metafizik için düşünülen darbedeler matematiğe isabet edecekti, oysaki Hume'un niyeti bu değildi. Böylelikle bu keskin görüşlü adam şimdi bizim uğraştığımız gözlemlere yönelecekti ama bu gözlemler onun öykünülmez güzellikteki sunuşuyla çok daha ilgi çekici olacaktı.⁴⁶¹

Kant *CPR*'de de aynı konuya değinir:

Filozoflar arasında bu probleme en çok yaklaşan David Hume'dur. Fakat o da onu yeterli bir kesinlik ve evrensellekle tasarlamaktan uzaktı. O sadece sonucun nedeniyle bağlanması konusunda sentetik önermelerle uğraştı, bu türden a priori önermenin tamamen olanaksız olduğunu gösterdiğini sandı. Eğer biz onun sonuçlarını kabul edersek, o zaman metafizik adını verdiğimiz her şey sadece deneyimden ödünç alınmış ve alışkanlığın etkisiyle yanıltıcı zorunluluk görüşünü kazanmış şeylerle ilgili rasyonel bir kavrayışa sahip olduğumuzun hayalini kurduğumuz bir kuruntu olacaktır. Eğer problemi onun evrenselliği içinde ele alsaydı, tüm saf felsefeyi yok eden bu türden bir ifadeyi asla savunmayacaktı. O zaman kendi argümanına göre saf matematiğin de sentetik a priori önermeler içerdiğinden olanaklı olamayacağını anlayacaktı, bu iddiayı ileri sürmekten onu sağduyusu kurtarmıştır.⁴⁶²

Hume, matematiksel önermeleri analitik ve a priori olarak kabul eder. Hume'un bu kabulünü Kant reddeder. Çünkü Kant, saf matematiğin sentetik a priori önermelerden oluştuğuna inanır ve bu düşünce onun felsefesinin mihenk taşıdır. Sentetik a priori önermeler Kant için sadece matematik bilimine özgü değildir. Ona göre matematik, analitik, geometri ve doğa bilimlerinin yargıları da sentetik a priori'dir. Kant, sentetik a priori bilgiler içeren bu bilimlerin gerçek ve verilmiş olduğu fikrinden hareketle metafiziğin de bilim olarak olanaklılığını bu türden önermelerden meydana geliyor olma koşuluna dayandırır. Kant'a göre bu bilimde kabul gören sentetik a priori bilgiler, bilim olmanın ölçütüdür. Bu bilgilerin yani sentetik a priori yargıların nasıl mümkün olabildiğinin belirlenmesi Kant'ın eleştirisinin ana problemi haline gelir.

⁴⁶¹ Kant, *PROL*, 18-19.

⁴⁶² Immanuel Kant, *CPR*, 146.

Kant, sentetik a priori önermelerin nasıl mümkün olduğu sorusunu sorduktan sonra bu sorunun metafiziğin geleceğini belirleyecek olan soru olduğunu şöyle dile getirir:

Metafiziğin varlığı tamamıyla bu sorunun çözülmesine bağlıdır. Bir kişi metafizikle ilgili iddialarını istediği kadar şatafatlı sunsun, çıkarım üstüne çıkarım yapsın, eğer bu soruyu cevaplayamadıysa, benim şunu söylemeye hakkım vardır: Bunların hepsi boş, temelsiz felsefedir, yanlış bilgeliktir. Sen bunu yaparken sırf verili kavramları öğelerine ayırmakla değil, çelişmezlik ilkesine dayanmayan ve deneyden bağımsız kavradığını sandığın yeni bağlantılar öne sürmekle a priori bilgiler oluşturuyorum havalarına girmektesin. Sana sıradan insan aklının onayına sığınma izni verilemez, çünkü o ünü sadece ağızdan ağza dolaşan söylentilere dayalı bir tanıktır.⁴⁶³

Kant, sentetik a priori bilgilerin nasıl mümkün olduğu sorusu açıklığa kavuşuncaya dek tüm metafizikçilere metafizikle uğraşma işinden el çektirir. Açıklığa kavuşturulması gereken transendental felsefenin problemleri olarak; “saf matematik nasıl olanaklıdır?”, “saf doğa bilimi nasıl olanaklıdır?” ve “bilim olarak metafizik nasıl olanaklıdır?” soruları, Transendental Estetik ve Transendental Mantık içerisinde yer alır.⁴⁶⁴

Kant, Transendental Estetik’te duyarlı anlama yetisinden yalıtılarak ele alırken Transendental Mantık’ta da anlama yetisini duyarlıktan yalıtılarak ele alır. Yalnız bu yalıtma ya da soyutlama işi gerçek bir ayırım değildir, zira görü ile kavram arasında kopmaz bir bağ vardır. Çünkü a priori bilgiler ancak nesnelere bize görüde verilmesiyle mümkün olmaktadır. Bu yalıtma ya da soyutlama işini, söz konusu problemleri daha açık serimleyebilmek adına kullandığı yöntemin gereği olarak görmek gerekmektedir.

Kant, saf doğa biliminin olanağıyla ilgili sorduğu soruyu, Transendental Mantık altında Transendental Analitik’te ele alır. Metafiziği ilgilendiren sorular ise Transendental Diyalektik’in alanını oluşturur. Transendental Analitik, saf anlama yetimizin unsurlarının analizinin yapıldığı bölümdür. Bu bölümde Kant saf anlama yetisinin saf kavramları olan kategorileri inceler. Kategoriler ya da ilkeler olmadan hiçbir nesne düşünülemez görüşü, Transendental Analitik anlayışının en önemli iddiasıdır.

Transendental Diyalektik Bölümü’nde Kant, saf aklın yanlış kullanımını serimler. Saf akıl, duyarlılığa verili olan deneyimin sınırlarının ötesine geçerse, orada karşılaşacağı şey bilgi değil yanılsama olacaktır. Tüm rasyonalist metafizik ve dogmatik felsefeler bu diyalektik yanılsamanın kurbanıdır. İşte Transendental Diyalektik’in işi, saf anlama yetisinin yanlış kullanımıyla birlikte ortaya çıkan yanılsamaları tüm açıklığıyla ortaya koymaktır.

⁴⁶³ Immanuel Kant, *PROL*, 25-26.

⁴⁶⁴ Kant, *PROL*, 29.

3.3.1. Anlama Yetisi ve Kavramları Olarak Kategoriler

Kant Transendental Analitik Bölümü'nde deneyimi olanaklı kılan ögeleri belirler. Kant'ın Transendental Analitik Bölümü'nün ayrıntılarına girmeden önce, onun *CPR*'de bu bölümün başında yaptığı temel belirlemelere değinmekte fayda vardır. Transendental Analitik, a priori bilgilerimizin tümünün saf anlama yetisi unsurlarına göre ayrıştırılmasından oluşmaktadır. Buna göre Kant'ın bölümün başında belirlediği ölçütler şu şekildedir: Kavramlar ampirik değil saf olmalıdır; görü ve duyarlığa değil düşünceye ve anlama yetisine ait olmalıdır; kavramlar temeldir, türetilmiş veya bileşik olanlardan ayırt edilmelidir; kavramlar tablosu saf anlama yetisinin tüm alanını kapsayacak şekilde tam olmalıdır.⁴⁶⁵

Kant *CPR*'nin Önsöz'ünde bilginin, bilmenin kaderine terk edilmiş bir deneyimleme yöntemiyle mümkün olmadığını, tam tersine doğanın kendini akıllı varlıklara açacağı yasaların doğaya buyrularak doğanın zorunlu bırakılması gerektiğini, ancak bu sayede zorunlu ve kesin bilgiden söz edilebileceğini dile getirir. Kant'a göre anlama yetisi, deneyimden önce olan, a priori bir yapıdadır. O doğaya uymaz ve yasalarını doğadan almaz, onları doğaya buyurur. Dolayısıyla anlama yetisi tarafından kavranabildiğince doğa biliminin kesinliğinden söz edilebilir. Bu haliyle anlama yetisinin baskın bir yapısı olduğu söylenebilir.⁴⁶⁶ Bu dominant karakter ona her ne kadar akıl tarafından rahatsız edilse de kendi sınırlarını da buyurur.⁴⁶⁷ Duyumlardan bağımsız olarak onları bilgi malzemesi şeklinde düzenleyen anlama yetisi, başka türde olamayan doğanın yasaların kendi içinde barındırır. O anlama yetisini doğaya yazdırır, yasalar doğaya uygun düşer ve kesinlik gösterir. Ayrıca bilen öznenin a priori donanımına da işaret eder.⁴⁶⁸ Doğanın yasalarının anlama yetisinin yönetiminde olması, onun zorunlu ve kesin olmasının da dayanağıdır. Bu sebeple bilimlerin kurulma olanağı ancak anlama yetisindeki yapılarca sağlanır. Şimdiye kadar metafiziğin bir bilim olamayışının sebebi de burada saklıdır.

Kant'a göre bilгимizin anlığın iki temel kaynağından doğduğunu söylemiştik. İlki tasarımlar alma, ikincisi de bu tasarımlar aracılığıyla bir nesneyi bilme yetisidir. Görü ve kavramlar, tüm bilгимizin iki ögesidir. Ne kavramlar görü olmaksızın ne de görü kavramlar olmaksızın bize bilgi sağlayabilir:⁴⁶⁹

Görü hiçbir zaman duysal olmaktan başka türlü olamaz, yalnızca nesnelere etkilenme biçimimizi içerdiği doğamızla birlikte gelir. Görünün nesnelere düşünme yetisi, anlama yetisidir. Bu yeteneklerden hiçbiri diğerine tercih edilmemelidir. Duyarlılık olmadan bize hiçbir nesne verilmez ve anlama yetisi olmadan da hiçbir şey düşünülemez. İçeriği olmayan

⁴⁶⁵ Immanuel Kant, *CPR*, 201.

⁴⁶⁶ Ernst Cassirer, *Kant'ın Yaşamı ve Öğretisi*, 220.

⁴⁶⁷ Uluğ Nutku, "Kant'ın Doğaya Yasa Yazdıran Aşkın Öznesinin Apriori'si", *Felsefelogos*, Sayı: 57, İstanbul: Fesatoder Yayınları, 2015, 16.

⁴⁶⁸ Uluğ Nutku, "Kant'ın Doğaya Yasa Yazdıran Aşkın Öznesinin Apriori'si", 16.

⁴⁶⁹ Immanuel Kant, *CPR*, 193.

düşünceler boş, kavramsız görümler kördür. O halde kavramları duyusal kılmakla görümleri anlamlı kılmak eşit ölçüde zorunludur. Ancak bu iki yetinin birleşmesinden bilgi doğabilir.⁴⁷⁰

Kant'a göre bilginin kaynağı duyusalılık ve anlama yetisidir. Dolayısıyla duyusalılık bilgisi ya da anlama yetisinden kaynaklı bilgi diye bir şey yoktur. Bilgi, duyusalılık ve anlama yetisinin iş birliği içinde eş zamanlı çalışmasıyla oluşur. Duyusalılık bize nesneyi verirken, anlama yetisiyle nesneyi düşünürüz. Yani saf doğa bilimleri duyusalılığa, matematik bilimi ise anlama yetisine bağlıdır. Bu iki etkinlik, biri olmadan diğerinin anlamsız ve işlevsiz kalacağı iki yetidir. Bu sebeple birinin diğerine üstünlüğü söz konusu değildir. Kant, ampiristler ve rasyonalistler arasındaki orta yolu bu felsefi görüşüyle bulmuştur. Gerçi bu bir uzlaştırma çabasıdır ziyade iki felsefi akımın eleştirisinden ortaya çıkan bir görüştür.⁴⁷¹

Görüler kavramsız kördürler derken Kant, eğer düşünme olmasaydı yalnızca duyu verileri bize nesneyi veremezdi demek istemektedir.⁴⁷² Anlama yetimiz sayesinde duyusalılık yetimiz işlevsel olmakta ve duyusalılığa verili malzemeler anlama yetisi kapasitesine göre anlamlandırılmaktadır. Bunun yanı sıra anlama yetisi, ilkelerinin betimlenmesiyle kendi sınırlarını çizerek bazı kavramları ideler olarak belirler ve bu kavramları sınırlarının ötesinde tutar. Kısaca özetlemek gerekirse, Kant'a göre görümler olan her düşünüş bir kuruntudan ibarettir ve kavramsız olan her görümler de bilme noktasında başboşluk içindedir. Dolayısıyla bilgi için görümlerin anlama yetisindeki bir kavrama denk düşüp karşılaşması zorunludur.

Kant, duyusalılıkla anlama yetisini işlevsellikleri bakımından birbirinden ayırır: "*Anlama yetisi hiçbir şeyi sezemez ve duyular hiçbir şeyi düşünemez; ikisinin birleşmesinden bilgi doğar.*"⁴⁷³ Duyular bilginin birinci köküken ikinci kökü, kavramlar inşa eden ve yargılama yapan düşünmedir. Kant'a göre düşünme edilgin bir alıcılık değildir, bağlantılar kuran bir etkinliktir. Duyu algılarının alırlığına karşın düşünmenin kendiliğindenliği vardır.⁴⁷⁴ CPR'de Transendental Analitik Bölümü, doğa bilimlerinde bilmenin nasıl olanaklı olduğunu irdeler ve metafizikte bunun mümkünlüğünü gösterme çabasını güder.

Kant doğayı, "şeylerin yasalara göre belirlenen varoluşudur" şeklinde tanımlar.⁴⁷⁵ Bu tanımda Kant, anlama yetisinin etkinliğine işarette bulunur. Doğayı keşfedilmeyi bekleyen bir kıta yapısında değildir ona göre. Tanımda vurgulanan yasa, insan aklının potansiyelinde mevcuttur.

Diğer yandan Kant, kendinde şeyler için yasa vardır ya da yoktur diye bir iddiada bulunmaz, çünkü kendinde böyle bir hak görmez, bu alanla ilgili yargıda bulunmaktan kaçınır. Bizler ancak kendi yasalarımızda doğadaki ilkeleri açığa çıkartabiliriz. Böylelikle tüm dünya anlama yetimize göre kurgulanmış olur. Bize göreli olan görünüşler dünyasının ötesindeki numen

⁴⁷⁰ Immanuel Kant, *CPR*, 193-194.

⁴⁷¹ Uluğ Nutku, "Kant'ın Doğaya Yasa Yazdırma Aşkın Öznesinin Apriori'si", 11-12.

⁴⁷² Heinz Heimsoeth, *Kant'ın Felsefesi*, 86.

⁴⁷³ Immanuel Kant, *CPR*, 194.

⁴⁷⁴ Heinz Heimsoeth, *Kant'ın Felsefesi*, 85.

⁴⁷⁵ Immanuel Kant, *PROL*, 44.

dünyası hakkında konuşamayız. Dünya kendi formlarını bize dayatmaz, dünyaya formunu biz dikte ederiz.⁴⁷⁶

Kendi başına şeylerin yasası olsa bile biz onu bilemeyiz. Çünkü onların yasası bizde yoktur. Anlama yetisi şeylerin kendilerine yasasını dayatamaz. O ancak görünüşler dünyası olan doğaya yasasını dayatabilir. Kant *PROL*'de “deney bana neyin var olduğunu ve nasıl olduğunu öğretir, ama hiçbir zaman onun zorunlu olarak öyle olması gerektiğini ve başka türlü olamayacağını öğretmez.” der.⁴⁷⁷ Yani biz dünyada deneyimlerimiz vasıtasıyla var olan şeylerle temasa geçebiliriz. Bu şey vardır demek için sadece deneyime ihtiyaç duyarız ve yine o şeyin nasıl öyle olduğunu da deneyim aracılığıyla biliriz. Fakat o şeyin neden başka türlü olamayacağını cevabı deneyimde yoktur. Çünkü zorunluluk yasası, duyusallıkla anlama yetisinin birlikteliğinden a priori olarak olanaklıdır. Kant'a göre deneyim, tüm bilginin başladığı yerdir ve doğa, deneyin nesnelere tümüdür.⁴⁷⁸ Ama var olanın zorunlu oluşu ve başka türlü olamayacağı bilgisini deneyimde değildir.

Transendental Analitik, ampirik dünya anlayışını a priori açıklayıp gerekçelendirmeyi hedeflemektedir.⁴⁷⁹ Bu kısım, “saf anlama yetisinin öğelerini ve onlar olmadan nesnenin düşünülemeyeceği ilkeleri inceleyen bölüm”⁴⁸⁰ olarak anlama yetisinin kategoriler öğretisini ele alır.

Kant, kategoriler tablosunu sunmadan önce yargıların sınıflandırmasını yapar. Niteliksel yargılar, öznenin yüklemi altında veya başka bir yüklemde düşünülüp düşünülmediğini bildiren yargılardır. Bu yargılarda genel mantık yüklemine özneye yüklü veya karşıt olup olmadığını inceler. Aşkınsal mantıksa, yadsıyıcı bir yüklem aracılığıyla mantıksal doğrulamanın içeriğine göre araştırır.⁴⁸¹ Bu yargılardan ilki doğrulayıcı, ikincisi yadsıyıcı yargılardır. Doğrulayıcı yargılar öznenin göndermede bulunduğu yüklemde düşünülen yargılardır. Yadsıyıcı yargılarda öznenin göndermede bulunduğu yüklemde düşünülmeyen yargılardır. Yadsılayıcı yargılarda “ruh ölümlü değildir” örneğinde olduğu gibi yüklem değillenir. Bu tür yargılarla sonlu varlıklarının alanının değillenmesiyle oluşan yanlış ortadan kaldırılır. “Ruh ölümlü olmayandır” yargısıysa niteliksel yargılar sınıflamasının sonsuz yargılarını oluşturur. Sonsuz yargılar, öznenin yükleminden başla bir yüklem taşımasıyla elde edilir.⁴⁸² Düşüncenin yargıdaki üçüncü işlevi olan bağıntı yargıları, yargıların birbiriyle ilişkisinden sonra meydana gelen yargılardır. Bu yargılar kategorik, hipotetik ve ayrık yargılardan meydana gelir. Kategorik yargılarda iki kavram, hipotetik yargılarda iki yargı, ayrık yargılardaysa birbiriyle ilişki içinde çok sayıda yargı incelenir.⁴⁸³ “Tüm cisimler bölünebilirdir”

⁴⁷⁶ Özlem Doğan, “Kant ve Yeni Kantçılık”, *Immanuel Kant*, Muğla Üniversitesi Uluslararası Kant Sempozyumu, (Ankara: Vadi Yayınları, 2006), 252-253.

⁴⁷⁷ Immanuel Kant, *PROL*, 44.

⁴⁷⁸ Immanuel Kant, *PROL*, 46.

⁴⁷⁹ Allen W. Wood, *Kant*, çev: Aliye Kovalıkaya, (Ankara: Dost Yayınları, 2009), 60.

⁴⁸⁰ Immanuel Kant, *CPR*, 199.

⁴⁸¹ Immanuel Kant, *CPR*, 207.

⁴⁸² Immanuel Kant, *CPR*, 207.

⁴⁸³ Immanuel Kant, *CPR*, 208.

yargısı kategorik yargıya, “eksiksiz bir adalet varsa, kötülükte direten cezalandırılır” yargısı hipotetik yargıya birer örnektir. İlkinde özne yüklem ilişkisi gözetilir. İkincisinde iki yargı koşul aracılığıyla birbirine bağlanır. Bağıntı yargılarıysa, “dünya ya kör bir olumsuzluk aracılığıyla ya iç zorunluluk aracılığıyla ya da dış bir nedenle vardır” örneğinde olduğu gibi en az iki yargı arasında “ya, ya da veya” gibi bağlaçlarla bağlantı kurar.⁴⁸⁴

Düşüncenin kiplik yargılarıysa, yargının içeriğine hiçbir katkıda bulunmazlar. Kendilerine özgü işlevleri olan yargılar olan kiplik yargıları problematik, assertorik ve apodiktik yargılarından meydana gelir. Problematik olanlar, doğrulamayı ve yadsımayı olanak dâhilinde alan yargılar assertorik yargılarda ise doğrulanma veya yadsınma fiili olarak gerçekleştirilir.⁴⁸⁵ Apodiktik yargılarsa diğer yargılarla birlikte aşamalı olarak anlama yetisinde birleştirilir. Dolayısıyla bir şey öncelikle problematik olarak yargılanır, assertorik olarak doğrulanır ve son olarak anlama yetisinde apodiktik olarak onaylanır.⁴⁸⁶

Kant yargıların sınıflandırmasından sonra kategoriler tablosunu verir:⁴⁸⁷

	1.	
	Nicelik	
	Birlik	
	Çokluk	
	Tümlük	
2.		3.
Nitelik		Bağıntı
Olgusallık		İlintililik ve Kalıcılık
Olumsuzlama		Nedensellik ve Bağımlılık
Sınırlama		Ortaklık
	4.	
	Kiplik	
	Olanak-Olanaksızlık	
	Varlık-Yokluk	
	Zorunluk-Olumsuzluk	

⁴⁸⁴ Immanuel Kant, *CPR*, 208.

⁴⁸⁵ Immanuel Kant, *CPR*, 209.

⁴⁸⁶ Immanuel Kant, *CPR*, 210.

⁴⁸⁷ Immanuel Kant, *CPR*, 212.

Kant kategorilerin kesinliğinden kuşku duymadığını şu sözlerle dile getirir: *“Bu sınıflandırma, sistematik olarak ortak bir ilkedan, yani yargılama yetisinden (düşünme yetisi ile aynıdır) türetilmiştir ve tamlığı asla elde edilemeyen saf kavramların gelişigüzel bir arayışından rapsodik olarak ortaya çıkmamıştır. Bu son yolda kavramlar sadece tümevarımsal çıkarılacakları için sayisal tamamlanmışları konusunda hiçbir zaman kesinliğe ulaşamazdı.”*⁴⁸⁸ Kategoriler işlevseldir de. Onun işlevselliği, tüm görünüşlerin verili çokluğunun sentezlenmesinde kendini gösterir. Kant sentezi *“değişik tasarımları birbirine ekleme ve onlardaki çokluğu tek bir bilgide kavrama edimi”* olarak tanımlar.⁴⁸⁹

Kant’a göre kategoriler, nesnelere düşünceye konu edilebilmesini ve hakkında yargıda bulunulmasını mümkün kılan saf kavramlardır. Transendental Mantık’ın saf kavramlarını bulmak için yargıları sınıflandıran ve bu yargılardan hareketle de bu yargılarda bulunmayı olanaklı kılan kategorilere ulaşan Kant, kategorileri dört başlık altında sınıflara ayırır: “Nicelik”: birlik, çokluk, tümlük; “Nitelik”: olgusalılık, olumsuzlama, sınırlama, “İlişki” ilinti ve kalıcılık, neden ve etki, etken ve edilgen arasındaki karşılıklılık, “Kiplik” olanak-olanaksızlık, varlık-yokluk, zorunluluk-olumsallık.

Kategorilerin sınıflandırmasında ilk kategori nicelik kategorisidir. Bu kategori görünüşlerin görüde bir araya gelmesiyle oluşur. Bir nesnenin tasarımı sadece büyüklük kavramıyla mümkündür. Bir nesnenin algısı bile yalnızca verili olan duyuşal görü çoklusunun sentetik birliği yoluyla mümkündür.⁴⁹⁰ Kant’a göre görünüşlerin tamamı uzamsal büyüklüklerdir. Bu büyüklükler parça-bütün ilişkisiyle ilişkilidir. Parçaların tasarımı bütün tasarımı mümkün kılıyorsa bu uzamlı büyüklüktür.⁴⁹¹ Bu parça-bütün ilişkisi zaman için de geçerlidir. Zamanın en küçük parçaları bir araya gelerek zaman büyüklerini meydana getirir.⁴⁹² Birlik, çokluk ve tümlük kategorilerinden nicelik kategorisi oluşur. Birlik kategorisiyle çokluk kategorisi ilişkisinden tümlük kategorisi ortaya çıkar. Kant’ın deyişle *“tümlük, birlik olarak görülen çokluktan başka bir şey değildir.”*⁴⁹³ Birlik kategorisi çoklu haldeki görünüşleri düzenleyerek onları sentezleyen ve tümlük haline getiren kategoridir. Çokluk kategorisiyse, uzay ve zamanda tasarımılanan çoklukları bir araya getiren kategoridir. Tümlük kategorisi, birlik ve çokluk kategorilerinde tasarımılananla birleşir ve bir bütün oluşturur.

Kant’ın ikinci kategorisi nitelik kategorisidir. Bu kategori olgusalılık, olumsuzlama ve sınırlama kategorilerinden oluşur. Kant’a göre olgusalılık, ampirik görüde duyuma karşılık gelen şeydir. Görünüştaki olgusalığın her zaman bir büyüklüğü vardır. Ancak bu büyüklük uzamlı bir büyüklük olmaz.⁴⁹⁴ Olumsuzlama kategorisi ise ampirik görüde duyumda yokluğa karşılık

⁴⁸⁸ Immanuel Kant, *CPR*, 213.

⁴⁸⁹ Immanuel Kant, *CPR*, 210.

⁴⁹⁰ Immanuel Kant, *CPR*, 287.

⁴⁹¹ Immanuel Kant, *CPR*, 287.

⁴⁹² Immanuel Kant, *CPR*, 287.

⁴⁹³ Immanuel Kant, *CPR*, 215.

⁴⁹⁴ Immanuel Kant, *CPR*, 291.

gelen şeydir. Sınırlama kategorisi de olgusal kategorisiyle olumsuzlama kategorisinin birleşiminden oluşur.

Bağıntı kategorisi, görünüşlerin varoluşlarıyla arasındaki ilişkisinin belirlenmesiyle ilgili kategoridir. İlk iki kategori matematikselken bu kategori dinamiktir. Bu kategorinin nesnel geçerli olabilmesi için görünüşlerin belirlenmesinin deney bilgisini a priori ilkelerle mümkün kılması gereklidir.⁴⁹⁵ “Bu ilişki, görünüşlerin anlama yetisinin bildiği biçimsel koşullarla uyumalarını, ya da duyuların ve algının malzemesiyle ilgilerini veya bir kavramda birleştirilmiş olarak her ikisini; dolayısıyla olanağı, gerçekliği ve zorunluluğu genel doğa yasalarına göre içerir.”⁴⁹⁶ Kant deneyimin yalnızca algının zorunlu bağlantısının tasarımıyla mümkün olduğunu dile getirir.⁴⁹⁷ Deneyim algılar vasıtasıyla nesnelere bilgisi olur ve bu zamanda nesnel bulunur. Zamandaki nesnelere varlığı, sadece zamandaki a priori bağlantılarla gerçekleşebilir. Deneyim, yalnızca bu zorunlu algı bağlantısının tasarımıyla olanaklı olur. Görünüşlerin zamansal ilişkileri, zamanın kiplerine bağlıdır ve her görünüşün varlığı bu kurallara göre belirlenir. Bu a priori kurallar deneyimden önce gelerek onları olanaklı kılarlar.

Zamanın kipleri süreklilik, ardışıklık ve eş zamanlıdır. Bu üç kiplin temel ilkesi, ampirik bilinç bakımından her zaman tamalgının zorunlu birliğine ve zamandaki ilişkilerine göre tüm görünüşlerin sentetik birliğine dayanmaktadır.⁴⁹⁸ Kant, üç deneyim kipini ele alır. İlki, tözün kalıcılık temel ilkesidir ki bu kipte görünüşün tüm değişimlerinde kalıcı olan yanın töz olduğunu ifade eder.⁴⁹⁹ Kant’a göre töz, değişimin yaşandığı bir durumda değişmeden kalan tek şeydir. Görünüşlerdeki kalıcı yan tözdür; görünüşlerdeki değişimler de tözlerin belirlenimidir.⁵⁰⁰ İkinci kip, nedensellik yasalarına göre zamansal ardışıklık temel ilkesidir. Kant burada görünüşlerdeki tüm değişimlerin neden-etki bağlantısına uygun olarak gerçekleştiğini dile getirir. Kant’a göre görünüşlerin aralarındaki ilişki ardışıktır ve bu algıyla açıklanamaz, çünkü algıda böyle birlik yoktur. Bu sentetik birlik anlama yetisinde a priori bulunur ve bu da neden-etki kavramıdır.⁵⁰¹ Kant nedenselliği, kategorilere yerleştirerek yalnızca bu şekilde nedenselliğin açıklanacağını savunur. Hume nedenselliği deneyimden türetirken Kant nedenselliğin saf anlama yetisinden kaynaklandığını söyler.⁵⁰²

Kiplik kategorisine geldiğimizde, bu kategori kavramın bilgi yetisiyle ilişkisini anlatır.⁵⁰³ Kiplik kategorisi nesnenin bilgisinin olanağını duyumda ve düşüncede arayarak bu şekilde nesneyi yeniden konumlandırır. Bu kategori deneyimdeki nesneyi olanak, varoluş ve zorunluluk kavramlarıyla açıklar. Bu kategoriler karşıtlıklarını da kendi içlerinde barındırırlar: olanak olanaksızlığı, varoluş varolmayışı ve zorunluluk olumsuzluğu içinde barındırmaktadır. Olanak

⁴⁹⁵ Immanuel Kant, *PROL*, 58.

⁴⁹⁶ Immanuel Kant, *PROL*, 59.

⁴⁹⁷ Immanuel Kant, *CPR*, 295.

⁴⁹⁸ Immanuel Kant, *CPR*, 296.

⁴⁹⁹ Immanuel Kant, *CPR*, 300.

⁵⁰⁰ Immanuel Kant, *CPR*, 302.

⁵⁰¹ Immanuel Kant, *CPR*, 305.

⁵⁰² Immanuel Kant, *PROL*, 8.

⁵⁰³ Immanuel Kant, *CPR*, 322.

kategorisi, şeylerin görü ve düşüncenin koşullarına uygunluğudur. Bu kategori anlama yetisinde a priori olarak bulunur.⁵⁰⁴ Şeylerin edimselliği, varoluş kategorisi altındadır. Varoluş, bir nesnenin var olup olmadığını nesnenin algısıyla ilişkilendirerek edimselliğinin bilinmesini sağlar.⁵⁰⁵

Kant'a göre kategoriler deneyimin olanağının a priori koşulları olarak deneyimin olanağının nesnel zeminini verdiklerinden zorunludurlar. Bu sebeple kategorilerin deneyimle bu bağıntısı olmadan nesne kavranamaz. Kant'ın deyişiyle Locke, anlama yetisinin kategorileriyle tutarsız bir yol izler ve onlar vasıtasıyla tüm deneyim sınırlarını aşan bilgiler elde etmeye çabalar.⁵⁰⁶ Hume da kategorilerin a priori zorunluluğunu kabul etse bile anlama yetisinin kendisinin deneyimin kaynağı olabileceğini hiç düşünmediğinden onları deneyimden türetmek zorunda kalır.⁵⁰⁷ Locke'un görüşü aklın sınırsızca çıkarımlar yapmasına, Hume'nun açıklamasıysa kuşkuculuğa sevkeder. Kant'a göre her iki açıklama da ampirik kaynakların olumsuzluğuna dayanmasından ötürü matematiğin ve doğa bilimlerinin nesnel bilgi imkânını ortadan kaldırır. *"Şimdi, insan aklını bu iki uçurum arasında başarılı bir şekilde yönlendirip yönlendiremeyeceğimizi, onun belirli sınırlarını tayin edip edemeyeceğimizi ve yine de kurallı faaliyetinin bütün bir alanını açık tutup tutamayacağımızı görmek üzere kavramlar üzerine araştırmaya girişeceğiz."*⁵⁰⁸

Kant'ın gemütün yetileri olarak duyarlılığı, anlama yetisini ve aklı belirlemesi ve ilk iki yetiyi nesneyi kuran, aklı ise düzenleyen yeti olarak tanımlaması nesne-kavram-ide ayrımını beraberinde getirir. Nesne duyarlılığın saf formları olan uzay ve zaman sayesinde kurulurken kategoriler sayesinde düşünülür ve aklın ideleri vasıtasıyla da bir bütünlüğe kavuşur. Nesneyle kavram arasında, aralarındaki yapısal farka rağmen, ilişkinin nasıl kurulduğunu Kant Transendental Dedüksiyon Bölümü'nde ele alır.

3.3.1.1. Anlama Yetisi Kavramlarının Transendental Çıkarsanması

Transendental Dedüksiyon Bölümü'nde Kant, anlama yetisinin kavramları olan kategorilerin nesnel geçerliliğini göstermek ve onların deneyimin nesnelileriyle a priori bağlantılılığının koşulunu göstermeyi amaçlar: *"Düşüncenin öznel koşulları (kategoriler) nasıl nesnel geçerlik taşıyacaklar ve nesnelilerin tüm bilgisinin olanağının koşullarını nasıl sağlayacaklar?"*⁵⁰⁹ Kant, kategorilerin nesnelere a priori bir biçimde ilişkilendirilmesine Transendental Dedüksiyon (Aşkınsal Tümdengelimli Çıkarsama) adını verir.⁵¹⁰

⁵⁰⁴ Immanuel Kant, *CPR*, 323.

⁵⁰⁵ Immanuel Kant, *CPR*, 325.

⁵⁰⁶ Immanuel Kant, *CPR*, 225.

⁵⁰⁷ Immanuel Kant, *CPR*, 225.

⁵⁰⁸ Immanuel Kant, *CPR*, 226.

⁵⁰⁹ Immanuel Kant, *CPR*, 222.

⁵¹⁰ Immanuel Kant, *CPR*, 220.

Kant'a göre nesnelere a priori bağlantılı iki kavram vardır: duyarlılık yetisinin a priori kavramları olan uzay ve zaman ile anlama yetisinin a priori kavramları olan kategoriler. Bu kavramlar, kavramların deneyim üzerine düşünülmesiyle edinilmelerini içeren ampirik tündengelim (olgusal çıkarımlar)⁵¹¹ ile açıklanamazlar. Çünkü bu kavramlar doğalarından ötürü deneyimden tamamıyla bağımsız bir yapıdadırlar. Bundan dolayı bu kavramların tündengelimini de transendental içerikli olmalıdır.⁵¹²

Kant burada, hukukçu terimleri olan quid juris ve quid facti terimlerini kullanarak bir ayrım yapar. Quid juris, bir davada hak nedir? sorusunun karşılığıyken quid facti herhangi bir olguyla ilgili bir soruya karşılık gelen terimdir.⁵¹³ Quid facti, bilgi yetimizin deneyden elde ettiği tekil olan kavramlardan evrensel kavramlar elde etmesidir. Anlama yetisinin kullandığı yargılardan biri olan nedensellik gibi kavramlar quid facti (vaka durumu) iken, quid juris (hak meselesi) ise kavramları kullanma yetimizle ilgilidir. Kant kategorilerin dedüksiyonunda, yasaların değil de kategorilerin uygulandıkları örneklerin, deneyimin olanaklı olmasının zorunlu şartı olduklarının gösterilmesiyle türetililebileceğini gösterir. Bu sebeple Transendental Dedüksiyon, "*kategorilerin kullanımını haklı çıkarma görevi*"dir.⁵¹⁴

Kant'a göre tüm deneyim kategorilere uymak zorundadır, böyle bir deneyim öznel bir deneyimin aksine nesnel bir deneyim olacaktır. Dış dünyanın herhangi bir nesnesinin kavranabilmesinin koşulu, tamalğının transendental birliğinden başka bir şey değildir. Bu aslında bir bilinç çözümlemesidir. Kant, bilinci içi boş bir levha olarak görmez. Kant'a göre bilinç, bilen bir bilinçtir; "ben" in kendi bilincinin farkına varmasıdır. "Ben", her zaman bir ön koşuldur, çünkü bilinçteki herşey öncelikle "ben" tarafından düşünülmüş olmalıdır.⁵¹⁵ "Düşünüyorum" un tüm tasarımlara eşlik etmediği durumlarda tasarım ya olanaksız olacaktır ya da bir hiç. Kant'ın "düşünüyorum" un tasarımlara bilinçte eşlik etmesini kökensel tamalğı olarak adlandırırken tamalğının birliğine de transendental özbilinç der.⁵¹⁶

Bu açıklamalardan hareketle diyebiliriz ki, Kant'ın Transendental Çıkarıma'da göstermeyi hedeflediği tek şey, kategorilerin meşru zeminde kullanımının sadece deneyimle ilişkilendirilmesiyle olanaklı olabileceğidir.⁵¹⁷

3.3.1.2. Anlama Yetisinin Şematizmi

Saf anlama yetisinin şematizmi, *CPR*'de Yargıgücünün Transendental Öğretisi Bölümü'nde işlenir. Şematizm, anlama yetisi kategorilerinin görünümlere nasıl uygulanabileceğinin ele alındığı kısımdır. Görüde verili olan nesnelere, anlama yetisi kavramları olan kategorilerin altına

⁵¹¹ Zehragül Aşkın, "Aşkınsal Çıkarımanın Ontolojik Temellendirilişi", *Kaygı Dergisi*, 12-26, 2010, 14.

⁵¹² Immanuel Kant, *CPR*, 220.

⁵¹³ Immanuel Kant, *CPR*, 220.

⁵¹⁴ Allen W. Wood, *Kant*, 74.

⁵¹⁵ Immanuel Kant, *CPR*, 246.

⁵¹⁶ Immanuel Kant, *CPR*, 246.

⁵¹⁷ Zehragül Aşkın, "Aşkınsal Çıkarımanın Ontolojik Temellendirilişi", 14.

nasıl getirilir? Kant'a göre, eğer anlama yetisi kurallar yetisi olarak gösterilse, düzenleyici bir yeti olarak yargı gücü, bir şeyin verili bir kural altına getirilip getirilemeyeceğini ayırt etme yetisi olacaktır.⁵¹⁸ Kant'a göre genel mantık bilgiyi tüm içeriğinden soyutladığı için geriye yalnızca anlama yetisinin tüm kullanımının biçimsel kurallarını göstermek kalır.⁵¹⁹ Bilgi formunu kavramlar, yargılar ve çıkarımlarda analitik olarak ayrı ayrı yerlere yerleştirme işinin nasıl yapılacağı ve kurallar altına nasıl alınacağı göstermek için yargı gücüne ihtiyaç vardır.

Yargı gücü iki ana kısımdan olur. İlki saf anlam yetisi kavramlarının şematizmi üzerinde, diğeri saf anlama yetisinin ilkeleri üzerinde iş görür.⁵²⁰ Kant'a göre saf anlam yetisi kavramları yalnızca ampirik kullanıma sahiptir; yani mümkün deneyin koşulları olarak a priori biçimde görünüşlerle ilgilidirler. Dolayısıyla bu kavramlar kendinde şeylere kadar gidemezler. Nesnelere bize ancak duyusallığımızın biçiminin koşullarına bağlı olarak verilir. Bu belirleme ışığında Kant şemanın tanımını şöyle yapar: "*Anlama yetisi kavramının kullanımında bağlı olduğu duyusallığın saf ve biçimsel koşulu kavramın şeması; anlama yetisinin bu şemalarla yaptığı işlemse saf anlama yetisinin şematizmidir.*"⁵²¹ Buna göre anlama yetisi kavramının şeması duyusallığın biçimsel koşuludur.

Kant şema ile imge arasında ayırım yapmaktadır. Şema, imgelemin bir ürünüdür, ancak imgelemin sentezi duyusallığın belirleyiciliğindeki birliği amaçladığında şema imgeden farklı bir şey olur:

Böylece, birbiri ardına beş nokta koyacak olursam,....., bu beş sayısının bir imgesidir. Buna karşı, salt genel olarak bir sayıyı düşünecek olursam, bu ister beş isterse yüz olsun, bu düşünce daha çok bir çokluğu (örneğin bin) belli bir kavrama uygun olarak bir imgede tasarımılamak için bir yöntem tasarımıdır, bu imgenin kendisi değil, çünkü böyle bir sayı durumunda imgeyi ancak güçlükle göz önüne getirebilir ve kavramla karşılaştırabilir. İmgelem yetisinin bir kavrama imgesini sağlamaya yönelik bu evrensel işleminin bu tasarımı bu kavramın şeması olarak adlandırıyorum.⁵²²

Kant'a göre imge tek bir görüşle ilgilidir. Şema ise, transendental imgelem vasıtasıyla gerçekleştirilen bir birliktir. Bir kavramın şeması, imgelemin genel bir işlemiyle gerçekleşir. Duyusal kavramların temelinde imgeler değil şemalar vardır. Üçgen kavramını ele alırsak, tüm üçgen çeşitleri için geçerli olacak bir genellik söz konusudur. İmge, böyle bir genelliği içermez. Kant'a göre üçgenin şeması, düşünceden başka yerde değildir ve uzaydaki saf olan biçimler bakımından imgelemin birliğinin bir kuralını belirtir.⁵²³

⁵¹⁸ Immanuel Kant, *CPR*, 268.

⁵¹⁹ Immanuel Kant, *CPR*, 268.

⁵²⁰ Immanuel Kant, *CPR*, 269.

⁵²¹ Immanuel Kant, *CPR*, 272.

⁵²² Immanuel Kant, *CPR*, 273.

⁵²³ Immanuel Kant, *CPR*, 273.

İmgeler, sadece onlarla ilki içinde olan şema vasıtasıyla kavramla bağlanır. İmge, kendi başına bir kavramla örtüşemez. Saf anlama yetisi kavramının şemasıysa imgelebilecek bir şey değildir. Şema, kavramlara göre gerçekleşen a priori bir birliktir, imgelemin bir ürünüdür. Tasarımlarımız, a priori olarak bir kavramla bağlandıkları ölçüde şema, iç duyunun formu olan zamanın bütün tasarımlar açısından belirlenmesiyle gerçekleşir.⁵²⁴

Kant, saf anlama yetisi kavramlarının transendental şemalarını kategorilerle bağlantısında açıklar. Zaman kavramına, şemaların tümünde vurgu yapar. Ona göre “*kategorinin şeması, bir nesnenin belirlenmesinin bağıntısı olan zamanın kendisini ve bu nesnenin zamana ait olup olmadığını, aitse nasıl ait olduğunu içerir ve bunu tasarlanabilir kılar.*”⁵²⁵ Buna göre şemalar, belirli kurallara göre gerçekleşen a priori zaman belirlenimleridir. Bu kurallar, kategorilere göre, mümkün tüm nesnelere için zaman dizisi, içeriği ve düzeniyle bağlanırlar.⁵²⁶

Kant’a göre şemalar, kavramların nesnelere ilişkisini sağlayan gerçek tek koşuldur. Anlama yetisinin kategorileri, görünüşleri a priori ve zorunlu olan birliğin genel kurallarına bağlayarak onların bir deneyde bağlanmasını sağlarlar.⁵²⁷ Bu şemaların kategorileri nesnelere ilişkilendirmesinin bir sonucudur. Böylece kategorilerin olanaklı ampirik kullanımdan başka hiçbir kullanıma sahip olmadıkları ortaya çıkar. Kategorilerin genel olarak şeylerin değil de görünüşler olarak olanaklı deneyim nesnelere koşulu olduğu iddiasıyla, deneyimin nesnelere duyarlılığı üzerinden özneye sunulmadığı bir durumda, herhangi bir kavramın olanaklı olmadığı sonucu ortaya çıkar. Dolayısıyla şematizmin problemi, nesnelere bize ancak duyumla verilebileceği, a priori saf kavramların duyuşallığının a priori koşullarını içermesi gerektiği düşüncesine bağlı olarak değerlendirilmektedir. Anlama yetisinin bir kavramının kullanımının şartı, kavramın sınırını belirleyecek şekilde, anlama yetisi kavramlarının şematizmiyle ilgili olacaktır.⁵²⁸

Şema, yalnızca imgeleme yetisinin bir ürünüdür. İmgelemin yaptığı sentez, duyumun belirlenişindeki birliktir. Bu sebeple şema, görünüşten ayırt edilmelidir.⁵²⁹ Duyusal kavramların temelinde nesnelere imgeleri değil, şematizmin faaliyeti bulunur. Bir üçgenin hiçbir imgesi, o üçgenin kavramına karşılık gelmez. Çünkü imge tüm üçgenler için geçerli olan üçgen kavramının genelliğine ulaşamaz. Dolayısıyla bir üçgenin şeması, düşünceden başka bir yerde olamaz.⁵³⁰

Şemaların kategorilerin düzenlerine göre ve onlarla bağlantı içinde nasıl sunulduklarına gelince; dış duyu söz konusu olduğunda tüm büyüklükler için saf imge uzay, genel olarak duyumun tüm nesnelere için saf imge zamandır. Nicelik yani büyüklükle ilgili olarak, bir

⁵²⁴ Immanuel Kant, *CPR*, 273.

⁵²⁵ Immanuel Kant, *CPR*, 275.

⁵²⁶ Immanuel Kant, *CPR*, 275.

⁵²⁷ Immanuel Kant, *CPR*, 276.

⁵²⁸ Immanuel Kant, *CPR*, 272-273.

⁵²⁹ Immanuel Kant, *CPR*, 273.

⁵³⁰ Immanuel Kant, *CPR*, 273.

nesnenin ardışık olarak elde edilmesinde zaman saf bir temsil olarak bulunur. Nitelikle ilgili olarak, zamanının temsiliyle duyumun sentezi gerçekleşir. Algıların kendi aralarındaki bağlantı zamanın tümü kuşatılacak şekilde kurulur. Modalite ile ilgili olarak da bir nesnenin zamana ait olup olmadığının belirlenmesi olanaklı hale gelir.⁵³¹

Anlama yetisinin şematizmi, kategorilerin birer form olmaktan çıkarak gemütte doğmasını sağlar. Matematik ve doğa biliminde “sentetik a priori yargılar nasıl mümkündür?” problemine yanıt aramayı olanaklı hale getirir. Kategoriler ancak şematize edildiklerinde görü nesnelere uygulanabilirler ve şematize edilen kategorilerden deneyimin zorunlu koşullarını ifade eden sentetik a priori yargılar ortaya çıkar.

3.3.2. Analitik ve Sentetik Yargılar

İnsanın dış dünyayla iletişimde bir iddiayı dile getirebilmesi ancak yargılarla mümkündür. Bilmenin koşulları olarak bu yargılar, Kant’ın *CPR*’sinde Transendental Estetik ve Transendental Analitik Bölümlerinde incelenir. Yargıların deneyimden bağımsız veya deneyimle olan ilgisine bağlı olarak a priori-a posteriori, özne-yüklem ilişkisine göre de analitik-sentetik olarak ayrımı söz konusudur.⁵³² A priori- a posteriori kavramları, önermeyi nasıl bildiğimizi ifade ederken analitik-sentetik kavramları önermenin doğruluğunun ya da yanlışlığının kaynağını belirtir.⁵³³ Kant, insan aklının en büyük görevinin bilgi formlarını çözümlemesi olduğunu dile getirir. İnsan aklının bilgi formları, ne duyulur ne de düşünülür dünyadadır. Kant’a göre bir bilginin doğru ya da yanlış olmasıyla ilgili konuşabilmek için, insan aklının formları ve ilkeleri belli yöntemlerle araştırılmalıdır.⁵³⁴

Yargı, konuyla yüklemi bir araya getirerek onları birbiriyle ilişkilendirir. Biz yargılarda bulunarak iletişim kurarız. Örneğin “bu masa beyazdır” dediğimizde, zihnimiz bu yargımızda özneyle yüklemi birleştiren bir bağıntı⁵³⁵ tespit ederek birleştirme faaliyetinde bulunur. Dolayısıyla yargı, tasarımların bir bilinçte birleştirilmesi işlevidir. Düşünme eylemi, yargıda bulunma veya tasarımları yargılarla ilgi içine sokma eylemidir. Bu şekilde yargılar öznel ya da nesnel olur.⁵³⁶

Bu yargı ayrımları felsefe tarihinde Platon, Leibniz, Hume gibi filozoflar tarafından da yapılmıştır. Örneğin, Platon’un görüşler ve idealar, Leibniz’in zorunlu ve olumsal doğrular, Hume’un olgu ve ide doğruları ayrımları, yargı sınıflamasını yapan ilk düşünürün Kant

⁵³¹ Immanuel Kant, *CPR*, 275, 276.

⁵³² Immanuel Kant, *CPR*, 183.

⁵³³ Aykut Küçükparmak, *Kant’a Göre Metafizik Bilginin İmkânı*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2017), 24.

⁵³⁴ Heinz Heimsoeth, *Kant’ın Felsefesi*, 72.

⁵³⁵ Ahmet Cevizci, *Felsefe Tarihi*, (İstanbul: Say Yayınları, 2010), 712.

⁵³⁶ Immanuel Kant, *PROL*, 56.

olmadığını gösterir. Ancak Kant, yargı ayırımına farklı bir pencereden bakarak kendi kavramlarıyla bilgi teorisine yeni bir bakış açısı kazandırmıştır.

Üst başlıklarda belirttiğimiz üzere, Kant'ın amacı insan aklının deneyimden bağımsız olarak, yani a priori olarak neyi, nasıl, ne kadar bilebileceğini belirleyerek aklın sınırlarının tespitini yapmaktır. Kant bu amaçla esasında metafiziği bir bilim olarak temellendirmek ister. Kant, metafiziğin de bir bilim olabilmesi için matematik ve doğa biliminin zorunluluk ve evrensellik koşullarını taşıması gerektiğini savunur. Zorunluluk ve evrensellik koşulları deneyimin değil, deneyimden bağımsız olan a priori bilginin özellikleridir. Dolayısıyla metafiziğin bir bilim olarak ortaya konulabilmesi için a priori bilgiyi olanaklı kılan ilkelerin neler olduğunun anlaşılması gerekir. Bunun anlaşılabilmesi de Kant'ın yargı ayırımlarının anlaşılmasıyla mümkündür.

Kant'a göre yargılar, özne-yüklem ilişkisi ya da bağıntısı açısından ikiye ayrılır. Bu ayrım, ya yüklem özne içerilir ya da yüklem özne kavramının dışındadır. Birinci tür yargılar analitik yargılar, ikinci tür yargılar ise sentetik yargılardır.

Analitik yargılarda yüklem, özne kavramına hiçbir şey eklemeyiz; çünkü yüklem özne kavramında zaten vardır. Yani yüklemi öznesinde üstü kapalı şekilde, dolaylı olarak da olsa içerilir. Dolayısıyla bu yargılar öznenin tahliliyle elde edilen yargılardır. "Bütün cisimler yer kaplar" önermesini ele alırsak, bu önermede yer kaplama cisim kavramına yeni bir şey eklemeyiz, çünkü cisim kavramında zaten içerilir. Dolayısıyla bilgimizi genişletmez, yalnızca cisim kavramını daha iyi açıklayabilmemizi sağlar. Cisim kavramının analiziyle yer kaplama kavramına ulaşabiliriz.

Sentetik yargılar söz konusu olduğundaysa, yüklem özne kavramında bulunmayan yeni bir şey ekler, yani özne kavramında içerilmez. Yeni bir şey eklendiğinden, bu tür yargılar bilgimizi genişletir. "Bütün cisimler ağırdır" örneği üzerinden konuşursak, ağırlık kavramı cisim kavramında düşünülmeyen bir şeyi içerdiğin sentetik bir yargı oluşur. Çünkü yüklem özneye yeni bir şey ekler.

Kant, analitik yargıların çelişmezlik ilkesine dayanmasından ötürü, bu yargıların doğal yapıları gereğince a priori bilgiler olarak ortaya çıktığını ifade eder:

Bütün analitik yargılar tamamıyla çelişmezlik ilkesine dayanırlar ve onların malzeme olarak kullandıkları kavramlar deneysel olsa da olmasa da, doğal yapıları gereği a priori bilgilerdir. Çünkü evetleyici analitik bir yargının yüklemi zaten önceden öznenin kavramında düşünüldüğünden ötürü, o özne hakkında çelişmeye düşmeden değillenemez. Aynı şekilde, çelişmezlik ilkesinden dolayı, onun tersi de, analitik fakat değilleyici bir yargıda özne hakkında değillenmek zorundadır. "Her cisim yer kaplar" ve "yer kaplamayan cisim yoktur" gibi (yalın) önermelerde bu böyledir.

İşte bu nedenle bütün analitik önermeler, kavramları deneysel olsa da, a priori yargılardır, örneğin “altın, sarı bir metaldir” önermesi; çünkü bunu bilmek için benim bu cismin sarı ve metal olduğunu içeren altın kavramından başka bir şeye ihtiyacım yoktur. Bu, benim kafamdaki altın kavramını oluşturmaktaydı ve bana onu başka yerlerde aramama gerek kalmadan öğelerine ayırmaktan başka yapacak bir şey kalmıyordu.⁵³⁷

Bu sebeple analitik önermeler, kavramları deneysel de olsa, a priori yargılardır. Analitik bir yargıda, ona yeni bir şey eklemek gerekmediğinden deneyime ihtiyaç duyulmaz. Çünkü deneyime başvurmadan önce zaten özne kavramında yargının tüm koşullarına sahibizdir. Böylelikle deneyimde hiçbir zaman verilemeyen zorunluluğa ulaşmamız mümkün olmaktadır.

Kant’a göre kökleri deneyime dayanan sentetik a posteriori yargılar olduğu gibi, saf anlama yetisinden kaynaklı sentetik a priori yargılar da vardır:

Kökenleri deneysel olan sentetik a posteriori yargılar vardır; ayrıca saf anlama yetisinden ve akıldan kaynaklanan kesin a priori olanları da vardır. Ama her ikisi de çözümlenmenin temel ilkesi olan tek başına çelişmezlik ilkesinden kaynaklanamama konusunda birleşirler; bambaşka bir ilke daha -hangisi olursa olsun- gerektirirler, her ne kadar bu ilkedен hep çelişmezlik ilkesine göre türetilmeleri gerekiyorsa da. Çünkü her şey bu ilkedен türetilmiyorsa da, hiçbir şey ona aykırı olamaz.⁵³⁸

Kant’a göre bu tür yargılar çelişmezlik ilkesinden başka bir ilkeye dayanır. Ampirik yargılar her zaman sentetiktir. Sentetik yargılarda özne kavramına daha önce ondan bulunmayan yeni bir şey eklendiğinden, yükleme yalnızca özne kavramının analizi edilmesiyle ulaşılamaz. Bundan dolayı, ampirik yargılarda özne ve yüklem arasındaki ilişki yalnızca olumsal ve görelidir. Bu tür önermeler, sentetik a posteriori önermelerdir. Örnek verecek olursak, “A takımının oyuncuları uzundur” önermesi sentetik bir önermedir. Çünkü uzunluk yüklemine analiziyle A takımının oyuncuları kavramını elde edemeyiz. Uzunluk ve A takımı oyuncusu olmak arasındaki bağlantı, yalnızca deneyimle elde edilebilir. Dolayısıyla bu önerme zorunlu ve evrensel değildir, olumsal ve görelidir. Bu demektir ki biz, A takımının oyuncularının uzun olduğunu a priori olarak bilemeyiz.⁵³⁹

Sentetik yargılar arasındaki sentetik a priori önermeler ise yalnızca özne kavramının analiz edilmesiyle bilinmiyor olsalar da, yine de hem bilgimizi genişletip hem de zorunlu ve evrensel olarak bilinebilir yargılardır. Bu türden yargıları Kant, sentetik a priori yargılar olarak adlandırır. Bu yargı kavramı, felsefe tarihinde adeta bir devrim niteliğindedir. Kant’a göre aklın tüm kuramsal/teorik bilimlerinin temelinde sentetik a priori yargılar bulunmaktadır. Örneğin

⁵³⁷ Immanuel Kant, *PROL*, 15.

⁵³⁸ Immanuel Kant, *PROL*, 15-16.

⁵³⁹ Frederick Copleston, *Kant*, çev. Aziz Yardımlı, 2. Baskı, (İstanbul: İdea Yayınevi, 1996), 55.

matematik biliminin yargıları deneye dayalı yargılar değildir, her zaman a priori yargılardır. Çünkü bu yargılar deneyden edinilemeyecek bir zorunluluk içermektedirler:

7+5=12 önermesinin çelişmezlik ilkesinden çıkan yedi ve beş kavramlarının toplamı olan, sırf analitik bir önerme olduğu belki düşünülebilir. Ne var ki, dikkatle bakıldığında görülür ki, 7 ve 5'in toplamı kavramı, her iki sayının bir tek sayıya birleştirilmesinden başka bir şey içermemektedir; ikisini kapsayan bu bir tek sayının ise ne olduğu hiç mi hiç düşünülüyor. On iki kavramı, benim sadece yedi ile beşin birleştirilmesini düşünmemle hiçbir şekilde düşünülmemiş olmaz ve ben böyle bir olanaklı toplam kavramımı istediğim kadar öğelerine ayırayım, yine de onun içinde on ikiyi bulamam. Bunların ikisinden birini karşılayan görünümün yardımıyla, söz gelişi beş parmağımızla veya beş noktayla, böylece de görüde verilen beşin birimlerinin teker teker yedi kavramına eklenmesiyle, bu kavramların ötesine gitmek gerekir. Demek ki 7+5=12 önermesiyle insan kendi kavramını genişletir ve birincisine, onda düşünülmeyen bir kavram ekler, yani aritmetik önerme her zaman sentetiktir. Bunun farkına, büyük sayılar örnek alındığında daha iyi varılır; çünkü burada açıkça ortaya çıkar ki, biz kavramımızı istediğimiz kadar evirip çevirelim, görünümün yardımı olmadan, sırf kendi kavramlarımızı öğelerine ayırmamızla toplamı hiçbir zaman bulamayız.⁵⁴⁰

Kant'a göre matematik gibi geometrinin de ilkeleri sentetiktir:

Saf geometrinin de hiçbir ilkesi analitik değildir. İki nokta arasında çizilen doğrunun en kısa çizgi olduğu önermesi, sentetik bir önermedir. Çünkü benim "doğru" kavramım nicelikle ilgili hiçbir şey içermez, sadece bir niteliği içerir. "En kısa" kavramı tamamıyla ona eklenir ve "doğru çizgi" kavramının öğelerine ayrılmasından çıkarılamaz. O halde burada görünümün yardımı gereklidir; ancak onun aracılığıyla sentez olanaklıdır.⁵⁴¹

Sentetik a priori önermeler doğa bilimlerinde de bulunmaktadır: "*Doğa bilimi (fizik) kendi içinde, ilkeler olarak sentetik apriori yargıları içerir.*"⁵⁴² Örneğin, "maddesel dünyadaki tüm değişmelerde maddenin niceliği değişmeden kalır" yargısı, yalnızca zorunlu değil aynı zamanda sentetiktir de. Çünkü madde kavramında bütün değişmelerine karşın onun kalıcılığını (niceliğinin azalıp çoğalması) değil, yalnızca uzayda kapladığı yer (bulunuşu) düşünülür. Dolayısıyla burada maddenin kavramında daha önce düşünülmemiş bir şey ona a priori olarak eklenmiştir, bunun için de kavramın dışına çıkmak gerekmiştir. Böylelikle bu önerme a priori olarak düşünülüp sentetik olması sebebiyle, sentetik a priori önermedir.

Sonuç olarak saf matematik ve doğa bilimlerinde sentetik a priori bilgilerin olduğunu iddia eden Kant'a göre her iki bilim de, bazı bakımdan yalnızca akıl aracılığıyla zorunlulukları kesin

⁵⁴⁰ Immanuel Kant, *PROL*, 16-17.

⁵⁴¹ Immanuel Kant, *PROL*, 17.

⁵⁴² Immanuel Kant, *CPR*, 145.

olan, bazı bakımdan da deneyimle bağıntılı ancak buna rağmen deneyimden bağımsız a priori önermeler mevcuttur. Şimdi, sentetik a priori bilginin bulunduğu açık olduğundan sorulması gereken soru, bu tarz sentetik a priori bilgilerimizin nasıl olanaklı olduğu sorusudur.

3.3.3. Sentetik A Priori Yargıların Olanığı

Kant, rasyonalistler ve ampiristlerden farklı bir görüş ortaya koyarak bilginin deneyim ve akıl olmak üzere bu iki kaynağın sentezinden oluştuğunu iddia ederek akli ve deneyimi bir araya getirir. Kant transendental felsefesini aklın kullandığı bilgi alanlarının sınırlarını araştırmak ve belirlemek amacıyla kurgular. Kant'a göre bizler duyularımızla algılayabildiğimiz gerçeklik alanının dışında bir gerçeklik olup olmadığını bilemeyiz. Çünkü duyularımız bize kendinde şey alanı hakkında bilgi veremez. Diğer taraftan saf a priori formlar olan uzay ve zaman duyu alanıyla ilgili her tür bilgiyi bize olanaklı kılar. Anlama yetimiz, duyusallık yetisinin sağladığı bu malzemeyi işleyerek yargı haline getirir ve böylelikle bizim için bir gerçekliğe dönüştürür. Duyusallıktan gelen görü malzemesine birliğini veren anlama yetimizin saf kavramları olan kategorilerdir. Kant'a göre, görü ve anlama yetisinin birlikte çalışması sonucunda bilgi oluşur. Nesnenin, öznenin a priori formları ve ilkelerine uymak zorunda olduğu görüşü, hiç kuşkusuz Kant'ın eleştirisinin en önemli savıdır. Çünkü Kant'ın özneye nesne arasındaki bilme ilişkisinde, belirleyici olan rolü özneye vermesi biliş açısından ilişkileri yeniden şekillendirmiştir. Bu Kant'ın birinci Kopernik Devrimi'dir. İkinci devrimi ise ampirik önermelerin dışında kalan a priori önermelerin bir kısmının analitik yani mantıksal olarak zorunlu olmadığını gördüğünde onları sentetik olarak nitelendirmesidir.⁵⁴³ Kant'ın felsefesinde çok önemli bir yeri olan sentetik a priori önermeler, bilimsel olma iddiasında olan her bilimin ilkesi olacaktır:

A priori kurgul (düşünsel) bilginin tüm nihai amacı, bu tür sentetik, genişletici ilkelere dayanmaktadır; çünkü analitik olanlar kuşkusuz en önemli ve gerekli olanlardır, ancak yalnızca gerçekten yeni bir yapı olarak güvenli ve genişletilmiş bir sentez için gerekli olan kavramların açıklığını elde etmek için böyledirler.⁵⁴⁴

Sentetik a priori yargılar, Kant'a göre bilim olmanın ölçütüdür. Doğa biliminde, matematikte ve pratik alanda yargıların sentetik a priori olması demek, onlara gerçek bir bilim değeri kazandırmak demektir. Bu bilgi türü, salt kavramaya dayanan, genel ve zorunluluk taşıyan bir bilgidir. Onun gerçekliğini deneyler yaparak kanıtlamamız gerekmez, çünkü genellik ve zorunluluk bu bilginin özünde vardır.⁵⁴⁵ Sentetik a priori bilgiler, hem evrensel ve zorunlu hem de de duyunun işlevsel olması bakımlarından diğer yargı türlerinden farklılık gösterir.

⁵⁴³ Zekiye Kutlusoy, "Sentetik a Priori Gerçekten Çöktü mü?", 56-70.

⁵⁴⁴ Immanuel Kant, *CPR*, 132.

⁵⁴⁵ Heinz Heimsoeth, *Kant'ın Felsefesi*, 71-72.

Onlar bilgimizi genişleten türden yargılar olarak matematik ve doğa biliminde kendisini gösterir. Bu sayede matematik ve doğa bilimleri gerçek bir bilimdir.

Saf aklın evrensel problemi, a priori sentetik yargıların nasıl mümkün olduğu sorusudur:

Açıktır ki, eğer bir dizi araştırma tek bir sorunun formülü altına getirilebilirse, bununla daha şimdiden çok şey kazanılmış olacaktır. Çünkü sorunun sağın olarak belirlenmesi yalnızca kendi işimizi kolaylaştırmakla kalmayacak, ama onu sınyacak başka herkes için de üstlendiğimizi doyurucu bir yolda yerine getirip getiremediğimizi yargılamayı kolaylaştıracaktır. Saf aklın asıl sorunu şu soruda kapsar: A priori sentetik yargılar nasıl olanaklıdır?⁵⁴⁶

Kant'a göre matematik bilimi, duyarlık yetisinden kaynaklı a priori görüye dayalı sentetik yargılar ortaya koyar. Ona göre tüm insan bilgisi, duyarlık ve anlama yetisinin birlikte çalışmasından meydana gelir. Görüsüz kavramlar boş, kavramsız görüler de kördür. Duyarlık veri almamızı mümkün kılar, anlama yetisi düşünme etkinliğimizi gerçekleştirir.⁵⁴⁷ Kant, uzay ve zamanın birer görü olduğuna dikkat çeker, onlar tümevarımsal bir akıl yürütmeyle elde edilemez. Onların reel olarak bir gerçeklikleri yoktur, duyulara dayanmadan sezilebilirler. Bu saf formlar böylelikle a priori geçerlik kazanır.⁵⁴⁸ Saf matematiği mümkün kılan da nesnelere deneyimsel algılarının zemininde yer alan uzay ve zaman a priori algılardır. Matematik yargıların hem kesin ve zorunlu olması hem de algılananla uyumlu olması, sentetik a priori yargıları kendinde barındırmasındandır. *“Saf matematik bilgiyi diğer tüm apriori bilgilerden ayıran en önemli özellik, onun kavramlardan değil, hep sadece kavramların oluşturulmasından hareket etmesi gerektiğidir.”*⁵⁴⁹

Matematiğin yanı sıra geometrinin de önermeleri sentetik a prioridir. Kant, Öklid geometrisinin aksiyomlarını örnek göstererek kendi tezini somutlaştırmak ister. Daha önce de belirttiğimiz gibi, iki nokta arasında çizilen en kısa çizginin doğru olduğu önermesi sentetik bir önermedir. Çünkü benim doğru kavramım nicelikle ilgili hiçbir şey içermez, sadece bir niteliği içerir. “En kısa” kavramı tamamıyla ona eklenir ve “doğru çizgi” kavramının öğelerine ayrılmasından çıkarılmaz. O halde burada görünün yardımı gereklidir, ancak onun aracılığıyla sentez olanaklıdır.

Yargıda verilmiş olan kavramı karşılayan görünün içeriğine yönelme zorunluluğu, saf geometrik bilgiyi sentetik kılar. Geometride yapılan kanıtlamalar, uzaya bağlı algıları gerektirir. Geometri, insanın duyarlar dünyasını onların vasıtasıyla kavradığı uzay ve zaman formlarını kendisine obje yapar.⁵⁵⁰

⁵⁴⁶ Immanuel Kant, *CPR*, 146.

⁵⁴⁷ Zekiye Kutlusoy, “Sentetik a Priori Gerçekten Çöktü mü?”, 59.

⁵⁴⁸ Kant, *Prolegomena*, 56.

⁵⁴⁹ Immanuel Kant, *PROL*, 30.

⁵⁵⁰ Heinz Heimsoeth, *Kant'ın Felsefesi*, 81-82.

Matematik ve geometri gibi fizik de sentetik a priori yargılara sahiptir. Saf aklın kavramları olarak kategoriler, doğaya yasalarını emreder. Doğa yasaları böylelikle aklımızın yasalarıdır. Fenomen dünyasının bütün nesnelere uyduğu koşullar, bizim kavramımızı sağlayan koşullarla aynıdır.⁵⁵¹ Kant, anlama yetisinin ilkeleriyle kategorilerin doğa bilimine nasıl uygulandığını açıklar ve bu alanda sentetik a priori bilgilerin varlığını gösterir.

Sentetik a priori yargıların olanağının ortaya konması, öznenin bilginin merkezinde olmasını sağlamaktadır. Böylelikle özne kendisine gelen çeşitli malzemeleri işleyerek doğayı kurabilir. Bu kurma işini sağlayan bilme yetilerine sentetik a priori bilgiler aracılık eder. Kant *CPR*'de sentetik a priori bilgilerin olanağını şöyle açıklar:

A priori görünümün biçimsel koşullarını, imgelemin sentezini, transendental bir algıdaki zorunlu birliğini genel olarak deneyimin bilgisiyle ilişkilendirirsek, sentetik a priori yargılar mümkündür. Genel olarak deneyimin olanağı, aynı zamanda, deneyim nesnelere olanağının koşullarıdır ve bu nedenle, sentetik bir yargıda a priori nesnel geçerliliğe sahiptir.⁵⁵²

Anlaşılabileceği üzere sentetik a priori yargılar; görünümün biçimsel koşulları, imgelem yetisinin sentezi ve tam algının sentetik birliği üzerinde temellenir. Bu üç temel, aynı zamanda yargının temelleridir. Dolayısıyla sentetik a priori yargılar, tüm yargıların kökeninde yer alır. Sentetik a priori yargıların olanağı, aynı zamanda deneyim nesnelere de olanağıdır. Bu sebeple sentetik a priori yargılar, nesne kuran yargılardır. Kant'a göre nesne, yargı yoluyla özneye kurulduğundan nesnelere söz etmek demek aynı zamanda kavramdan da söz etmek demektir. Bundan dolayı sentetik a priori yargılar, kavram ve nesne kuran yargılardır.

Sentetik yargılarda birbirinde içerilmeyen iki kavram bir üçüncü şey aracılığıyla bir araya getirilerek sentezlenir. Bu üçüncü şey Kant'a göre tüm tasarımlarımızda ortak olan bir ögeyi işaret eder. Bu şey, tüm tasarımlarımızın iç duyuda ve onun a priori formu olarak zamanda bulunur.⁵⁵³

Kant'a göre görü nesneden önce gelir. Nesnenin varlığına doğrudan bağlı bir tasarım değildir. Bunun sebebi, görünümün duyarlılığın biçimi olmasından kaynaklanır. Bir kavramın nesnenin görü olmadan kurulması mümkün değildir. Yalnız bir saf görü, nesneden öncelikli olsa da yine de nesnesini ve nesnel geçerliğini yalnızca biçimi olduğu ampirik görü aracılığıyla kazanabilmektedir. Dolayısıyla kavramlar ve ilkeler a priori olsalar bile yine de ampirik görülerle mümkün deneyimde verilenlerle ilişkili olmalıdır. Bu ilişki olmadan nesnel geçerlikleri olamaz.⁵⁵⁴ Kant bunu şöyle dile getirir: "*Bir nesnenin nesnel geçerliği varsa, bir nesneye gönderimde bulunursa, bu nesnede anlam ve gönderimi varsa, böyle bir durumda nesne herhangi bir tarzda verilebilir. Eğer böyle bir nesne yoksa kavramlar boştur. Bu boş kavramlarla*

⁵⁵¹ Heinz Heimsoeth, *Kant'ın Felsefesi*, 95.

⁵⁵² Immanuel Kant, *CPR*, 283.

⁵⁵³ Immanuel Kant, *CPR*, 281.

⁵⁵⁴ Immanuel Kant, *CPR*, 307.

düşünsek bile bu yolla yalnızca tasarımlarla oynarız, hiçbir şey tanıyamayız."⁵⁵⁵ Bir nesne vermek dolaysızca görüde sergilenmesi anlamında ise bu deneyimde nesnenin tasarımına gönderim yapmaktan başka bir şey değildir.⁵⁵⁶ Böylelikle bir bilginin nesnel gerçekliği olacaksa mümkün deneyimle bağlantılı olması gerekir: "*Her nesne mümkün bir deneyimde görünün çeşitliliğinin sentetik birliğinin zorunlu koşulları altındadır.*"⁵⁵⁷ Deneyim görüşlerin sentetik birliğidir. Bu birliğin ilkeleri a priori bulunur. Bu şekilde deneyim nesnel geçerlik kazanır.

Sentetik a priori yargıların bir diğer koşulu ise tasarım çeşitliliğinin sentezlenmesidir. Bu sentezi anlama yetisiyle iş birliğinde çalışan imgelem yetisi yapar. Anlama yetisi nesnenin verilmesinde kurallar düzenlemekle görevlidir. Eğer bu kurallar olmazsa, görüşlerin nesnenin bilgisine dönüşmesi mümkün olmaz. Anlama yetisinin bu kuralları a priori ilkelerdir.⁵⁵⁸

Bu ilkeler anlama yetisi ile duyarlık arasındaki bağlantıda ortaya çıkararak sentetik a priori yargılara kaynaklık ederler. Bu şekilde insan zihniyle doğa arasından uyumluluk sağlanır. Tüm sentezlerin koşulu olan zamanın a priori sentezleri olan bu ilkeler, bir nesnenin kavram altına getirilmesinin koşullarını sağlarlar. Her ilke imgelemin sentezinin belirli bakımdan özelleştirilmesi üzerine kuruludur. Bu sebeple bu ilkelerle şemalar arasında bir bağıntı vardır. Şema, imgelem yetisinin gerçekleştirdiği zaman belirlenimidir. İlkeler de şemaların özelleşmiş halidir.

Kant ilkeleri kesinlik açısından ikiye ayırmaktadır, buradaki ayırım kesinliğin nasıl edinildiğine ilişkin bir ayırmadır. Bazı ilkelerin kesinliği matematiksel ilkelerde olduğu gibi dolaysız ve görüselidir. Çünkü matematiksel ilkelerin sentezinde görünüşün saf görüsüyle ilgilenilir. Görünün a priori koşulları olanaklı bir deyim için mutlak zorunludur. Dinamik sentezdeyse görüşlerin varlığıyla ilgilidir, dinamik ilkelerin kesinliği diskursiftir. Matematikteki ilkeler kurucudur, dinamik ilkeler düzenleyicidir, her ikisi de mümkün deneyimin saf şemalarını barındırır.⁵⁵⁹

Matematikte sentezi sağlayan görünün aksiyomları, algının beklentileri ve dinamik sentezi sağlayan deneyimin analogileri, ampirik düşüncenin büsbütün postulatları ilkeleri yoluyla bir nesnenin mümkün deneyim içinde yer alması koşullara bağlanarak ortaya konulmaktadır. Böylece bir nesne uzay ve zaman görüsüne yerleştirilebilir.

Deneyime konu edilebilmeleri için tüm görüşler, yayımlı ve zamansal özellikler taşımak zorundadırlar. Belirli bir uzamsal ve zamansal konumlarda bulunan görülerin algılanması için yayımlı büyüklükler olmaları şarttır: "*Tüm görüler yayımlı büyüklüklerdir.*"⁵⁶⁰ Kategoriler

⁵⁵⁵ Immanuel Kant, *CPR*, 282.

⁵⁵⁶ Immanuel Kant, *CPR*, 282.

⁵⁵⁷ Immanuel Kant, *CPR*, 282.

⁵⁵⁸ Immanuel Kant, *CPR*, 278.

⁵⁵⁹ Immanuel Kant, *CPR*, 284.

⁵⁶⁰ Immanuel Kant, *CPR*, 285.

altındaki nicelik başlığı altında yer alan birlik, çokluk, tümlükle uzam ve zamanın yayımlı olarak ölçülmesi sağlanır. Parçalar, sürekli surette birbirine eklenerek bir bütün oluşturur.

Kant'a göre saf matematiğin ampirik nesnelere uygulanması görünün aksiyomlarıyla sağlanır. Geometrinin şekilleri inşa etmesinde imgelemin üretici sentezinin sürekliliği söz konusudur. Kant'ta aritmetiğin olanağını görünün aksiyomları ortaya koyar, aritmetikte aksiyomlar yerine sayı formülleri vardır. Bu formüllerin her biri de sentetik a priori yargıdır.⁵⁶¹

Kant'a göre duyularımız bizim dışımızdaki cisimler vasıtasıyla sağlanmaktadır. Duyularımızın nesnelere olan görüşler uzay ve zaman görülerine ek olarak dışımızdaki nesneye ait içeriği de içerir. İçerikler yalnızca belli yoğunlukta verildiğinde gerçek nesnelere özellikleri hakkında bilgi verebilir: "Tüm görüşlerde, bir duyum nesnesi olan gerçeklik, yoğunluğu; yani derecesi olan bir büyüklüktür."⁵⁶² Böylece ampirik bilinçten saf bilince geçmenin bir derecesi olmaktadır. Yoğunluklu büyüklük, kategorilerde nitelik başlığıyla ilgilidir. Bu başlık altında gerçeklik, değilleme ve sınırlama biçimleri vardır. Algının beklentileri gerçeklik, değilleme ve sınırlama açılarından göz önünde bulundurulurlar. Gerçeklik duyularda görüşün varlığını bildirirken değilleme görüşün yokluğunu belirtmektedir. Sınırlamaysa duyuların sınırlarını çizmektedir. Duyumun yoğunluklu bir büyüklük olarak ele alınması her üç kategorinin birlikte kullanımını sağlamaktadır.

Kant'a göre deneyim yalnızca algıların zorunlu bir bağıntısının tasarımı aracılığıyla mümkündür.⁵⁶³ Bu ilke imgelemin yaptığı sentezin kalıcılık, süreklilik ve eş zamanlı olmak kaydıyla zamansallık bakımından belirlenmesidir. Bunların her biri görüşlerin içeriğinin oluşumunu bir zamansallıkla bağıntısını kurar. Bu analogiler tüm görüşlerde doğanın sentezini zaman bağıntısı üzerinden ele alarak bu bağıntılar tamalgının birliğine taşınmaktadır.⁵⁶⁴

Kant'a göre tamalgı iç duyumla bağlantılıdır.⁵⁶⁵ Töz ve nedensellik, görüşleri tek bir zamanda sıralamak için gerekir. Bu iki yargıdan yola çıkarsak, görüşlerin tüm tasarımların birleşmiş tek bir zamanda var olduğunu düşüncesi ortaya çıkar. Yani görüşlerin, görüşün ayrımsanabilmesi için duyuların zamansal bir sistem içinde durması lazımdır. Böylece nesnelere hareketle nesnelere etki tarzlarıyla ilgili bilgi ediniriz.

Algıda birbirinden ayrı olan şeyler süreklilik, ardışıklık ve eş zamanlılık sayesinde bir bütünlük içerisinde durabilirler. Tüm görüşlerin dayanağı olan zamanın kendisi, değişmez ve algılanamaz. Ama biz zaman içindeki ardışıklık ve eş zamanlılığı algılarız. Görüşlerin içinde zamanı tüm değişimlerin dayanağı yapan şey tözdür. Görüşlerdeki değişimin belirlemesi görüşlerde kalıcı olan töz sayesinde.

⁵⁶¹ Immanuel Kant, *CPR*, 288.

⁵⁶² Immanuel Kant, *CPR*, 289.

⁵⁶³ Immanuel Kant, *CPR*, 295.

⁵⁶⁴ Immanuel Kant, *CPR*, 320.

⁵⁶⁵ Immanuel Kant, *CPR*, 296.

Kant'a göre tüm değişimler neden-etki bağıntısı yerasınca gerçekleşir. Algılar, nesnel ve zorunlu bir bağıntı olarak nedensellikte ilgi içinde nesnel duruma gelirler. Nedensellik yerasıyla uyumlu olarak zamansal ardışıklık ilkesi söz konusudur. Eş zamanlılık ilkesine göre, tüm tözler aynı zamanda algılanabilir olduğu sürece, yani eş zamanlı oldukları sürece tam bir etkileşim halindedirler.

Kant'ın bir diğer ilkesi olan ampirik düşünceinin postulatları, nesnenin belirlenmesine hiçbir şey katmaz. Bir nesnenin olanaklı olması, zorunlu sayılması gibi durumlarını değiştirmez. Bunlar nesneyi düşünme biçimini, nesneyle bağıntı kurma tarzını bize sunar.⁵⁶⁶ Bu ilkeler anlama yetisinin ampirik kullanımında nesnelere bağıntısını sağlarlar. Buna göre; her ne deneyimin biçimsel koşullarıyla olanaklıdır, her ne deneyimini içeriksel koşullarıyla bağlantılıysa gerçektir ve gerçekte bağlantısı deneyimin genel geçer koşullarıyla belirlenen zorunlu olarak vardır. Görünün biçimsel koşullarından ve ilkelerinden sonra Kant'ın deyişiyile "tüm sentetik yargıların en yüksek ilkesi olan" bir üçüncü koşul vardır.⁵⁶⁷ Kant'a göre tüm tasarımlarımızın olanaklı ampirik bir bilinçle bağlantılı olması gereklidir. Çünkü bu bağlantı kurulmazsa tasarımların bilincinde olmak mümkün olamaz. Tüm ampirik bilincin tüm özel deneyimleri önceleyen transendental bir bilinç ile, kendilik bilincimle bağlantısı mevcuttur. Bu sebeple bilimde tüm bilincin tek bir bilince ait olması mutlak zorunluluktur. O zaman burada bilincin sentetik bir birliği ortaya çıkar ki bu birlik saf düşünceyi ilgilendiren sentetik a priori önermeler için bir zemin verir.⁵⁶⁸ O halde sentetik a priori yargılar; görünün biçimsel koşulları, imgelem yetisinin sentezi ve bu sentezin transendental tamalgıdaki zorunlu birliği aracılığıyla mümkün olmaktadır.

Kant'a göre sentetik a priori yargılar; saf anlama yetisi ve akıldan kaynaklanan kesin yargılardır. Tek başlarına çelişmezlik ilkesinden kaynaklanmazlar. Sentetik yargıların oluşması için görü gereklidir. Zorunlu yargılardır. Tüm zamanlar için doğrulukları geçerlidir.

Kant, sentetik a priori yargıların olanaklarını ortaya koyarak tüm kuramsal bilimlerde genel geçer ve zorunlu yargıları temellendirir.⁵⁶⁹ Matematik ve doğa biliminde sentetik a priori yargılara tekrardan değinmek gerekirse, teorik bir bilim olarak matematik bilimi, Kant'a göre nesnesini a priori olarak inşa eder. Ona göre felsefi bilgi akıl vasıtasıyla kavramlardan elde edilen bir bilgiyken matematik bilgisi akıl yoluyla kavramların inşasından elde edilir.⁵⁷⁰ Kant için kavram inşa etmek demek, kavrama karşılık gelen görüyü a priori ortaya koymak demektir. Bu görü saf ve tekil bir nesnedir. Bu tekil nesnenin, altındaki tüm mümkün görüler için evrensel geçerliği vardır. Matematiksel bilgide evrensel tekil olarak ifade edilir. Örnek verecek olursak, bir üçgen çizildiğinde, üçgen altına düşen nesne ya imgelem aracılığıyla saf görüde veya kâğıt üzerinde olmak üzere ampirik görüde, dolayısıyla her iki durumda da ilk

⁵⁶⁶ Immanuel Kant, *CPR*, 322.

⁵⁶⁷ Immanuel Kant, *CPR*, 281.

⁵⁶⁸ Immanuel Kant, *CPR*, 237.

⁵⁶⁹ Immanuel Kant, *CPR*, 143.

⁵⁷⁰ Immanuel Kant, *CPR*, 630.

önce a priori tasarımlanarak yapılır. Böylece matematik Kant açısından deneyden bağımsız, kavram analizine dayanmayan, sentetik a priori yargılardan oluşan bir bilim olmaktadır. Matematik yargıların tümü sentetik a priori'dir. Matematik saf kavramlar yoluyla hiçbir şey ulaşamaz. Matematik kavramlar görüde in concreto (somut olarak) incelenir. Kant'a göre matematiksel bir kavram öncelikle saf görüde a priori olarak verilmek zorundadır. Bu sebeple matematiksel bilginin ilk koşulu, temelinin saf görüde olma zorunluluğudur.⁵⁷¹ İşte bu görüş Kant'ın matematik yargıların kökeniyle ilgili görüşlerinin temelidir.

İki noktanın arasında yalnızca bir tane düz çizginin çizilebilmesi vb. gibi matematiksel ilkeler yalnızca saf görü aracılığıyla oluşturulabilirler. Diğer yandan bu ilkelerin görünüşlerde gösterilmemeleri durumunda hiçbir anlam ifade etmezler. Bu ihtiyaç matematik biliminde şekil çizerek karşılır ya da büyüklük anlamını sayıya bularak, sayıları parmak sayarak giderilir. Kavram, ilkeler, ölçütler ve formüller a priori olarak saf görülerle oluşturulur. Bunların deneyine uygulanması ise saf anlama yetisine dayanmaktadır.⁵⁷² Görünüşler, anlama yetisinin ilkeleri olmadan onlara karşılık gelen nesnelere veremezler.⁵⁷³

Yukarda değinildiği üzere, Kant matematikteki sentetik a priori bilgiyi geometri, aritmetik ve saf doğa biliminde de konu edinir. Matematiğin sayılarla ilgilenen bilimi olan aritmetik, sayı kavramlarını birbirini izleyen birimlerin eklenmesiyle meydana getirir.⁵⁷⁴ Daha önce de belirttiğimiz üzere, Kant'ın aritmetikteki $7+5=12$ yargısı, sentetik a priori bir yargıdır.⁵⁷⁵

Geometri Kant'a göre saf uzam aracılığıyla oluşturulan bir bilimdir.⁵⁷⁶ Uzam görüşü olmaksızın geometride hiçbir şey yapılamaz. Geometrik tasarımların tümü bir uzama gereksinim duyar. Geometri biliminde öncül önermeler (aksiyomlar) ve şekiller imgelemin ardışık olan sentezlerine dayanılarak yapılır.⁵⁷⁷ Mesela bir üçgenin şeması ve kavramına ait olan çeşitlilik saf görüde meydana getirilir.⁵⁷⁸ Öklid geometrisi, aksiyomlardan ve bir düşünceye temel olarak alınan esaslar, baştan kabul edilmesi gereken gerçekler olarak ifade edebileceğimiz postulatlardan meydana gelir. Aksiyomlar her bilim için geçerliken postulatlar geometriye özgü olan doğruluklardır. Kant'ın amacı, Öklid'in bulduğu doğrulukları temellendirmektir. Örneğin Öklid'in iki nokta arasındaki en kısa uzunluk bir doğrudur şeklindeki birinci postulatı, sentetik a priori bir yargıdır. Buradaki doğru kavramı bir niteliktir, nicelik değildir. En kısa uzunluğun "doğru" olması, doğru kavramından çıkarılamaz. Uzay görüşü olmadan böyle bir yargıya varmak mümkün değildir. Böylece sentetik a priori yargıların deneyimlere karşılık gelme yoluyla dünyada karşılıkları vardır. Dolayısıyla sadece zihinde yer alan tasarımlar

⁵⁷¹ Immanuel Kant, *CPR*, 128-129.

⁵⁷² Immanuel Kant, *CPR*, 284.

⁵⁷³ Immanuel Kant, *CPR*, 283.

⁵⁷⁴ Immanuel Kant, *CPR*, 144.

⁵⁷⁵ Immanuel Kant, *CPR*, 144.

⁵⁷⁶ Immanuel Kant, *CPR*, 289.

⁵⁷⁷ Immanuel Kant, *CPR*, 288.

⁵⁷⁸ Immanuel Kant, *CPR*, 632.

arasında kurulan bağlantılardan oluşmazlar. Öklid geometrisinin dünyada karşılığının olmasının olanaklı tek yolu, insan algısının formuyla ilgili olmasıdır.⁵⁷⁹

Doğa bilimlerinde sentetik a priori yargılar ilkeler düzeyindedir. Doğa, tüm görünüşlerin bütünlüğü olarak deneyimin nesnelere toplamıdır. Kant'a göre rasyonel bir doğa kuramının bilim adını alabilmesi için, deneyimden oluşturulmuş yasalar olmaması, temel yasalarının a priori bilinmesi gereklidir: "*Doğa yasaları, anlama yetisinin ampirik kullanımının ilkeleri olarak nitelendirildiğinde, aynı zamanda bir zorunluluğun ifadesini de taşırlar. Bu sebeple en azından a priori ve tüm deneyimden önce geçerli olan gerekçelerle belirlenme olma beklentisini yaratırlar.*"⁵⁸⁰ Dolayısıyla Kant, doğa bilimlerinin zeminini, onun nesnelere a priori görüde inşa etmekle sağlamaktadır. Bu türden bir biliş de matematiksel biliştir. Saf bir doğa öğretisi de yalnızca matematikle mümkündür.

Sonuç olarak Kant'a göre yargılar içinde en önemlisi sentetik a priori olanlardır. Çünkü bilim olma ölçütünü sağlayan yargılar bu tür yargılardır. Kant bilim alanlarının bu ölçüte sahip olmasının zorunluluğunu savunur. Örneğin matematik ve doğa bilimi bir bilimdir çünkü onların yargıları sentetik a priori yargılardır. Şimdi metafizik de matematik, geometri ve doğa bilimi gibi bir bilim olma özelliğini taşımak istiyorsa, kendisinde bilim olmanın ölçütü olan sentetik a priori yargıları taşımak mecburiyetindedir.

3.4. Transendental Diyalektik: Aklın Saf Kullanımının Sınırı

CPR'de Transendental Diyalektik Bölümü'nün amacı, mantıksal ilkelerin varlıkla ilgili bilgi edinmek amacıyla kullanılmasına bir sınır getirmektir. Kant bu bölümde, geleneksel metafizikçilerin aksine saf akılla kavranan bir varlık alanını reddeder. Kant Transendental Diyalektik'te, genel mantığın çelişmezlik ilkesini varlık hakkında bilgi vermek amacıyla kullanmasından ötürü Aristoteles'i, kavramlardan hareketle görüsel alanda çıkarım yaptıklarından dolayı Leibniz ve Wolff'u, rasyonel psikoloji hakkındaki düşünceleri sebebiyle Descartes'i eleştirir.

Kant Transendental Diyalektiği, Transendental Mantık'ın vazgeçilmez bir bölümü olarak görür. Kant'a göre "*yanılsama ya da doğruluk, sezildiği ölçüde değil ama düşünüldüğü sürece nesneye ilişkin yargıda bulunur.*" Yanılsama ve doğruluk kavramları her zaman önermeye (yargıya) ilişkindir. Anlama yetisi kendi yasalarına uygun kullanıldığında doğruluğun biçimsel yönü ortaya çıkmaktadır. Yargıda yanılsamaya sebep olan şey, duyarlık yetimizin anlama yetisi üzerindeki etkisinden kaynaklanır. Yani, yargının öznel ve nesnel zeminlerinin birleşmesiyle yargının kendi belirleniminden sapmasından yanılsamalar meydana gelir.⁵⁸¹

⁵⁷⁹ Immanuel Kant, CPR, 175-176.

⁵⁸⁰ Immanuel Kant, CPR, 283.

⁵⁸¹ Immanuel Kant, CPR, 384.

Kant'a göre transendental yanılısama, kategorilerin ampirik olanın ötesinde kullanımından, yani saf anlama yetisinin genişlemesinden kaynaklı bir aldatmacadır. Bu, saf anlama yetisinin meşru sınırlarına riayet etmeyen yargı yetisinin düştüğü bir yanılıgdır. Kant, uygulamaları sadece mümkün deneyimin sınırları içinde tutulan ilkeler için içkin (immanent), bu sınırları geçenler için transendent kavramlarını işaret eder.⁵⁸² Kant'ın burada immanet ve transendent kavramları arasında bir ayrımı söz konusudur. İmmanet, anlama yetisinin ilkelerinin mümkün deneyimin sınırlamaları içindeki kullanımınıdır. Bu sınırların ötesindeki kullanımıysa transendent kullanımdır. Daha önce ayrıntısına değindiğimiz grenze ve schranke kavramlarıyla immanent ve transendent kavramları arasında bir ilişki söz konusudur. Kant immanet olandan bahsederken kısıtlama anlamında olan schranke sözcüğünü, transendent kavramını ifade ederken de sınır anlamına gelen grenze sözcüğünü kullanır. Kant'a göre kısıtlamalar aşılabilir ama sınırlar aşılmamalıdır.

Kant eleştirisinde, anlama yetisini immanent ile sınırlı tutarak transendent kullanımını engeller ve sınırları bilme yetilerinin işleyişindeki transendental ögelerin çözümlenmesi yoluyla çizer. Geleneksel metafizik ise bu çözümlenmeyi yapmaksızın sistemler inşa ettiğinden yanılıglara düşmüştür. Bu yanılısamalar, aklın kavramlar arasında yaptığı öznel bağıntıları nesnel bir zorunlulukmuş gibi görmesinden ortaya çıkar. Kant'a göre bu yanılısamaları engellemek mümkün olmamaktadır. Aklın bu yanlış kullanımı, insan aklının doğasından kaynaklanmaktadır. İnsan bu türden yanılısamalara doğası gereği metafizik konularda da düşer, ama Kant'ın deyişiyle eleştiri sayesinde bunların bir yanılısama olduğunu fark eder. Diğer taraftan akıl, bu türden yanılısamaların tamamıyla son bulacağına teminatını vermez. Ancak bu konuda Transendental Diyalektik, öznel ilkelerin nesnel ilkeler olarak ortaya konulmasının önüne geçecek bir sınır bekçiliği görevi üstlenir. Kant'a göre duyularla başlayan bilgimiz anlama yetisine geçer ve akılda son bulur. *"Tüm bilişimiz duyulardan başlar, oradan anlama yetisine gider ve akılla sona erer. Bunun ötesinde görüyü işlemek ve onu düşüncenin en yüksek birliği altına getirmek için içimizde ondan daha yüksek bir şey yoktur."*⁵⁸³

Kant felsefesinde duyarlık yetisinin transendental ögeleri uzay ve zamandır. Anlama yetisinin transendental ögeleri, kategorilerdir. Aklın transendental unsurları ise idelerdir. Anlama yetisi nesneyi, kategoriler vasıtasıyla kurar. Kavramlar arasında bağlantılar kurarak sonuçlar çıkartan akıl bu belirlenimi bağıntı kategorisi üzerinden gerçekleştirmektedir. Üç temel bağıntı kategorisi olan töz-ilinek, neden-etki ve karşılıklı bulunuş kategorilerine karşılık gelen kategorik, hipotetik (koşullu) ve disjunktif (ayrık) bağıntı önermeleri söz konusu çıkarımları yapabilmeyi olanaklı kılmaktadır.

Teorik alandaki yanılısamaların ötesinde insan aklını yanılısamalara götüren insanın pratik alandaki ihtiyaçlarıdır. Akıl yalnızca doğruluğu belirleme ya da tümevarım veya tümdengelim çıkarımları yapma yetisi değildir; o aynı zamanda amaçlar belirler, belirli standartlar koyar,

⁵⁸² Immanuel Kant, *CPR*, 385.

⁵⁸³ Immanuel Kant, *CPR*, 387.

başlangıçlar ve sonlar belirleme ihtiyacını duyar. Bu özellikler de pratik akıl tarafından yönetilir.

Doğadan bahsettiğimizde kuralları bize veren deneyimdir. Ancak ahlaki yasalar söz konusu olduğunda deneyim yanılısamanın kaynağı durumuna gelir. Bu sebeple Kant'a göre aklın işleyişini, onun ilkelerini ve idealarını eksiksiz belirlemek gerekmektedir. Böylelikle meşru bilginin alanı belirlenerek yanılısamalar bu alanın sınırların dışında tutulacaktır.⁵⁸⁴

3.4.1. Saf Aklın İdeleri ve Transendental Yanılısama

Kant, saf aklın kavramları olarak transendental ideleri "*verili olan herhangi koşullu bir şey için koşulların toplamının kavramından başka bir şey değildir*" şeklinde tanımlar.⁵⁸⁵ İdeler, anlama yetisinin koşulsuza yönelik kullanımını engellemek için bir tür sınır görevi görürler. Kant'a göre, anlama yetisi kavramları olan kategorilerin deneysel olana ilişkin işlevi meşru bilgiyi verirken aklın deneyimin sınırlarıyla yetinmeyen doğası onu idelere yöneltir. "*Saf anlama yetisinin deney sınırları içinde tutulan kullanımı, aklın tüm belirlenimini yerine getiremez.*"⁵⁸⁶

İşte metafizik, aklın deneye gerek duymaksızın kendi kavramlarını düşünmeye yönelip kendi kendisiyle uğraşması ve ona deneyimin veremeyeceği tümlüğe ulaşma çabasından doğmuştur. Aklın bu tümlüğe, tamlığa duyduğu ihtiyaç, onun kategorilerden farklı kavramlar olan idelere gereksiniminin kaynağı olmuştur.⁵⁸⁷

İdeler, aklın kendi doğasından kaynaklanan zorunlu akıl kavramları olarak aklın kendi doğasından verildikleri için anlama yetisiyle bağlantılıdır. Tüm deneyimden bağımsızdır, bu nedenle transendental ideler olarak adlandırılırlar. Bu sebeple deneyimde hiçbir zaman idelere karşılık gelecek herhangi bir nesne olamayacaktır. Kant'a göre ide, tüm görünüşlerin mutlak bütünü olarak tanımlanabilecek maksimum bir kavramdır.⁵⁸⁸

*PAE'*de ideler vazgeçilmez işlevlere sahiptir. İdeal olanın yerine getirilmesi her zaman sınırlı ve eksik olacaktır. İdeal olan, aklın ihtiyacı olan mutlak bir tamamlanmışlığı temsil eder. Bu sebeple, tüm mümkün amaçların zorunlu birliğinin ideası olduğundan pratikte sınırlayıcı bir koşul olarak bir kural olarak hizmet etmelidir.⁵⁸⁹

Teorik alanda meşru bilginin sınırı olarak değerlendirebileceğimiz ideler, pratik alana yer açmak için söz konusu sınırları çizerler. Aklın saf kavramları, doğa kavramlarından pratik

⁵⁸⁴ Immanuel Kant, *CPR*, 397.

⁵⁸⁵ Immanuel Kant, *CPR*, 399.

⁵⁸⁶ Immanuel Kant, *PROL*, 80.

⁵⁸⁷ Immanuel Kant, *CPR*, 401.

⁵⁸⁸ Immanuel Kant, *CPR*, 402.

⁵⁸⁹ Immanuel Kant, *CPR*, 302.

kavramlara geçişi mümkün kılarlar ve böylece ahlaksal ideaların kendilerine aklın teorik bilgileriyle bağlantı kurabilirler.⁵⁹⁰

İdelerin kökeni, aklın kendisindedir. En sıradan bir akıl bile ideleri konu edinerek çıkarımlar yapmaya meyil gösterir. Zorunlu akıl kavramları olarak idelerin nesnelere deneyimde verilmez. İdeler, aklın kolayca yanılsamaya düşmesinden kaynaklanan meşru olmayan bir kullanıma sebep olmaktadır. Yanılsama ya da kuruntu, idelerin kendinde şey'e bağlanmasıyla oluşur.⁵⁹¹

Saf aklın kavramları olan idelerin kategorik çıkarımları olanaklı kılması meşru kullanımken, aklın bu kavramlara gerçeklik atfetmesiyle bir sınır ihlali oluşmaktadır. Kategorik çıkarımların meşru olmayan kullanımı, ruh idesine gerçeklik atfeder. Hipotetik çıkarımların meşru olmayan kullanımı, evren hakkında meşru olmayan çıkarımların kaynağını meydana getirir. Disjunktif çıkarımlar da Tanrı hakkındadır. Kant, aklın bu meşru olmayan kullanımlarını eleştiriye açar.

Kant, yanılsamaların kaynağını *CPR*'nin Transendental Diyalektik Bölümü'nde ele almakta ve aklın ideleri "ruh, evren Tanrı"ya ilişkin bilgi iddialarını yanılsamanın örnekleri olarak sunmaktadır. Ruh hakkındaki açıklamalar sahte çıkarımlar olan paralojizmlere yol açarlar. Evren hakkındaki sahte çıkarımlar, antinomilere yol açmaktadırlar. Tanrı hakkındaki meşru olmayan çıkarımlarsa, düşünülebilirlerin bütünü temsil edici olarak Tanrı idesine gerçeklik atfedilmesinden kaynaklanır.

Kant'a göre aklın ideleri a priori değildir. Bu ideler yalnızca aklın kendi çıkarımlarıdır. Kategoriler anlama yetisinin yargılarından çıkarken, aklın ideleri de akıl çıkarımlarının üç işlevinde bulunur. Buna göre apodiktik (kesin) önermelerde, düşünen öznenin koşulsuz birliği olarak "Ruh"; hipotetik (koşullu) önermelerde, mutlak koşulsuzun ideası olarak "Evren" ve son olarak disjunktif (ayırıcı) önermelerde, düşüncelerin tüm nesnelere koşulunun mutlak birliği olarak "Tanrı" incelenir. Tanrı idesinin psikolojik, kozmolojik ve teolojik yanılsamalara yol açtığı iddia edilmektedir.⁵⁹²

Bu üç ide, diyalektiğin meydana gelmesine sebep olduğundan *CPR*'deki Transendental Diyalektik Bölümü de paralojizmleri, antinomileri ve saf aklın idealini irdeler.

Aklın ideleri, anlama yetisinin işleyişine bir katkıda bulunmaz. Ruhun ölümsüzlüğüne ilişkin bilgi, deneyimden edinilen bilgileri açıklamak için kullanılamaz; ya da evrenin başlangıcına ilişkin bilgi sahibi olmak dünyada olan şeylerin anlamlandırılmasında bir işe yaramaz. Tam tersi, Tanrı'nın varlığı ya da yokluğundan hareketle yapılan açıklamalar doğa felsefesinde belirli güçlüklerle sebebiyet verir. Kant bu noktada anlama yetisiyle aklın idelerinin işleyişinin birleştirilmesini eleştirir. Bu tarz bir kullanım ona göre bütünü olanaksızdır, nesnesi veya anlamı yoktur.⁵⁹³

⁵⁹⁰ Immanuel Kant, *CPR*, 403.

⁵⁹¹ Immanuel Kant, *CPR*, 384.

⁵⁹² Immanuel Kant, *PROL*, 83.

⁵⁹³ Immanuel Kant, *PROL*, 84.

Böylelikle *CPR*'ye göre, anlama yetisinin deneyim üzerindeki meşru olan işleyişinin sonucu olarak koşullu olanın bilgisiyle yetinmeyip koşullu bilgiyi idelerle birleştiren ve koşulsuz olana ulaşma girişiminde bulunan akıl, hiçbir zaman doğrudan nesnelere ilişki içinde olmamıştır, o yalnızca anlama yetisi kavramları olan kategorilerle ilişkilidir. Kategorilerin işleyişi göz önünde tutulduğunda, transendental ideaların bağlantılı olduğu herhangi bir nesne olmadığı için idealarla herhangi nesnel bir tümdengelim de mümkün olamamaktadır. Fakat ideaların aklın doğasından kaynaklı öznel bir türetilişi vardır. Bu türetilişe dayalı argümanların bilgi felsefesi açısından değerinin olup olmadığını araştırması Kant'a göre eleştirinin görevidir. "Aklımızın doğal bir eğilim sonucunda deneyimden bağımsız olarak çalışması yoluyla yapılan çıkarımların epistemolojik değeri nedir?" sorusu ve aynı minvaldeki "düşüncenin öznel koşulları hangi gerekçeyle nesnel geçerlilik iddiası taşıyabilir?"⁵⁹⁴ sorusuna cevap arayan eleştiri, akıl kavramları olarak idelerin sayılarını ve kökenlerini belirleyerek saf akıl için özel bir alan belirleyip sınırlamayı istemektedir.

3.4.1.1. Saf Aklın Paralojizmi

Kant, saf aklın paralojizmi kısmında Descartes, Spinoza, Wolff gibi rasyonel psikolojinin temsilcilerinin ruh anlayışlarını eleştirmektedir.⁵⁹⁵ Kant bu bölümünde rasyonel psikolojide ruh konusundaki metafizik iddiaları dört başlık altında belirleyerek bunların kıyastaki hatalardan kaynaklandığını ileri sürer. Bu iddialar sırasıyla şunlardır: Ruh bir tözdür (1), yalındır, (2) sayısal özdeşliğe sahiptir (3) ve uzaydaki mümkün nesnelere ilişki içerisindedir (4).⁵⁹⁶ Kant, rasyonel psikolojinin ileri sürdüğü bu kıyası çözümlenerek yapılan çıkarımların geçersizliğini ortaya koymuştur.

Kant, rasyonel psikolojinin yalnızca saf akılla edinilebileceğini iddia ettiği ruh hakkındaki bu savların hiçbirisinin kanıtlanamayacağını iddia eder. Rasyonel psikolojinin bu iddiaları ispatlamak üzere sunduğu kanıtlar, paralojizmin ürünüdür. Paralojizm genel olarak kıyasın biçiminden kaynaklı çıkarım hatalarını ifade etmektedir. Mantıkta biçimsel olarak geçersiz olan kıyas⁵⁹⁷; mantık kurallarını kasıt gütmeyen ihlal eden, biçimsel olarak yanlış olan akıl yürütme demektir.⁵⁹⁸

Fakat Kant'ın rasyonel psikolojiye yüklediği paralojizmin transendental bir temeli vardır: "Mantık paralojizm, kıyastaki biçimsel hatalardan oluşur.

Mantıksal bir paralojizm, içeriği ne olursa olsun, kıyasın biçimindeki hatalardan oluşur. Bununla birlikte, transendental bir paralojizm, biçimi açısından yanlış çıkarımlar için transendental bir zemine sahiptir. Bu tür bir yanlışın temeli insan

⁵⁹⁴ Immanuel Kant, *CPR*, 220.

⁵⁹⁵ Ian Proops, "Kant's First Paralogism", *Philosophical Review*, (New York: Cornell University, 2010), 450.

⁵⁹⁶ Immanuel Kant, *CPR*, 413.

⁵⁹⁷ Simon Blackburn, *Dictionary of Philosophy*, (New York: Oxford University Press, 1996,) 277.

⁵⁹⁸ Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, 676.

aklının doğasında olacaktır ve onunla birlikte, çözülemez olmasa da kaçınılmaz bir yanılısamayı beraberinde getirecektir.⁵⁹⁹

Kant'ın rasyonel paralojizm eleştirilerini daha iyi değerlendirebilmek için onun ben bilinciyle ilgili görüşlerini bilmek yarar sağlayacaktır. Kant'ta iki tür ben bilinci vardır: Biri deneysel ben bilinci ki bu bilinç iç duyumda ortaya çıkar; ikincisi saf, transendental ben bilincidir, bu da duyumun konusu olmayan bilinçtir.⁶⁰⁰ Deneysel ben bilinci aracılığıyla kendimiz hakkında bilgi sahibi oluruz. İç duyumumuzda ortaya çıkan durumlar zamanda gerçekleşir, dolayısıyla fenomen mahiyetindedirler. Dolayısıyla iç duyumla bize yalnızca fenomen veya tezahür olarak var olan kendi'nin bilgisi verilir. Saf ben bilinciyse, bir kimsenin düşünen bir şey olarak tekil zihinsel durumlardan ayrı olan bilincidir. Kant'a göre, "düşünüyorum" tüm tasarımlara eşlik edebiliyor olmalıdır; aksi durumda tasarım ya olanaksız ya da bir hiçtir.⁶⁰¹ Bu bilinç, herhangi bir duyuma sahip değildir, iç duyumdaki zihinsel durumlardan ayrıdır. Bu sebeple saf'tır.

Kant'a göre ben'in bilgisine sahip olmak yalnızca fenomen veya tezahür olarak mümkün olmaktadır. Yalın haliyle ya da kendinde şey olarak ben'in bilgisi olanaklı değildir. Rasyonel psikoloji kendinde şeyle tezahür arasındaki ayrımı farketmez. Saf ben bilinciyle deneysel ben'i aynı sayar. Bu sebeple de kendinde şey hakkında bilgi sahibi olunabileceğini varsayarak deneyim alanının dışına çıkar ve hataya düşer. Kant'ın rasyonel psikolojiye yönelttiği eleştirinin temelinde bu yatar.

Kant'a göre "ruh bir tözdür (cevher)" paralojizminin kıyası şu şekildedir: 1. Önerme: Ben düşünen bir varlığım. 2. Önerme: Düşünen varlık olarak tüm olanaklı önermelerin mutlak öznesi ben'dir. 3. Önerme: O halde düşünen varlık olarak "ben" bir tözdür.⁶⁰² Kant burada küçük, orta ve büyük olmak üzere üç terimi farklı anlamlarda kullanılarak muğlak yanıltıcılık denen biçim hatası işlendiğini söyler. Bu çıkarımda orta terim olan mutlak özne, küçük ve büyük önermelerde farklı anlamlarda kullanılır. Küçük önermede, görüde verili bir nesne olarak düşünülmeyen kendinde özne anlamında kullanılmaktadır. Büyük önermedeyse görüde verilebilecek bir nesne anlamındadır. Sonuçta fenomenal belirlenim olarak nitelendirilen cevherlik kendinde şey olarak mutlak özneye, ruha atfedilmektedir. Bu sebeple Kant'a göre sonuç, muğlak yanıltıcılık hatasından çıkartılır, yani aldatıcı bir çıkarımla edinilir.⁶⁰³

Kant, "ruh yalıdır (basittir)" paralojizmini şu şekilde formüleştirir: Bir şeyin eylemi birçok etkin şeyin birleşimi değil ise o şey basittir. Ruh ya da düşünen ben de böyle şeydir, dolayısıyla ruh yalıdır.⁶⁰⁴ Buradaki basit terimi, eylemi bileşenlerin bir aradılığıyla oluşmayandır. Eğer bir şey birleşikse, onun eylemi bileşenlerinin eyleminin bütünü olarak düşünülmalıdır. Örnek vermek gerekirse, bir cismin hareketi, o cismi meydana getiren parçalarının hareketinin

⁵⁹⁹ Immanuel Kant, *CPR*, 411.

⁶⁰⁰ Immanuel Kant, *CPR*, 314.

⁶⁰¹ Immanuel Kant, *CPR*, 246.

⁶⁰² Immanuel Kant, *CPR*, 416.

⁶⁰³ Immanuel Kant, *CPR*, 448.

⁶⁰⁴ Immanuel Kant, *CPR*, 441.

toplamıdır.⁶⁰⁵ Düşünme eyleminde bileşenler farklı düşünörlere atfedilemez. Tüm bileşenlerin ancak tek bir düşünöre atfedilmesiyle öznenin mutlak birliğinde birleştirilebilir.⁶⁰⁶ Rasyonalist psikoloji bu önermeden düşünöen ben'in yalın olduğu sonucunu çıkarır. Kant burada küçük önermedeki savın olanağını sorgular. Ona göre düşünce ancak düşünöenin mutlak birliği olabilir şeklindeki bu iddia, analitik bir önerme olmadığından kavramlardan çıkarılması mümkün olan bir önerme olamaz.⁶⁰⁷ Ayrıca düşünöenin oluşması için öznenin mutlak birliği deneyim aracılığıyla gösterilemez. Çünkü deneyim bize bir zorunluluğun bilgisini veremez, dolayısıyla mutlak birlik kavramı deneyimin ötesindedir.⁶⁰⁸ Kant'a göre, rasyonalist kanıtın bu önermesi sağlam bir epistemolojik temele sahip değildir.

Bu konudaki bir diğer mesele, rasyonel psikolojinin ruhun yalınlığından onun bir töz olduğu sonucunu çıkartmasıdır. Böylece ruhun ölümsüzlüğünü temellendirmek ister. Kant, ruhun maddi olmayıp bir cevher olduğu iddialarını reddeder. Maddeyle bir dış görünüş kastediliyorsa eğer, madde kendinde şey olan ruh veya düşünöen benle aynı olamaz.⁶⁰⁹ Fakat bu iddiayı, dış görünüşlerin temelinde yatan kendinde şey olarak maddeyle ruh arasında bir benzerlik bulunmadığı, dolayısıyla da bu manada ruhun maddi olmadığı anlamında düşünürsek, Kant ruhun maddeden ayrı olduğunu söyleyecek bir durumda olmadığını dile getirir. Çünkü madde olarak kendinde şeyle ilgili bir bilgiye sahip olmamız mümkün değildir.⁶¹⁰

Ruhun sayısal özdeşliğe sahip olduğunu iddia eden üçüncü paralojizme göre, ruh kişidir. Çünkü farklı zamanlarda kendinin sayısal özdeşliğinin bilincinde olan şey, kişidir.⁶¹¹ Kant'ın bu konuda kişi sözcüğünü kullanması, Locke'un kişinin tanımlayıcı bir özelliği olarak özdeşlik bilincini kullanmasından kaynaklıdır.⁶¹² Burada bir ve ayı olan ruhun zamanın farklı anlarında devam edip etmediği konusu ele alınmaktadır. Yani ruhun farklı zamanlarda sürekliliği esas olan husustur. Bu kıyastaki hata, izlenimdeki ben'in sayısal özdeşliğiyle kendinde şey olarak ben'in sayısal özdeşliği arasındaki ilişkiden kaynaklanmaktadır. Görünüşler alanındaki bilginin öznesi kendi özdeşliğinin bilincinde olmalıdır, yoksa bilginin kendisiyle olanaklı olduğu bilincin birliğinin gerçekleşmesi mümkün olamaz. İzlenimlerdeki özdeşlikten bunun altında yatan kendinde şey olarak ben'in sayısal özdeşliğiyle ilgili bir çıkarımda bulunmak bizim için olanaksızdır.⁶¹³

Ruh, uzaydaki mümkün nesnelere ilişki içerisinde olduğu şeklindeki dördüncü paralojizm, ruhun varlığı ve mahiyetiyle ilgili olmaktan çok dış dünyanın varlığıyla ruh ilişkisi hakkındadır. Buna göre dış duyumun nesnelere varlığı şüphelidir. Çünkü varlığı verili algıların nedeni olarak çıkarılan şeylerin varlığı şüphelidir. Tüm dış görünüşler bu türdendir. Varlıkları doğrudan

⁶⁰⁵ Immanuel Kant, *CPR*, 417.

⁶⁰⁶ Immanuel Kant, *CPR*, 418.

⁶⁰⁷ Immanuel Kant, *CPR*, 418.

⁶⁰⁸ Immanuel Kant, *CPR*, 362.

⁶⁰⁹ Immanuel Kant, *CPR*, 421.

⁶¹⁰ Immanuel Kant, *CPR*, 421.

⁶¹¹ Immanuel Kant, *CPR*, 422.

⁶¹² James Van Cleve, *Problems from Kant*, (Oxford: Oxford University Press, 1999), 180.

⁶¹³ Immanuel Kant, *CPR*, 424.

algılanamazlar, yalnızca verili algının nedeni olarak çıkarsanırlar. Kant bu belirsizliği dış görünüşün idealliği olarak adlandırır.⁶¹⁴ Kant'a göre bizler yalnızca doğrudan algısına sahip olduğumuz şeyleri kesin olarak biliriz ve bizim doğrudan algısına sahip olabildiğimiz tek şey kendi varlığımızdır. Bu sebeple kendi dışımızdaki gerçek nesnelere varlığı doğrudan algımızın konusu olamaz.

Özetle söylenecek olursa Kant, ruh konusunda rasyonel psikolojinin ileri sürdüğü hiçbir hususun bilinemeyeceği iddiasında bulunur. Bu hususların hepsi ben'le ilgili herhangi bir duyuma sahip olmadan ben'in gerçek doğasıyla ilgili teorik bilgi edinme girişiminin sonucunda ortaya çıkmaktadır.

3.4.1.2. Saf Aklın Antinomileri

Kant felsefesinde antinomi problemlerinin önemli bir yeri vardır. Öyle ki, onu dogmatik uykusundan uyandırıp kritik projesini yazdıran unsurun saf aklın antinomilerinin problemleri olduğunu dile getirir. Yine aynı şekilde Kant, antinomiler için *PAE*'nde insan aklının şimdiye dek girmiş olduğu en yararlı yanlış yol olarak bahseder.⁶¹⁵ Bunun sebebi, insanın aklının içine düştüğü çatışkidan çıkmanın yollarını ararken saf aklın tam bir eleştirisini yapmaya yönelecek olmasıdır. Bu kısımda Kant'ın amacı, evrenin oluşumuyla ilgili ileri sürülen rasyonel iddiaların kaçınılmaz şekilde antinomilere düşeceğini ve bunun metafizikçilerin hatalarından değil de aklın işleyişinin bir sonucu olarak oluştuğunu ortaya koymaktır.

Kant'a göre antinomiler, aklın mutlak bütünlük talebinden ortaya çıkmıştır. Bir koşullunun verilmesi durumunda, koşulların bütün bir toplamı, yani mutlak koşulsuz olan verilmiş olur.⁶¹⁶ Aklın bu prensibe bağlı olarak kozmolojik ideleri üretmesi, evrendeki her bir parçanın diğeriyle koşullanmış olması sonucundan kaynaklıdır. Evren parçaları çeşitli bağımlılık ilişkileriyle birbirlerine bağlanmış olan bir bütündür.

İlk antinomi, uzay ve zaman hakkındaki problemlerle ilgilidir. Antinominin tezi, evrenin zamanda bir başlangıcı, uzayda bir sınırı vardır şeklindeyken, antitezi evren zamanda ve uzayda sonsuzdur şeklindedir. Kant, tezler ve antitezler için doğrudan kanıt ileri sürmez. Her bir iddianın kanıtının aksi durumunu kabul ederek işe başlar, sonra bunun neden olduğu çelişkiyi ortaya çıkarır ve son olarak iddianın doğruluğunun ispatına çalışır. Bu yöntemi kullanarak Kant, evrenin sınırı olduğu tezini kanıtlamak için "evren sınırı olmayan sonsuz bir bütündür" şeklinde iddia ortaya koyar. Evrende uzayda sonsuz uzamlı büyüklük olarak varsayıldığında, aynı zamanda var olan sonsuz sayıdaki şeylerin toplamından meydana gelen bir bütün olmak zorundadır. Kant'a göre böyle uzamlı bir büyüklüğün bütünlüğünü düşünebilmek, parçaların birbirlerine sürekli olarak eklenmesiyle olanaklı olabilecektir.

⁶¹⁴ Immanuel Kant, *CPR*, 429.

⁶¹⁵ Immanuel Kant, *PAE*, 138.

⁶¹⁶ Immanuel Kant, *CPR*, 460-461.

Kant'a göre evrenin bir bütün olarak düşünülebilmesi için onun parçalarının da tamamlanmış şekilde düşünülmesi gerekir. Fakat sonsuz bir büyüklüğün parçalarının birliği hiçbir zaman tamamlanamayacak olduğu için sonu olmayan bir evreni de bütün olarak düşünmek olanaksızdır. Antinominin ikinci kısmında Kant, evrenin zamanda bir başlangıcı vardır tezi için evrenin zamanda bir başlangıcının olmadığını varsayar. Böyle bir durumda seçilmiş olan zamanın bölünemeyecek kadar kısa olan parçası olan bir ana kadar sonsuz bir zamanın geçmesi gerekir ki bu da şeylerin durumunda sonsuz sayıda olay ve değişimlerin gerçekleştiği ve sonsuz bir dizinin tamamlandığı anlamındadır. Ancak sonsuz diziler asla ardışık dizilerin birleştirilmesiyle tamamlanmaz. Tamamlanmamış evren dizisiyse, çelişiktir. O halde evrenin zamanda bir başlangıcının olması gerekir.⁶¹⁷

İkinci antinomi, evrenin bölünmeyen basit parçacıklardan oluşup oluşmadığıyla ilgili problemdir. Bu problem sadece uzayla ilgili olan sonsuzluk ya da sonlulukla ilgilidir. Evrendeki basit olmayan birleşik tözler, basit parçalardan meydana gelir, hiçbir yerde basit olmayan veya basit parçalardan oluşmayan bir şeyin varlığı söz konusu değildir.⁶¹⁸ Kant diğer argümanlarda olduğu gibi bunda da aksi iddianın doğruluğunu kabul eder. Birleşik tözlerin basit parçalardan oluşmadığı varsayıldığında, tüm birleşikliği düşünceden uzaklaştırdığımızda sonunda ortada bir şey kalmayacak, töz var olmayacaktır. Hâlbuki bu mümkün değildir. Bu sebeple iki ihtimal söz konusudur; tüm birleşikliği düşünceden kaldırmak mümkün değildir, eğer kaldırılırsa basit olan bir şeyin var olmaya devam etmesi gereklidir. Birinci ihtimalde söz konusu olan tüm birleşikliğin düşünceden kaldırılması olanaksız değildir, birleşiklik ve töz arasındaki ilişki arizî (sonradan olan) bir ilişkidir. Dolayısıyla tözler bu ilişkiden bağımsız olarak varlıklarını sürdürmelidir. Bu birleşik tözlerin basit parçalardan oluşmaz iddiasıyla çeliştiğinden geriye ikinci alternatif olarak evrende birleşik tüm tözler basit parçalardan meydana gelir iddiası kalır.⁶¹⁹

Bu argüman, basit parçaların var olmadığını varsayarak zihnimize verili olan birleşik maddi cevherlerin tüm birleşikliğini kaldırdığımızda evrende geriye bir şeyin kalmayacağını savunur. Eğer birleşik tözler uzamlı madde olarak anlaşılırsa, bu iddia uzayda maddenin olmayacağı anlamına gelir. Oysaki evrende madde vardır. Bundan dolayı bu çelişkiye sebep olan birleşik tözlerin basit parçalardan meydana gelmediği savı yanlıştır. Evrendeki birleşik tözlerin var olması için bu tözlerin basit parçalardan oluşması zorunludur. Bu antinomideki tezin antitezi, evrende basit olan hiçbir şeyin olmadığını ve birleşik şeylerin basit parçalardan meydana gelmediğini ileri sürer. Birleşik bir şeyin basit parçalardan oluştuğu varsayıldığında, tözlerin dışı ilişkin ilişkileri sadece uzayda olanaklı olduğundan, birleşik şeylerin parçalarının da uzayda bulunması gerekir. Uzayda olan herşey kendinde bir çokluk içerir, dolayısıyla uzaydaki herşey bir birleşik olacaktır. Bu birleşikler tözden ayrı bir dış varlık olamayacaklarından, bu birleşiklerin arazların bir birleşimi olabilmesi mümkün değildir. Böyle bir durumda uzayda yer

⁶¹⁷ Immanuel Kant, *CPR*, 470.

⁶¹⁸ Immanuel Kant, *CPR*, 476.

⁶¹⁹ Immanuel Kant, *CPR*, 476.

kaplayan bir basit parça tözlerin birleşimi olur. Bu da kendisiyle çelişiktir. Evrendeki birleşik şeylerin basit parçalardan oluşması mümkün değildir.⁶²⁰

Saf aklın üçüncü antinomisi, bağımsız bir nedenin var olup olmadığını ele alır. Bu bağımsız neden, farklı bir mahiyette olarak diğer nedenler dizisinin dışında olduğundan bu bağlamda iki tür nedensellik ilişkisi olmaktadır. Biri doğa yasaları doğrultusunda, evrendeki bir olayın belli kurallar içinde kendinden önceki bir olayı takip etmesiyle ortaya çıkan nedensellik, diğeri de tüm olaylardan bağımsız şekilde bir durumun başlamasına neden olacak güce sahip olan özgür nedenselliktir. Bu ayrıma bağlı olarak teze göre mutlak bir özgür neden vardır. Antitez ise mutlak özgür bir nedenin olmadığını ileri sürer. Kant'a göre evren, görünüşlerin tümünün kendisinden çıktığı bir neden değildir. Görünüşleri açıklayabilmek için özgürlükten kaynaklı başka bir nedenselliği varsaymak zorundayızdır.⁶²¹

Doğa yasalarına uygun olarak gerçekleşen nedenselliğin dışında başka bir nedenselliğin olmadığı varsayıldığında, böyle bir durumda gerçekleşen her olay bir kural içinde zorunlu olarak takip ettiği kendinden önceki bir durumu gerektirir. Ancak bir olaya neden olan şey, kendi de başka bir olayın nedeni olduğu bir durum olmalı ki bu geriye doğru böylece ilerleyebilsin. Eğer ki herşey sadece doğa ilkelerine göre nedensellikten kaynaklanmaktaysa, o halde ilk başlangıcı olmayan nedenler dizisi var demektir. Bu nedenler dizisi asla tamamlanmayacaktır. Fakat diğer taraftan doğa yasası yeter sebep ilkesiyle belirlenmemiş olan hiçbir şeyin meydana gelebileceği anlamındadır. Eğer evrendeki nedenler dizisi başlangıçsız olarak sonsuza dek gidiyor ise, bu diziler her zaman eksik kalacak ve dizinin herhangi bir üyesi için yeter koşullar olmayacaktır. Bu da doğa yasasının temel varsayımıyla çelişiktir. Geriye doğru giden nedenler dizisinin tamamlanmadan eksik kalması mümkün değildir. Kendisi doğa yasasınca belirlenmemiş olan bir nedenle sonlanması gerekir.⁶²²

Bu antinominin antitezi, özgürlüğün var olmayıp evrendeki herşeyin yalnızca doğa yasalarına göre gerçekleştiğini söyler. Transendental anlamda özgürlüğün var olduğu kabul edildiğinde, yani nedenler dizisini başlatan mutlak özgür neden varsayıldığında, diziler mutlak bir başlangıca sahip olacak ve aynı zamanda da mutlak özgür nedenin de nedenselliğinin bir başlangıcı söz konusu olacaktır. Eğer özgür nedeni, dizilerin var oluş nedeni olarak ele alırsak, o halde dizileri başlatan eylemin özgür bir nedene ait olması gerekir. Burada bir ikileme vardır: ya dizileri başlatan eylem dizilerin nedeni olarak özgür bir nedene atfedilir, ya da özgür neden dizileri başlatan bir neden değildir. Çünkü dizileri başlatan eylem özgür bir nedenin önceki herhangi bir koşuluna atfedilemez olmaktadır. Böyle bir durumda dizileri başlatan eylem ne özgür olacaktır ne de kendiliğindenliği olacaktır. Birincide dizileri başlatan eylemin özgür oluşundan bahsedilemezken ikinci durum da Kant'ın varsayımıyla çelişiktir. Bir diziyi kendiliğinden başlatma gücü olan özgür nedensellik yalnızca özgür bir nedenin kendinden

⁶²⁰ Immanuel Kant, *CPR*, 477.

⁶²¹ Immanuel Kant, *CPR*, 484.

⁶²² Immanuel Kant, *CPR*, 484.

önceki durumlarla nedensellik ilişkisine sahip olmadığı düşünülürde anlamlı olur. Bu nedensellik yasasına uygun olmadığından transendental özgürlük boş bir düşüncedir.⁶²³

Bu antinomide Kant, evrenin özgür bir ilk nedeninin olup olmadığını belirlemeye çalışır. Transendental özgürlükle doğa yasalarının birbirleriyle çelişik olmadığını göstermeye çalışarak antinomiye çözüm bulmayı dener. Kant'a göre özgür nedensellik doğa yasaları birbirleriyle çelişik değildir.⁶²⁴ Uzay ve zaman a priori formlarıyla duyumsadığımız görüşler alanında meydana gelen herşey nedensellik yasasına bağlıdır. Bu sebeple bunun dışında olan bir ilk nedenden söz edilmesi mümkün değildir. Deneyim bize her olayın bir öncekine bağlandığı bir nedenler dizisi gösterir. Görünüşler alanındaki olaylar dikkate alındığında herşeyin nedensellik yasasına göre meydana geldiği ve özgür ilk nedenin bulunmadığını ileri süren tez doğru olmakla birlikte diğer taraftan kendinde şeyler alanındaki akledilir neden söz konusu olduğunda bu tür bir ilk neden varsayılabilir. Çünkü zaman formu kendinde şeylere uygulanmaz. Nedensellik uzay ve zamanda olan şeyleri belirleyecek fakat kendini belirleyen bir durum olmayacaktır. Akledilen neden mevzubahis olduğundaysa özgür bir ilk neden vardır önermesini varsayan tez doğru olacaktır. Kant'a göre görüşler ve kendinde şeye dair iki farklı nedenselliğin bulunduğu kabul edildiği zaman çelişki olmaksızın tezle antitezin aynı anda doğru olduğu kabul edilebilir.

Saf aklın dördüncü antinomisi zorunlu varlık problemiyle ilgilidir. Tez, evrende onun bir nedeni olarak veya bir parçası olarak zorunlu varlığın bulunduğunu öne sürer.⁶²⁵ Antitezi ise, böyle bir zorunlu varlık ne evrende ne de dışında vardır şeklindedir. Antitez evrende zorunlu bir varlığın bulunmadığını iddia ederken, bahsi geçen diğer antitezlerden farklı yapıda, buna ek olarak zorunlu bir varlığın evrenin dışında da bulunmadığını ileri sürer. Yani antitez, tezin iddiasından daha ötede bir alanı değiller. Diğer önemli bir noktaysa, antinomide ele alınan zorunlu varlığın kozmolojik karakterde olup olmadığıdır. Bazıları bu antinominin konusunu Tanrının varlığıyla ilgili geleneksel kanıtlarla ilişkilendirmiş, teolojik bir problem olarak görmüştür.⁶²⁶ Bu antinomiyle Kant, zorunlu varlığın evrenin bir parçası olarak var olduğunu ve evrenin zorunlu bir nedeninin bulunduğunu göstermeyi hedefler. Tüm görüşlerin toplamı olarak duyulur dünyada her değişim zamanda kendinden evvel olan olup onu zorunlu yapan diğer bir değişimi gerektirerek bu zinciri devam ettirir. Eğer önce olan koşulların dizisi sonsuza değin giderse, dizi her zaman tamamlanmamış olarak kalır. Bu koşulların dizisinin tamamlanması yalnızca dizinin zorunlu olarak var olduğundan kendisinin başka bir şey ile koşullanmayan bir şeyler sonlanırsa olanaklı olacaktır. Bir değişimin var olması muhakkak zorunlu bir şeyin varlığını gerektirecektir. Bununla birlikte zorunlu varlığın evrenin bir parçası olması gerekir. Eğer evrenin dışında olacak olursa, görüşler dünyasına ait olmadan evrendeki değişimler dizisinin başlangıcının nedeni olmak zorundadır ki bu olanaksızdır. Eğer

⁶²³ Immanuel Kant, *CPR*, 485.

⁶²⁴ Immanuel Kant, *CPR*, 546.

⁶²⁵ Immanuel Kant, *CPR*, 490.

⁶²⁶ Jonathan Bennett, *Kant's Dialectic*, 240.

zorunlu varlık evrenin başlangıcının nedeni olacak ise, evren varılmadan önce zamanın bir anında bulunmalıdır. Bundan dolayı değişim dizilerinin başlangıç nedeninin de zamanda var olması gerekir. Zamanda var olan neden, görünüşler alanına ait olur, çünkü zaman yalnızca görünüşlerin formudur. Dolayısıyla mutlak zorunlu varlığın evrenin içinde bulundurduğu bir şey olması lazımdır.⁶²⁷

Antitezi evrende veya evrenin dışında evrenin nedeni olarak zorunlu bir varlığın bulunmadığını ileri sürer. Evrende zorunlu bir varlığın bulunduğunu varsayarsak eğer, böyle bir durumda zorunlu varlık ya evrenin bir parçası ya da bütün olarak evrenin kendisi olmalıdır. Mutlak zorunlu varlığın evrenin bir parçası olarak kabul edilmesi durumunda, nedenler dizisini başlatıp kendinin başka bir nedeni bulunmayan bir ilk neden olarak zamana bağlı olacaktır. Zamanda var olan bir şeye zorunlu şekilde kendinden önceki bir şeyi varsaymak durumunda olduğundan nedensellik yasasına tabi olacaktır. Ancak evrenin bir parçası olarak nedensiz ilk neden düşüncesi bu yasayla çelişiktir, bu nedenle olanaklı olamaz. Mutlak zorunlu varlığın nedenler dizisinin bütünü olarak evrenin kendisi olduğu varsayıldığıdaysa bu varsayım bizi, koşullu ve mümkün üyelerden meydana gelen diziler zorunlu ve koşulsuz varlığı meydana getirir önermesini kabule götürecektir. Hâlbuki bu da olanaklı değildir. Zira dizilerin üyeleri de koşullu ve mümkün olacağından dizilerin kendi de mümkün olacaktır. Dolayısıyla bu çelişik durumlara sebep olan, evrende zorunlu bir varlık vardır iddiası da yanlış olacaktır.

Evrendeki zorunlu nedenin evrenin dışında bulunduğu varsayıldığında ise, mutlak zorunlu varlığın evrendeki değişimlerin dizisini başlatan ilk neden olduğu kabul edilecektir. Mutlak zorunlu varlığın nedenselliği değişim dizilerinin başlangıcına neden olacaksa, kendisinin de bir başlangıcı olmalıdır. Zorunlu varlığın nedensellik fonksiyonu zamanda gerçekleştiğinden, zorunlu varlık nedensellikle beraber zamanda var olmalıdır; zamana bağlı olan bir şeyinse evrenin dışında olması mümkün değildir. Demek oluyor ki, evren ile nedensel bağlantı içinde olup evrenin dışında olan zorunlu varlığın olması mümkün değildir. Sonuç olarak, evrenle nedensel bağlantı içinde olan mutlak zorunlu bir varlık ne evrende ne de evrenin dışında yoktur.⁶²⁸

3.4.1.3. Saf Aklın İdeali

Saf aklın ideali, transendental diyalektiğin son bölümüdür. Bu kısımda Kant, Tanrı ideasını ele alarak Tanrı'nın varlığını ispatlama iddiasındaki geleneksel olan rasyonalist ispat girişimlerinin geçersizliğini gösterir. Kant bu ispatları ontolojik, kozmolojik ve teleolojik iddialar olarak tasnif eder. Kant'ın Tanrı'nın varlığıyla ilgili bu iddialara yönelttiği eleştirilerin felsefe tarihinde yapılmış en etkili eleştirilerden biri olduğunu söylenebilir. Kant'ın odaklandığı bir diğer konuya, Tanrı ideasının saf akıldan nasıl kaynaklandığının gösterilmesidir. Kant, saf

⁶²⁷ Immanuel Kant, *CPR*, 492.

⁶²⁸ Immanuel Kant, *CPR*, 491.

aklın sebep olduğu yanılısamalardan ikisini saf aklın ideaları olarak adlandırır. Tanrı'yı konu edinenine ise saf aklın ideali der. Buradan da anlaşılacağı üzere Kant idea ve ideal terimleri arasında bir ayırım yapar.

Kant, diyalektiğin giriş kısmında transendental ideayı duyumuzda verilen bir şeye karşılık gelmeyen saf aklın kavramı olarak tanımlar.⁶²⁹ Mutlak bir tamlığa ulaşmayı amaçlayan aklın idealarına deneyimde karşılık gelecek herhangi bir şey olmadığından ideaların objektif bir gerçekliğe sahip olmaları mümkün gözükmemektedir. Kant, ideal kavramıyla objektif gerçekliğin daha da ötesinde bir şeyi kastetmektedir. İdeal olan, idea vasıtasıyla belirlenen bireysel bir şeyi temsil eder.⁶³⁰ Kant'a göre eğer bir Tanrı ideamız olacaksa, bu tüm olanaklı şeylerin kaynağı olarak bireysel bir varlığın düşüncesi, bir "sözde nesne" olmalıdır. İşte Kant, bu türden bir Tanrı ideasının ideal olduğunu göstermeye çalışır.

Kant'ın Tanrı ideası, aklın koşullu görünüşler alanından koşulsuza ulaşma girişiminin bir ürünüdür. Bu girişimde akıl, tüm olanaklı şeylerin bir kökeni olarak en yüce varlık kavramına ulaşmak ister.⁶³¹ Bu noktada Kant'ın varlıkla ilgili görüşlerinin anlaşılması önem arz etmektedir. Zira Tanrı kavramının aklın doğasından nasıl kaynaklandığına ilişkin kuramı varlık anlayışıyla ilişkilidir. Bu kurama göre, olanaklı olan her tekil varlık, mükemmellik ve değillemenin birleşiminden meydana gelir⁶³² ve "A, A olmayan" gibi çelişik yüklemelerin atfedilmesiyle gerçekleşir. Tüm yüklemelerin toplamı ideasını Kant, saf aklın ideali olarak adlandırır. Aklın bu idealinin nesnesi ise kendinden üstün bir varlığın olmadığı ve her türlü şeyin kendisiyle koşullandığı koşulsuz bir varlık olduğundan, Kant bu ideali varlıkların varlığı nitelendirmesiyle en yüksek varlık olarak adlandırır.⁶³³ Bu en yüksek varlığa karşılık gelen kavram, Tanrı kavramıdır.⁶³⁴

Tanrı'nın varlığını ispata çalışan "ontolojik" kanıta göre, Tanrı kavramı tanımından ötürü bütün mükemmellikleri ve olumlu yüklemeleri kendinde barındırır. Var olmak bir mükemmellik veya olumlu yüklemse, o halde Tanrı'nın varlığı zorunludur. Kant'a göre mutlak zorunlu varlık kavramı, aklın saf bir kavramıdır, yani saf bir ideadan ibarettir. Kant, insanların tarih boyunca mutlak zorunlu varlık kavramını ispatlamaya çalıştıklarını dile getirir. Onlardan üçgenin üç açığına sahip olduğunu belirten geometrik önermenin mutlak zorunluluğundan yola çıkarak anlama yetisinin alanının dışındaki bu türden bir kavramın nesnesiyle ilişkili olarak tam bir kavrayışa sahip olabileceklerini düşünmüşlerdir diye bahseder.⁶³⁵

Kant'a göre bu görüşü savunanlar örneklerini şeylerin varlıklarından değil önermelerden alırlar. Yani zorunlu varlık düşüncesini temellendirebilmek için kullandıkları örnekleri

⁶²⁹ Immanuel Kant, *CPR*, 402.

⁶³⁰ Immanuel Kant, *CPR*, 551.

⁶³¹ Immanuel Kant, *CPR*, 406.

⁶³² Allen W. Wood, *Kant's Rational Theology*, (London: Cornell University Press, 2009), 28.

⁶³³ Immanuel Kant, *CPR*, 557.

⁶³⁴ Immanuel Kant, *CPR*, 558.

⁶³⁵ Immanuel Kant, *CPR*, 564.

önermelerin zorunlu oluşuna dayandırır. Kant, önermelerin zorunluluğunun şeylerin mutlak zorunluluğu olmadığını söyler.⁶³⁶ Kant'a göre insanlar önce a priori bir kavram olan Tanrı kavramını oluşturur. Varlık yüklemine zorunlu olarak bu kavramın nesnesine ait olduğundan hareketle de özdeşlik ilkesince bu nesnenin varlığının zorunlu olduğu sonucuna varırlar. Burada varlık yüklemine Tanrı kavramının ayrılmaz bir parçası kabul edilmesiyle Tanrı yoktur önermesinin çelişkiye sebep olacağı kabul edilmiştir. Ayrıca, özdeşlik ilkesince, varlığın Tanrı kavramının nesnesine ait olduğu varsayılarak önermesel bir zorunluluktan nesnenin varlığının zorunluluğuna geçilmiştir.⁶³⁷

Bir analitik önermede özne reddedilmeden yüklem reddedilmesi çelişkiye neden olur. Fakat yüklemle birlikte konunun da reddi herhangi bir çelişkiye meydan vermez. Zira yüklemle beraber konunun da reddedilmesiyle geriye çelişecek bir şey kalmayacaktır. Kant'a göre varlık gerçek bir yüklem değildir. Bunun sebebi, bir şeyin kavramına her hangi başka bir şeyin eklenmemesidir. Bu, yalnızca bir şeyin bulunuşunu ifade eden ve mantikî kullanımında önermeyi birleştiren bir bağlaçtır. "Tanrı vardır" önermesinde ona yeni bir şey eklenmez, tüm sıfatlarıyla birlikte özne varsayılmış olur. Böyle bir durumda da nesneyle kavramın içerikleri bir ve aynı olur. Böylece bir objenin var olduğunu düşünülürken nesnenin kavramına yeni olan hiçbir şey ilave etmiş olamayız. Kant'a göre bir şeyi her ne ölçüde yüklemle düşünürsem düşüneyim bu şeyin var olduğunu söyleyerek ona en ufak bir şey eklemiş olmam. Böylece Kant, varlığın gerçek bir yüklem olmadığını sonucuna varır.⁶³⁸

"Kozmolojik" kanıtı göre ise, herhangi bir şey varsa, mutlak zorunlu varlık da olmalıdır. Burada herhangi bir deneyim bu argümanın amacı için yeterlidir. Bütün olanaklı deneyimin nesnesi evren olarak adlandırıldığından Kant bu argümanı kozmolojik olarak adlandırır. Buna göre evrendeki her şeyin olanaklı oluşu, bu şeylerin nedeni olarak zorunlu varlığın gerekli oluşuna doğru ilerler.⁶³⁹ Kant'a göre zorunlu bir varlık, kendi kavramı vasıtasıyla kendi varlığını belirlemelidir. Bu şekilde kavramı vasıtasıyla kendini belirlemesi olanaklı olan yalnızca bir kavram vardır o da en yüksek varlık kavramıdır, o halde en yüksek varlık zorunlu olarak mevcuttur.⁶⁴⁰ Kant'a göre kozmolojik argümanın geçerliliği ontolojik argümanın geçerliliğine bağlıdır. Kozmolojik argümanda zorunlu varlığın var olduğunun gösterilmesi aşamasında deneyim vardır. Hâlbuki bu varlığın içeriği ve hangi yüklemlelere sahip olduğuyula ilgili argümanın deneyime dayalı zemini bize herhangi bir bilgi veremez. Bunu belirleyebilmek için a priori kavramlara dönmek gereklidir. Burada akıl zorunlu varlığın belirlenmesi için gereken tüm şeylerin sadece en yüksek varlık kavramında bulunduğunu dile getirir ve buradan da en yük varlık kavramının zorunlu varlık olduğu sonucuna varır.⁶⁴¹

⁶³⁶ Immanuel Kant, *CPR*, 564-565.

⁶³⁷ Immanuel Kant, *CPR*, 565.

⁶³⁸ Immanuel Kant, *CPR*, 567.

⁶³⁹ Immanuel Kant, *CPR*, 570.

⁶⁴⁰ Immanuel Kant, *CPR*, 570.

⁶⁴¹ Immanuel Kant, *CPR*, 571.

“Teleolojik” kanıtla geldiğimizde, burada da Tanrı’nın varlığı deneyimden yola çıkılarak ispatlanmaya çalışılır. Teleolojik kanıt, evrenin belirli bir düzen ve amaçlılık içinde deneyimlenmesinden hareket eder. Bu argümana göre, bizim için evrende büyük bir bilgelikle belirli bir amaç doğrultusunda gerçekleştirilmiş bir düzenin işaretleri vardır. Bu düzenlilik, evrendeki şeylerin doğasına yabancı bir düzenliliktir. Birbirlerinden farklı olan bu şeylerin doğaları, bu şeyleri idealara göre düzenleyerek seçen bir yasa olmadan sadece çeşitli araçların birleşimiyle oluşan nihaî bir amaç için bir araya gelerek uyumlu olarak hareket etmelerini sağlayamaz. Evrendeki tüm parçaların ilişkilerinde bir birlik, düzen, ahenk, uyum vardır. Dolayısıyla bunun nedeninin birçok nedenden ziyade tek bir nedenin varlığı olarak açıklamak mümkündür.⁶⁴² Kant eleştirisinde, bu delilin evrendeki nedensellik yasasıyla ortaya çıkan düzenliliğe dayanarak bu düzenin keşfi doğrultusunda insanları teşvikinden ötürü saygıyı hak ettiğini ifade eder. Ancak *KU*’da farkı türde düzenliliklerin de olduğuna dikkat çeker. Evrendeki düzenliliğin yalnızca nedensel zorunluluktan kaynaklanmadığını dile getiren Kant, yaşam süreçlerindeki bitkilerin ve hayvanların da organize olmuş sistemlerinin varlığından kaynaklı bir düzenliliğinde var olduğunu söyler. Bu türden varlıklar nedensellik ilkesinden ayrı, kendi kendilerini organize etme, üretme ve geliştirme olanağı veren olanaklı bir nedensellik ilişkisi açısından meydana getirilirler.⁶⁴³

Kant’ın bu argümanı eleştirisinde dile getirdiği iddia şudur: evrenin bir yaratıcısı olduğu değil ancak bir mimarı mümkün olabilir. Doğadaki uyum ve amaçlılık sadece biçimlerin olanaklılığını kanıtlayabilir. Evrendeki maddenin ya da tözlerin olanaklılığı hakkında bir şey söylenemez. Deneyimlediğimiz düzen yalnızca evreni meydana getiren maddenin biçimleri ve bunların olanaklılığıyla ilgili olduğundan, bu imkânın belirleyicisi olan neden sadece biçimleri belirleyen bir şeydir. Aranılan nedenin evrendeki maddenin ya da tözün belirleyicisi olabilmesi için evrendeki şeylerin maddesinin de transendental bir bilgeliğin ürünü olduğunu kabul etmeden bir düzenin gerçekleşemeyeceğinin gösterilmesi gereklidir. Bu argüman bu koşulu yerine getirmediği için evrenin bir yaratıcısı olduğunu gösteremez, en iyi bir ihtimalle bir mimarının olduğunu gösterebilir. Bu da bu argümanın ulaşmak istediği Tanrı düşüncesinden çok uzaktır.⁶⁴⁴ Kısaca özetlemek gerekirse, Kant deneyim yoluyla Tanrı’nın varlığını ispat etmeye çalışan kanıtların ontolojik kanıtla dayanması gerektiğini, bu kanıtın da geçersiz olduğu açıkça gösterildiğinden tüm ispatlamaların başarısız olduğunu dile getirir.

3.4.2. Bir Bilim Olarak Metafiziğin Olanığı

Kant’ın felsefesinde aklın saf kullanımında bilgi, yalnızca kavramın zemininde bir görüş bulunduğunda olanaklıdır. Yani sadece kavramla bilme gerçekleşemez. Deneyim nesnelere

⁶⁴² Immanuel Kant, *CPR*, 581.

⁶⁴³ Immanuel Kant, *Lectures on Philosophical Theology*, Translated By: Allen W. Wood And Gertrude M. Clark, (London: Cornell University Press, 1978), 36.

⁶⁴⁴ Immanuel Kant, *CPR*, 581.

bilinmesi, aklın bir nesneye ilişkin kullanımını kategorileri gerektirir. Kategoriler olmadan hiçbir nesne düşünülemez. Saf akıl için bilgi, yalnızca kavramların temelinde bir görü varsa olanaklıdır. Daha önce birkaç kez dile getirdiğimiz üzere, bu durumda içeriksiz düşünceler boş, kavramlar olmadan da görüler kördürler. Buna rağmen düşünce fiili, transendental idelere içerik kazandırmaya çabalar. Hâlbuki Kant idelerin ancak pratik akılda olanaklı olduğunu dile getirir. Teorik alanda akıl bu ideleri yalnızca düşünebilir, onlara içerik kazandıramaz. Akıl, bu idelere karşılık gelen nesne aramaya başladığında yanılısamalara düşer. Yani akıl bu idelere içerik kazandırmaya çalıştığında zorunlu olarak kendisini bir çıkmaza sokar.

CPR'de Kant, "neyi bilebilirim?" sorusunun cevabını ararken insanın bilme yetilerini belirler. Bunu yaparken bilimle sözde bilimi birbirinden ayırır. Bu şekilde temel yargılarda da ayrıma gider. Bilgi adına bir şey ifade etmeyen yargıları epistemolojinin dışına çıkarır. Yargı bize düşünmenin içeriğini verir. Kant, yargıları analitik ve sentetik olarak ikiye ayırırken yargı ve bilgi ilişkisini serimler. Yargının yalnızca sentetik a priori özellik taşıması, Kant'ın bilgi felsefesinin temelini kurar. Kant'a göre bilgi özelliği taşıyan yargılar hem bilgimizi genişletip hem de zorunlu doğrular ortaya koymalıdır. Çıkarımların deneyle olan bağıntısına göre a posteriori olması ve deneyimden bağımsız a priori olması onu saf yapar. O halde bilgi dediğimiz yargı sentetik a priori olmalıdır. Zorunlu olup bilgimizi genişletmelidir. Bilim olma iddiasındaki tüm alanlar bu ölçütü kendisinde taşımalıdır. Kant'a göre saf doğa bilimi ve saf matematik sentetik a priori yargılara sahip iki bilim alanıdır. Metafizik de matematik ve doğa bilimi gibi bir bilim olma iddiasında bulunarak gerçek bir bilim olmayı istiyorsa o da bu bilim olma ölçütünü kendinde taşımalıdır, yani sentetik a priori yargılara sahip olmalıdır. Önceki başlıklarda ayrıntılı olarak ele alınan bu konuları Kant Transendental Mantık'ta inceler. Transendental Diyalektik Bölümü'nde ise aklın saf ideleriyle bilgi arasındaki ilişkiyi inceleyerek metafiziğin bilimsel geçerliği açısından ne başarabileceğini araştırır.

Deneyime karışmamış olan saf aklın ideleri doğadan türetilmemiştir ya da akla doğuştan getirilmemiştir: "*Bu akıl kavramları doğadan türetilmemiştir, tam tersi biz doğayı bu idelere göre sorgularız. Eğer ki bilgimiz onlar için yeterli değil ise, onu eksik görürüz.*"⁶⁴⁵ Aklın ideleri olan "Tanrı, ruh ve özgürlük" epistemolojik bakımdan hiçbir şey ifade etmez. Kant'a göre ideler, duyumda kendisine karşılık gelecek hiçbir nesnenin verilmediği zorunlu akıl kavramlarıdır.⁶⁴⁶ Aklın doğasında böyle bir yanılığın vardır ve bundan kaçınmak mümkün değildir. Akıl bunun bir yanılısına olduğunu bilse bile bu yanılısına ortadan kaybolmaz. Akıl idelerle düşünülene hep bir karşılık arar ve bu isteğin boş olduğunu gecikmeden de görür.⁶⁴⁷ Aklın idelere içerik sağlama isteği onun antinomilere düşmesine sebep olur. Aklın çıkmazlara düşmesinin sebebi, idelerin karşılığı olan nesneyi görü dünyasında araması ve kategorilerdeki kavramları idelere uygulamaya çalışmasıdır. Kant'a göre, aklın transendental ideleri teorik bilgi alanından içeriksiz kalmalıdır. Bu türden bir yanılısamadan aklın kendisini kurtarması mümkün

⁶⁴⁵ Immanuel Kant, *CPR*, 592.

⁶⁴⁶ Immanuel Kant, *CPR*, 577.

⁶⁴⁷ Immanuel Kant, *CPR*, 558-559.

gözükmemektedir. Akıl her ne zaman idelerin karşılığını arayacak olsa kendini bu çıkmazda bulması kaçınılmaz olacaktır.

Diğer taraftan Kant bu idelerin düşünülmesini doğal bulmaktadır. Çünkü her insanda, aklının doğası gereği, bulunduğu sınırlı koşullardan sınırsıza ulaşma isteği vardır. İnsan türünün tek tek üyeleri, ister eğitilmiş isterse gelenek tarafından yetiştirilmiş olsun, evrenin başının sonunun olup olmadığı, öldükten sonra yeni bir yaşamın olup olmadığı ya da Tanrı'nın varlığıyla ilgili cevaplamakta güçsüz kaldığı sorularla rahatsız edilir.⁶⁴⁸ İşte insanın cevaplayamadığı ama sormaktan da geri durmadığı böylesi soruların oluşturduğu sonu gelmeyen çatışmaların alanına metafizik der Kant. Ona göre insan akli metafiziğe doğuştan yatkındır. İnsanın varlığı söz konusu olduğu müddetçe metafizik de var olmaya devam edecektir:

Metafizik bilim olarak olmasa da doğal bir eğilim olarak edimseldir. Çünkü insan akli hiçbir biçimde çokbilmişlik gibi bir kibrin etkisi olmaksızın, salt bir iç gereksinimin durdurulamaz dürtüsü altında herhangi bir ampirik akıl kullanımının ya da buna göre türetilen ilkelerin cevaplayamayacağı sorulara ilerler. Bu yüzden tüm insanlarda, akıl kendini kurgusal düşünce düzeyine dek genişletir genişletmez, herhangi bir metafizik her zaman olmuştur ve her zaman olmayı sürdürecektir. Ve böylece soru şudur: Metafizik doğal eğilim olarak nasıl olanaklıdır?⁶⁴⁹

Doğada yaşanan tüm olaylar nedensellikte birbirine bağlıdır; saf anlama yetisinin tüm bilgisi bir koşullar yığınının içerisinde olur biter. Mesela A olayının olması bir B olayına bağlıdır. B olayı da başka bir olaya bağlanarak bu zincir böyle devam eder. Uzak ve zamanda bulunan bir şeyi her zaman bir başka şey belirlemektedir. Buna rağmen akıl anlama yetisinin sınırlarını aşar ve her zaman koşulsuz olana ulaşmak için çabalar. Aklın bu çabasının Kant için doğal olduğunu ve her insanın bu edime sahip olduğunu söylemiştik. Evren idesinin oluşması da bu şekildedir. Biz yalnızca şeyler ve şeyler arasındaki bağıntıları bilebiliriz. Yani doğada uzak ve zamana bağlı olayları algılayabiliriz. Evren idesiye bu şeylerin hepsine yani bir bütüne ulaşma çabası güder. Evren kavramında koşulların üzerine çıkan, kendisi koşulsuz olarak düşünülen bir koşullar bütünlüğüne ulaşılır. Kant'a göre evren idesini düşünmek mantıksız değildir, ona göre akıl bu ideyi düşünebilir, hatta düşünmelidir de. Koşullara dayalı olan bilen insan ona göre hiçbir koşula bağlı olmayanın idesine de sahiptir. Bu sebeple insan koşulları aşarak bu ideyi düşünerek ona içerik kazandırmayı ister. İnsan akli bu noktada metafiziğe sapar. Çünkü insanın doğasında kendine verilen koşullularla yetinmek yoktur, evrenle ilgili sorular sorarak cevaplar arar. Evren idesi insan aklının temel bir idesidir, ancak bu ideyle ilgili hiçbir bilgi elde edilemez. Çünkü algısızdır. Kant'ın görülmüş kavram boştur sözü, evren idesinin bir gerçeklik elde edemeyeceğinin göstergesidir. Aklın üç temel idesi söz konusudur. Bu bağlamda, evren

⁶⁴⁸ Immanuel Kant, *CPR*, 99.

⁶⁴⁹ Immanuel Kant, *CPR*, 147.

idesi rasyonel kozmolojide, ruh idesi rasyonel psikolojide, Tanrı idesi de rasyonel teolojide konu edinilir. Klasik metafiziğin konuları da bu üç ana ideden oluşur. Bilim olma iddiasında bulunan metafizik bu idelerle bir gerçeklik kazanamaz. Zira bu idelerin içeriği mümkün değildir. Bu idelerle alakalı çıkarımlar, bilgi kuramının anayasasının sınırları içerisinde tutulmalıdır. Kant'a göre aklın diyalektiğini engellemenin tek olanaklı yolu budur.

Tüm metafiziğin ideler hakkında bir yanlısamadan ibaret olduğunu dile getiren Kant'a göre yine de, idelerin akıl için işe yaramayan veya tehlikeli kavramlar olduğu düşünülmemelidir. İdelerin akıl için çok önemli görevleri vardır; ideler akla birlik kazandıran düzenleyicilerdir:

Akl hiçbir zaman doğrudan doğruya bir nesneyle değil, ama yalnızca anlama yetisiyle ilişkiindedir ve salt onun aracılığıyla kendisinin bir ampirik kullanımı söz konusudur; öyleyse hiçbir kavram (nesnelerin) yaratmaz, tersine kavramları yalnızca düzenler ve onlara ancak olanaklı en büyük uygulamalarında, dizilerin bütünlüğü ile bağıntı içinde taşıyabilecekleri birliklerini verir. Anlama yetisi ise bu bütünlükle değil ama yalnızca her durum koşullar dizisinin kavramlara göre ortaya çıkmasını sağlayan bağlantı ile ilgilenir. Akıl öyleyse gerçekte yalnızca anlama yetisini ve bunun amaca uygun uygulanışını nesne alır. Nasıl ki anlama yetisi nesnedeki çokluğu kavramlar yoluyla birleştirirse, akıl da kendi yanından kavramlar çoklusunu idealar yoluyla birleştirir ve bunu belli bir ortaklaşa birliği bu olmadıkça yalnızca dağılıma birlik ile uğraşacak olan anlak etkinliklerine hedef koyarak yapar.⁶⁵⁰

Kant'a göre akıl nesneyle doğrudan bir ilişki kurmaz, sadece anlama yetisi ve onun vasıtasıyla aklın kendi ampirik kullanımıyla ilişki içindedir, bu sebeple nesnelerin kavramını oluşturamaz, yalnızca onları bir düzene sokar ve onlara bir birlik verir. Akıl nesne olarak sadece anlama yetisine sahiptir. Anlama yetisi kavramlar vasıtasıyla çokluğu nesnede birleştirirken akıl da amaç olarak belirli bir birlik oluşturarak kavramlar çokluğunu düşüncelerle birleştirir. Dolayısıyla aklın ideleri metafizik açıdan tartışma konusu olsa da aslında bilginin ilerlemesi bakımından zorunludurlar. Çünkü ideler bilgiyi düzenlerler:

Transendental ideler aklın kendisine özgü belirlenimini, yani anlama yetisinin kullanılışındaki sistematik birliğin ilkesi olmasını ifade ederler. Ama eğer bilme yolundaki bu birlik, bilgi nesnesinde bulunan bir birlik olarak görülürse; eğer aslında sırf düzenleyici olan bu birlik, kurucu bir birlik sayılırsa ve deneyi sırf kendi içinde olabileceği kadar tamlığa yakın götürmeğe -yani sürecini deneye girmeyen hiçbir şeyle sınırlandırmamaya- yaradığı halde, bu ideler aracılığıyla bilgimizin bütün olanaklı deneyin ötesine genişletebileceği konusunda kendimizi inandırırız; böyle bir şey aklımızın ve ilkelerimizin asıl belirlenimi konusunda bir yanlış anlamadan başka birşey değildir; kimi zaman aklın deneyde kullanılışından

⁶⁵⁰ Immanuel Kant, *CPR*, 590-591.

karışıklık yaratan, kimi zaman da aklı kendi içinde ikiliğe düşüren bir diyalektiktir.⁶⁵¹

Böylece esas sorun olan şeyin bu idelere karşılık gelen deney nesnelere aramak olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu ideleri kendisine konu edinen metafizik, bir bilgi bütünü oluşturamaz. Metafizik, bilim olma çabasını bu alanda kaybeder. Kant aklın ruh, evren ve Tanrı'ya ilişkin sürüklediği spekülasyon yanlısamlar için bizi uyarır. Eleştirinin amacı, yanlısamların bilginin üzerindeki etkisinin önüne geçmektir, ama yine de bilme yetisi içindeki oluşumu da engellememektir. Çünkü bu şekilde aklın hangi alanlarda yanlısamlara düştüğünü eleştiriyiyle farkına varabilir. İnsanın yapması gereken yanlısamların farkında olup dikkate alarak bilgi alanında ilerleme kaydetmektir.

Sonuç itibarıyla Kant'a göre saf akıl alanında metafiziğin imkânı yoktur. Bu alanda çok büyük sistemler inşa ettiklerini savunan geleneksel metafizikçilerin sistemlerinin temelleri, epistemolojik açıdan hiçbir ölçüte tabi tutulmadığından çürüktür. İşte Kant, aklın kritiğiyle insanlığa bu ölçütü sunmaktadır. Dolayısıyla metafizik saf akıl alanında saf matematik ve saf doğa bilimleri gibi bir realite başaramadığından bir bilim olamamıştır. Kant, metafizik alanında sentetik a priori yargıların olanaksızlığını aklın antinomileriyle açıklamaktadır. Eğer akıl bu çıkmaza düşmek istemiyorsa, doğa alanında idelerin nesnelere aramaktan vazgeçmek zorundadır. Çünkü bu idelere karşılık gelen görü nesnelere saf akıl açısından mümkün değildir.

Kant eleştirisiyle kendinden önceki metafiziği geçersiz kıldığı gibi kendinden sonra da nasıl metafizik yapılması gerektiğinin olanağını ortaya koymaktadır.⁶⁵² Nesnelere ilgili olmaktan çok nesnelere bilişimizle ilgili olan metafizik; nesnelere ilişkin dogmatik bir soruşturma olmaktan çıkıp nesnelere ilgili mümkün bilginin sınırlarına ilişkin eleştirel bir incelemeye dönüşmüştür. Kant'a göre tüm bilgisizlik ya şeylerin bilgisizliğidir, yani şeylere ilişkindir ya da bilginin belirlenimlerinin ve sınırlarının bilgisizliğidir. Eğer bilgisizlik olumsuzsa, bu bizi nesnelere dogmatik olarak soruşturmaya ya da olanaklı bilginin sınırlarını eleştirel olarak araştırmaya yöneltmelidir.⁶⁵³ Kant'a göre metafizik yalnızca bu şekilde bir bilim olarak olanaklı olabilecektir.

Müslüman düşünürler bu konuda Kant ile farklı minvaldedirler. Onlar Allah'ın zatının bilinmeyeceğini, bu nedenle insana düşen görevin onun fiilleri hakkında düşünmek olduğunu pek çok yerde ifade etmişlerdir. Aynı şekilde Kuran-ı Kerim'de de, bu dünya ile ilgili insanlara düşünmeleri ve akletmeleri için fenomenlerden örnekler verilmiştir. Müslüman düşünürler, bilgi ile iman arasında Kant'ın gördüğü anlamda bir ikilik görmemişlerdir. Bir varlığın tam olarak tasavvur edilememesi, onun hiçbir derecede tasavvur edilemeyeceği anlamına gelmemektedir. Onlar Allah'ın varlığıyla ilgili delillerin var olan problemleri

⁶⁵¹ Immanuel Kant, *PROL*, 104.

⁶⁵² Hasan Bülent Gözkan, "Kant'ın Metafizik ve Akıl Eleştirisi Üzerine", 22.

⁶⁵³ Immanuel Kant, *CPR*, 652-653.

halletmeye yeterli gelmeyeceğini bilmekte ve delillerdeki eksikliklerden yola çıkarak aklın iman konusunda hiçbir rolü yoktur dememişlerdir. Dolayısıyla bu düşünürler, Kant'ın yaptığı gibi "inanca yer bulmak için bilgiyi inkar etme" gereğini duymamışlardır. Bilgi onlara göre, her türlü beşeri tecrübenin temelinde yer almaktadır. İslam inancına göre "aklı olmayanın dini de olmaz" sözü, aslında İslam'ın akla ne kadar önem verdiği en önemli kanıtlarından biridir.⁶⁵⁴

⁶⁵⁴ Mehmet Demirtaş, "Kant'ın "İnanca Yer Açmak İçin Bilgiyi İnkâr Ettim" Sözü'nün İman ve Bilgi Açısından Değerlendirilmesi", *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (Cilt: XVII, Sayı: 1, 2013), 289-303.

SONUÇ

Kant felsefesinin ilk düşüncelerinin çıkış noktası, rasyonalist Leibniz-Wolff felsefesidir. Kant, ilk yapıtlarını bu felsefi anlayış çerçevesine göre kaleme alır. Ancak onun felsefesi, daha sonra Aydınlanma felsefesinin problemlerini irdelediği tartışmaların bir sonucu olarak kendi dönemindeki rasyonalist ve ampirist akımların çıkmazından kurtulma çabası olarak nitelendirilebilir. Tarihte yaşanmış Lizbon depremi, Kopernik Devrimi, Aydınlanma dönemi, geleneksel metafizik eleştirisiyle nedensellik sorununu, Kant'ın düşünce dünyasını derinden etkileyen diğer hususlar olarak sıralanabilir.

Kant eleştirisinde, bir yandan kuşkucu ampirizme karşı pozitif bilimlerin imkânını, bir taraftan da deneyim alanının sınırları dışında kalan Tanrı, ruh, ölümsüzlük ve özgürlük gibi konuların bilinebileceğini savunan kurgusal metafiziğin olanaksızlığını göstermeyi hedefler. Kant bu hedef doğrultusunda "sentetik a priori yargılar"ın olanaklılığını sorgular. Kant'a göre ancak hem sentetik hem de a priori özelliklere aynı anda sahip olan yargılar bilgi olarak değerlendirilir. Sentetik a priori yargılar, bu özelliklerinden dolayı hem bilgimize yeni şeyler katarlar, hem de zorunlu ve evrensel geçerliğe sahip a priori mahiyettedirler. Bu sebeple "sentetik a priori önermeler mümkün müdür?" sorusu Kant'ın bütün felsefesinin üzerine temellendiği asıl problemidir.

Kant sentetik a priori yargıların olanaklı olabilmesi için insanda mevcut olan duyarlık ve anlama yetisinin birlikte çalışması gerekliliğine vurgu yapar. Duyarlık ve anlama yetisinin işlevlerinin incelenmesi, Kant'ın bilgi teorisinin ortaya konması demektir. Onun felsefesinin kapsamını, alanını ve sınırını belirleyen sorular olan "Neyi bilebilirim? Ne yapmalıyım? Ne umabilirim?" sorularından "Neyi bilebilirim?" sorusunun cevabını ararken insanın bilme yetilerini belirler. Bu bağlamda insanın bilme yetilerini ölçerek bir teori ortaya koymak, ampirik olarak var olan bir şeyin teorisini ortaya koyma girişimi bakımından bir devrim niteliğindedir. Kant'ın *CPR*'sindeki nihai amacı da, insanın bilme yetilerinin sınırlarının çizildiği haritayı ortaya koymaktır.

Kant'a göre bilme yetilerinden biri olan duyarlık yetisinin a priori niteliği uzay ve zaman, a priori formlarından oluşur ve bu formlar matematikte ve geometride sentetik a priori yargıları olanaklı kılan unsurlardır. Kant'ın bu iddiasını, uzay ve zamanın a priori formlar olduğunu, bunların kavram değil birer görü olduğunu ve duyarlığın bunlardan başka herhangi bir a priori formunun olmadığını göstererek temellendirdiğini ilgili başlıklar altında dile getirdik. Kant'ın uzay ve zamanın birer görü olduğuyla ilgili iddiaları kabul edilebilir olsa da bunların a priori olduğu ve duyarlığın bunlardan başka bir formunun olmadığına ilişkin görüşlerinin yeterli düzeyde temellendirilmediği görülmektedir. Çünkü duyarlık yetisinin uzay ve zamandan başka bir formunun bulunmayışıyla alakalı hiçbir açıklama sunulmamıştır. Uzay ve zamanın a priori olduğuyla ilgili iddiaları ise, bu formların zorunlu olarak a priori olduğunu göstermekten ziyade birbirlerini zorunlu olarak gerektirdiği yönündedir.

Kant'ın matematik ve geometride sentetik a priori bilginin olanaklılığı hakkındaki görüşleri büyük oranda kendi döneminin matematik teorilerine ve Öklidci geometri teorilerine bağlıdır. Ancak daha sonra Öklidci olmayan geometrilerin ortaya çıkışıyla ve sayıların zamandan bağımsız kümelerle ilişkilendirildiği teorilerin gelişimiyle Kant'ın bu konudaki iddialarının geçerliliğini yitirdiğini söylemek mümkündür.

Kant'ın duyarlıkla ilgili değerlendirmelerinden uzay ve zamanın a priori bilginin öznel koşulları olduğu, bildiğimiz tüm şeylerin uzay-zamanda verildiği ve bizim kendinde şeyleri değil ancak görünüşleri (tezahürleri) bilebileceğimiz sonuçlarına varılır. Kant kendinde şeyler hakkında hiçbir şekilde bilgi edinemeyeceğimizi söylerken diğer yandan da kendinde şeylerin var olduğunu dile getirmektedir ve bu şeylerin uzay ve zamanda bulunmadığına dair iddialar ortaya koyarak bir çelişkiye düşmektedir.

Kant felsefesinin bütününe bakıldığında görülür ki, "kendi başına şeyler" kavramı Kant'ın onun felsefesindeki önemli eleştiri konularından biridir. Kant'a göre biz kendi başına şeylerin var olduğunu biliriz ancak onlara dair bunun ötesinde herhangi bir şey bilemeyiz. Dolayısıyla biz onların ne olduklarını değil, yalnızca var olduklarını biliriz. Kant, kendi başına şeyleri Tanrısal özellikte var olanlar olarak nitelendirmese bile, kendi başına şeylere atfettiği özellikler onların Tanrısal nitelikte var olanlarmış gibi algılanmasına yol açmaktadır. Bunun sebebi, kendi başına şeyler uzay ve zamanın dışında şeyler olduğundan kendi başına var olan, yani Descartesci söylemle var olmak için kendinden başka bir şeye gereksinim duymayan, ama varlığıyla fenomenler dünyasını ve dolayısıyla numeni de mümkün kılan bir özelliğe sahip olmasıdır. Kant'ın Tanrısal özellikler atfettiği kendi başına şeyler, Descartes'ın gerçek bir varoluşa sahip olarak düşündüğü Tanrı'ya ilişkin yüklediği niteliklere sahip bir var olan gibi gözükmektedir. Hâlbuki Kant, Descartes'ın boş inanç ve yobazlık olarak gördüğü Tanrı anlayışını reddedip eleştirmiştir fakat sonunda kendisi de onunla aynı paralellikte bir Tanrı anlayışını ortaya koymuştur. Descartes "*Felsefenin İlkeleri*" eserinde, doğuştan bir kavram ve ide olarak Tanrı idesinin zorunlu olarak Tanrı'nın varoluşunu gerekli kıldığını dile getirmektedir. Onun ontolojik Tanrı kanıtlamasına göre, insan sınırlı bir varlık olarak mutlak anlamda yetkin değildir. Sınırsız ve yetkin varlık fikri, insanın aklının bir ürünü olamaz. Bundan dolayı Tanrı idesi insanın hayal gücünü aşar niteliktedir. O halde sınırsız ve yetkin Tanrı idesi yalnızca bu özelliklere sahip varlığın var olmasını gerekli kılmaktadır.

Diğer yandan Descartes'ın felsefesinde Tanrı dışında ruh ve cisim tözleri vardır. Descartes'ta ruhun öz niteliği "düşünmek", cismin öz niteliği ise "yer kaplamak" olduğu için "Düşünüyorum o halde varım" önermesine göre ruh ve cisim kesin olarak birbirlerinden ayrı olmalıdır. Ruh ve cismin birer töz olması, onların hiçbir şekilde ilişkide olmamalarını zorunlu kılmaktadır. Hâlbuki insan varlığında ruh ve cismin, yani beden ilişkisini inkâr edemeyiz. Kant bu sorunu fenomen-numen ayrımı çerçevesinde ele alarak ahlak görüşünde çözüme kavuşturmaya çalışmıştır. Ancak Kant'a göre, kendinde şeyin alanı idelerden oluşmaktadır ve bu idelerin aklın sınırlarının dışında bir gerçekliği yoktur. Tanrı, ruh, özgürlük gibi idelerin gerçeklikleri

yalnızca aklın sınırları içindedir ve aklın sınırları dışında bu idelere zemin olacak herhangi bir türden varlık yoktur. Bununla beraber Kant, Descartes'ın Tanrı'ya yüklediği özellikleri taşıyan kendi başına şeylerin var olduğunu varsayarak kendi kendisiyle çelişmektedir.

Kant ideyi “nesnelere hiçbir deneyde verilemeyecek olan zorunlu kavramlar” olarak tanımlamaktadır. Dolayısıyla Kant'ta ide “deney olanağını aşan bir akıl kavramı”dır. Bundan dolayı Kant felsefesinde en önemli kavramlardan biri olan a priori kavramlar düşüncesi hem aklın ideleri olma, hem anlama yetisinin kategorileri, hem de görünümün formları olarak uzay ve zaman bağlamında temelsiz kalmaktadır. Çünkü aklın ideleri açısından bakılacak olursa, aklın a priori bir kavramı olarak Tanrı'nın aklın sınırları dışında bir temelini olması, Kant'ta a priori kavram ve bilgilerin hiçbir deneyin karışmadığı kavramlar ve bilgiler olma özelliğiyle çelişmektedir.

Bu belirlemelerden sonra bilme yetilerinden bir diğeri olan anlama yetisinin a priori belirlenmesinde ise Kant on iki kategoriden bahseder. Bu on iki kategori, bilginin gerçekleşmesi için zorunludur. Ancak bu on iki kategorinin neden on iki adet olduğu konusunda veyahut neden böyle olması gerektiğine dair Kant'ın tatmin edici bir açıklamasının olmadığı ifade edilebilir. Kant'a göre bu kategoriler, deneyimin olanağı açısından zorunlu a priori koşullardır. Deneyim yalnızca izlenimlerin belirli bir kurala göre yani kategorilere göre sentezlenerek aynı bilinçte içerilmesiyle oluşabilmektedir. Bu sebeple kategorilerin objektif bir geçerliliğe sahip olarak izlenimlere zorunlu olarak uygulanması gerekmektedir. Fakat Kant'ın bu on iki kategorinin objektif geçerliliğine ve zorunluluğuna dair sunduğu iddiaların problemleri olduğu söylenebilir. Öncelikle gerçek bir deneyimle öznel deneyimlerin (hayal veya sanrı gibi) birbirinden ayırt edilebileceği bir kriter sunulmamaktadır. Kant'ın görüşüne göre, izlenimleri bir nesneye atfetme kriteri, yani herhangi bir kategori hem zihnimizden bağımsız bir deneyime hem de zihnimize bağlı hayalî bir deneyime uygulanabilmektedir. Bundan dolayı objektif bir deneyimin nasıl temellendirileceği sorusu yanıtız kalmaktadır. Aynı şekilde, pek çok kavram çeşitli izlenimlerin sentezini olanaklı kıldığı halde a priori olmayan deneyim kavramlarıdır. Dolayısıyla kavramların zorunluluğundan kategorilerin zorunluluğuna doğru bir geçişin yanlış bir çıkarım olduğu ifade edilebilir.

Kant'ın öne sürdüğü bir diğeri önemli konu, deneyimin mümkün olması için nedenselliğin zorunlu olduğu iddiasıdır. Kant'a göre, görünüşlerin kavranması her zaman ardışık olarak gerçekleşir. Ancak nesnede gerçekleşen objektif ardışıklık, bizim algımızdaki subjektif ardışıklıktan elde edilemez. Bundan dolayı objektif ardışıklığı bilmenin onları nesnenin durumlarını ardışık olarak belirleyen nedensellik kuralına yöneltmekten başka bir yol yoktur. Bu değerlendirmesiyle Kant kendisinden önce kimsenin dile getirmediği bir iddia ortaya koymuştur ve iddiasında da haklı gözükmektedir.

Kant'ın sentetik a priori yargıların hem bilgimizi genişleten hem de zorunlu genel geçer a priori yönü olan bilgiler olarak varlığını sorguladığını söylemiştik. Kant'a göre bu türden yargılar vardır ve saf aklın en önemli görevi de bu türden yargıların dayanağının temelini,

geçerliliklerinin nedenini bulup göstermektir. Kant'a göre bilgide kesinliğin deney bilgisinin dışına çıkararak sentetik a priori yargıları kullanmaya hakkımızın olduğu yerde olabileceği gösterilmiştir. Matematik, geometri ve doğa bilimlerinde sentetik a priori yargıların mümkün olduğunu ifade eden Kant, metafizik alanda sentetik a priori yargıların mümkün olmadığını ifade eder. Bu sebeple ona göre metafizik hiçbir zaman bilim olamaz. Çünkü bir bilim sırf kavramlardan inşa edilemez. Sadece deneyle temellendirilip desteklenecekse de, bu metafizik olmaz. Kant bu değerlendirmeler ışığında teorik alanda metafizik bilginin mümkün olmadığını göstermeyi amaçlar. Bunu başarmak için ideaların aklın kendi doğasından kaynaklanan yanılsamalar olduğunu göstermeye çalışır ve ideaların ispatı için sunulan iddiaları detaylı bir şekilde inceleyerek çürütme yoluna gider. Kant'a göre akıl, olguları kendinden öte bir açıklamayı gerektirmeyecek şekilde tastamam açıklayarak koşulsuz olana ulaşma görevini yerine getirir. Bu amaç doğrultusunda işleyen aklın yanılsamaya düşmesine sebep olan üç ide ortaya çıkmaktadır. Akıl kategorik, koşullu ve ayrık kıyaslarla mutlak koşulsuza doğru giderek transendental idealara ulaşır. Kant kategorik kıyastan ruh ideasını, koşullu kıyastan evren ideasını ve ayrık kıyastan da Tanrı ideasını elde eder. Bunları Kant, saf aklın paralojizmi, saf aklın antinomisi ve saf aklın ideali olarak adlandırır.

Kant'a göre saf aklın paralojizminde rasyonel psikoloji savunucuları tarafından ruhun cevher oluşu, sayısal özdeşliği ve uzaydaki nesnelere ilişkisi konularında öne sürülen metafizik iddiaların geçerliliği yoktur, çünkü ispatlanamazlar. Bu iddiaların kanıtları, paralojizm olarak adlandırılan mantık hatalarının bir çıktısıdır. Rasyonel psikoloji savunucuları görünüş ve kendinde şey ayrımını fark edemediklerinden görünüş olarak ben'e atfedilmesi olanaklı olan özelliklerin kendinde şey olarak ben'in niteliği olduğunu iddia ettiklerinden yanılgıya düşmüşlerdir. Fakat Kant'ın paralojizm eleştirisi, görünüş-kendinde şey ayrımının kabul edilmesine dayanmaktadır. Bundan dolayı, bu ayrımı kabul etmeyen bir yaklaşım tarafından bu eleştirinin bir anlamı olmayacaktır.

Kant saf aklın antinomileri bölümünde ise evrenin uzay-zamanda bir sınırı olup olmadığı ve bölünemez parçalardan oluşup oluşmadığı gibi evren hakkında deneyim ötesi önermelerin kaynağının bilişsel değerini incelemiştir. Ona göre bu antinomilerin ortaya çıkışının temel sebebi, saf aklın mutlak bütünlüğü talep eden ve koşulsuz en yüceye ulaşma isteğidir. Kant'ın antinomilerinin aklın doğasından kaynaklandığı görüşü, sorgulanmaya açık bir görüştür. Çünkü aklın sadece rasyonalist metafiziğin sorunlarını ürettiği problemi ele alacak olursak, Kant'ın ele aldığı metafizik konuların aklın doğasından ziyade kendi dönemindeki felsefi düşünce sistemiyle yakından alakalı olduğu görülmektedir. Kant, yine her iki antinomide dile getirilen tez ve antitezlerin aynı anda yanlış oldukları sonucuna varır. O, bu konuda yürütülen tartışmaların sadece sözel tartışmalardan ibaret olduğunu göstererek bu problemi çözdüğüne inanır. Hâlbuki bu görüş, Kant'ın uzay ve zaman anlayışının özel bir evren görüşüdür. Bu evren anlayışı ise zorunlu olarak kabul edilmesi gereken bir anlayış değildir. Bu sebeple tez ve antitezlerin lehine sunulan görüşler anlamlı olmamaktadır.

Evrenin özgür nedeniyle zorunlu bir varlığın olup olmadığının dile getirildiği antinomilerle ilgili olarak Kant, konu hakkındaki tez ve antitezlerin her ikisinin de aynı anda doğru olduğunu dile getirmektedir. Kendinde şeyler alanında özgür nedenle zorunlu varlığın olduğu iddiası doğruyken görünüşler alanında özgürlüğün ve zorunlu varlığın bulunmadığı iddiası doğru olacaktır. Ancak Kant'ın kendinde şeyler alanında özgür ve zorunlu bir nedenin bulunduğu ve bunun görünüşler alanıyla nedensel bir ilişkide olduğu önermesine dayalı çözüm, kendinde şeyler hakkında bilişsel bir iddiada bulunularak nedensellik kategorisinin bunlara uygulanmış olmasından kaynaklı bir çelişki oluşturmaktadır. Diğer yandan özgür neden ve zorunlu varlık ile evren arasında nasıl bir ilişki kurulması gerektiği sorunu, görünüş ve kendinde şey ayrımı için de geçerlidir. Dolayısıyla Kant'ın antinomilere dair sunduğu çözüm önerilerini yeterince temellendirememiş olduğu gerçeği ortadadır.

Diğer bir önemli konu da şüphesiz Tanrı'nın varlığı bilgisinin imkânına ilişkin yapılan eleştirilerdir. Kant, Tanrı'nın insan aklının doğasından kaynaklı bir ide olduğunu dile getirerek onun varlığıyla ilgili bir bilginin insanın bilme yetileri tarafından olanaklı olmadığını ileri sürmektedir. Bunu yaparken de Tanrı'nın varlığı hakkında sunulan ontolojik, kozmolojik ve teleolojik kanıtların geçersizliğini gösterir. O tüm olumlu yüklemelerin ideası olarak belirlemiş olduğu Tanrı'yı tüm olumlu yüklemelere sahip tam bir belirlenmişlik içerisinde bulunan ve birey olan bir mahiyete sahip olarak gördüğü için, bu ideayı "en yüksek varlık" olarak adlandırır. Kant, "tüm olumlu yüklemeler" ideasından "en yüksek varlık" ideasına geçiş yaparken "olumsuzluk" tanımından hareket eder. Buna göre tüm mümkün yüklemeler ideası hiçbir olumsuzluk içermediğinden tüm gerçekliklerin bütünü ideasına dönüşür. Halbuki Kant gerçeklikler arasında da çelişkinin olabileceğini, bir gerçekliğin diğer bir gerçekliği olumsuzlayabileceğini *Analitik*'te ifade eder. Tüm olumlu yüklemelere sahip olan "en yüksek varlık" ideasının yüklemelerinin ne olduğu hakkındaki belirsizlikler de Kant'ın sunduğu kanıtın zayıf yönlerinden biridir.

Kant, Tanrı'nın varlığı lehinde sunulan ontolojik kanıtın geçersizliğini temellendirip, diğer iki kanıt türünün de dolaylı olarak ontolojik kanıtı varsaydığını iddia ederek geçersizliğini göstermeye girişir. Kant'ın bu girişiminin başarısı, ontolojik kanıtın geçersizliğinin ve diğer iki kanıtın da ontolojik kanıtı dayalı olduğunun gösterilmesine bağlı olmaktadır. Kant'ın ontolojik kanıtın geçersizliğini göstermek amacıyla ileri sürdüğü eleştiri, varlığın gerçek bir yüklem olmadığı hipotezine dayanmaktadır. Varlık gerçek bir yüklem olmadığından kavramına yeni olan hiçbir şey eklemeyecek ve onun hakkında hiçbir bilgi vermeyecektir. Bundan dolayı, "Tanrı vardır" önermesi hiçbir şey söylememiş olacaktır. Fakat varlığın gerçek bir yüklem olduğu reddedildiğinde, ortada gerçek bir yüklemle kurgusal olanı birbirinden ayırt edecek bir ölçüt kalmayacaktır. Diğer yandan, herhangi bir şeyin var olduğunu söylediğimiz zaman o şeyle ilgili bilgimizi arttıracak önemli bir ilave yapmış oluruz. Kavrama yeni bir şey eklediğinden varlığın gerçek bir yüklem olmadığını savunması, Kant'ı çelişkiye düşürmektedir. Çünkü o aynı zamanda varlık bildiren tüm önermelerin analitik önerme olmayacağını ifade etmiştir. Kant'a göre kozmolojik kanıt, deneyim vasıtasıyla Tanrı'nın varlığını ispat etme iddiasında olsa da

aslında ontolojik kanıtın farklı şekilde ifade edilmesidir. Çünkü kanıtın varsayımı olan “her mutlak zorunlu varlık aynı zamanda en yüksek varlıktır” önermesine bir döndürme işlemleri uygulanırsa “tüm en yüksek varlıklar zorunlu varlıktır” önermesi elde edilebilir. Bu durumda en yüksek varlığın zorunlu varlık olması sadece a priori kavramlardan elde edildiği için bunun ontolojik kanıttan farkı kalmayacaktır. Ancak Kant’ın bu çıkarımının doğruluğu yalnızca zorunlu varlığın varlığı kabul edilirse geçerli olacaktır. Dolayısıyla, onun kozmolojik kanıtta en yüksek varlığın varoluşunun saf kavramdan çıkarılabileceği iddiası doğru olmamaktadır.

Kant’a göre Tanrı, ruh, özgürlük idelerinin duyarlıktan gelen hiçbir içerikleri yoktur; yani anlama yetisinin on iki kavram veya kategorisine uygulanabilecek birer görü değildirlere. Bu sebepten kategoriler görülerden başka yere uygulanmış olur ki, bu yanlış uygulama sonucunda bilim değil, metafizik doğar. Burada akıl kategorileri yanlış yere uyguladığı için apodeiktik (genel, doğru ve zorunlu) olmayan önermelerle karşılaşır ve çelişkilere düşer. Metafizik alanda sentetik a priori bilgi, yani metafiziğin nesnel nitelikte bir bilim olmasına imkân sağlayacak bir bilgi, metafizikte saf aklın sınırlarını aştığından metafizik hiçbir zaman bilim olamaz.

Ancak Kant’ın metafiziğin olanağına dair bu görüşleri yalnızca bu negatif tavrıdan ibaret değildir. Kant teorikte metafizik alana dair bu iddiaların temellendirilemeyeceğini ileri sürse de, pratikte Tanrı, ruh, özgürlük idelerinin objektif geçerliliğe ve sağlam bir zemine sahip olabileceğini öne sürerek bu amaçla ikinci büyük kritiğini yazar.

KAYNAKÇA

- ADORNO, Theodor W. (2001) *Kant's Critique of Pure Reason*, ed. Rolf Tidemann, California: Stanford University Press.
- AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali. (2015) *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- AKARSU, Bedia. (1975) *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- AKARSU, Bedia. (1982) *Ahlak Öğretileri*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- AKARSU, Bedia. (1994) *Çağdaş Felsefe: Kant'tan Günümüze Felsefe Akımları*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- ALLISON, Henry E. (1983) *Kant's Transcendental Idealism An Interpretation and Defense*, London: Yale University Press.
- ARSLAN, Ahmet. (2017) *Felsefeye Giriş*, Ankara: BB101 Yayınları.
- AŞKIN, Zehragül. (2010) "Aşkînsal Çıkarsamanın Ontolojik Temellendirilişi", *Kaygı Dergisi*, 12-26.
- ATAYMAN, Veysel (ed.). (2005) *Aklın Sınırları: Kant Felsefesine Giriş*, Donkişot Güncel Yayınlar.
- AUDI, Robert (ed.). (1999) *The Cambridge Dictionary of Philosophy*, New York: Cambridge University Press.
- BALANUYE, Çetin. (2017) "Yeni Gerçekçiliğin Kant Gerilimi", *Mavi Atlas*, 5(2), 289-301.
- BALCI ÇETİNKIRAN, Elif. (2018) "İsteme Özgürlüğünden Eylem Özgürlüğüne: Kant'ın Özgürlük Görüşü", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 35. Erişim 25 Haziran 2020.
- BEISER, Frederick C. (2010) "Kant's Intellectual Development: 1764-1781," ed. Paul Guyer, *The Cambridge Companion to Kant's Critique of Pure Reason*, 26-61, London: Cambridge University Press.
- BENNETT, Jonathan. (2016) *Kant's Dialectic*, London: Cambridge University Press.
- BERNAL, John Desmond. (2008) *Tarihte Bilim*, çev. Tonguç Ok, İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- BİRİCİK, Ali Selçuk. (2001) Yeryuvarı'nda Doğal Olaylar ve Afetler. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 3, 7-26. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/715192>.
- BITHEL, J. (1949) *German-English and English German Dictionary*, Fourth Edition, London: Sir Isaac Pitman & Sons.
- BLACKBURN, Simon. (1996) *Dictionary of Philosophy*, New York: Oxford University Press.
- BOZKURT, Nejat. (2005) *Hegel*, İstanbul: Say Yayınları.
- BOZKURT, Nejat. (2013) *Eleştiri ve Aydınlanma, Felsefe Araştırmaları*, Ankara: Sentez Yayınları.
- CASSIRER, Ernst. (1996) *Kant'ın Yaşamı ve Öğretisi*, çev. Doğan Özlem, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- CEVİZCİ, Ahmet. (1999) *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayınları.
- CEVİZCİ, Ahmet. (2003) *Felsefe Ansiklopedisi*, (1), İstanbul: Etik Yayınları.
- CEVİZCİ, Ahmet. (2010) *Felsefe Tarihi*, İstanbul: Say Yayınları.
- CEVİZCİ, Ahmet. (2013) *Felsefenin Kısa Tarihi*, İstanbul: Say Yayınları.
- CLEVE, James Van. (1999) *Problems from Kant*, Oxford: Oxford University Press.

- COPLESTON, Frederick. (1994) *A History of Philosophy, Modern Philosophy: From The French Enlightenment to Kant*, Vol 6, New York: An Image Book, Doubleday.
- COPLESTON, Frederick. (1996) *Kant*, çev. Aziz Yardımlı, 2. Baskı, İstanbul: İdea Yayınevi.
- COTTINGHAM, John. (2003) *Akılçılık*, çev. Bülent Gözkân. İstanbul: Doruk Yayıncılık.
- ÇAĞBAYIR, Yaşar. (2007) *Ötüken Türkçe Sözlük*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- ÇALIŞLAR, Aziz. (1991) *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Cem Yayınevi.
- ÇİTİL, Ahmet Ayhan. (2012) *Matematik ve Metafizik, Kitap I: Sayı ve Nesne*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- DELEUZE, Gilles. (1995) *Kant'ın Eleştirel Felsefesi*, çev. Taylan Altuğ, İstanbul, Payel Yayınevi.
- DELEUZE, Gilles. (2013) *Kritik ve Klinik*, çev. İnci Uysal, İstanbul: Norgunk Yayınları.
- DEMİRTAŞ, Mehmet. (2013) "Kant'ın "İnanca Yer Açmak İçin Bilgiyi İnkâr Ettim" Sözü'nün İman ve Bilgi Açısından Değerlendirilmesi", *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: XVII, Sayı: 1, 289-303.
- DEMİRTAŞ, Mehmet. (2014) "Her Değişmenin Bir Nedeni Vardır" Sentetik A Priori Önermesi Doğrultusunda Kant, Hume ve Gazali'de Nedensellik İlkesi", *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: XVIII, Sayı: 2, 367-390.
- DEVELİOĞLU, Ferit. (2006) *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 23. Baskı, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- DICKER, Georges. (2004) *Kant's Theory of Knowledge*, Oxford: Oxford University Press.
- DOĞAN, Özlem. (2006) "Kant ve Yeni Kantçılık", *Immanuel Kant*, Muğla Üniversitesi Uluslararası Kant Sempozyumu Bildirileri, ed. Nebil Reyhani, Ankara: Vadi Yayınları.
- DURALI, Ş. Teoman. (2017) *Aklın Anatomisi, Salt Aklın Eleştirisinin Teşrihi*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- DURSUN, Yücel. (2004) *Felsefe ve Matematikte Analitik/Sentetik Ayrımı*, Ankara: Elips Kitap Yayınları.
- ERİŞİRGİL, Mehmet Emin. (1997) *Kant ve Felsefesi*, ed. İsmail Taşpınar, İstanbul: İnsan Yayınları.
- ESENYEL, Adnan. (2017) "Descartes ve Hume'da Şüpheli Bilgi", *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 24, 243-263.
- FREGE, Gottlob. (2008) *Aritmetiğin Temelleri, Sayı Kavramı Üzerine Mantıksal-Matematiksel Bir İnceleme*, çev. Hasan Bülent Gözkân, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- GARDNER, Sebastian. (1999) *Routledge Philosophy Guidebook to Kant*, London & New York: Routledge.
- GAZZÂLÎ. (1990) *Tehâfüt'ül Felâsife*, ed. Mâcid Fahri, Dâru'l Meşrîk, Lübnan: 1990.
- GEPP, C.G., Haigh, A.E. (1928) *Latin-English Dictionary*, Londra: Longmans, Green and Co.
- GÖKBERK, Macit. (1998) *Felsefe Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- GÖZKAN, Hasan Bülent. (2006) "Kant'ın Eleştiri Öncesi Döneminden Eleştiri Dönemine Geçişindeki Anahtar Yazı: Uzayda Yönler Arasındaki Farklılığın Nihai Dayanağı Hakkında", Erişim 12 Ekim 2020, <http://www.academia.edu/2555920>.
- GÖZKAN, Hasan Bülent. (2002) "Kant'ın Metafizik ve Akıl Eleştirisi Üzerine", *Yeditepe Felsefe*, 21-79.
- GRIFFING, Harold. (1893) *J. H. Lambert: A Study in the Development of the Critical Philosophy*, The Philosophical Review, Cornell University,
- GUYER, Paul. (1987) *Kant and Claims of Knowledge*, London: Cambridge University Press.
- GUYER, Paul. (2010a) *Kant*, London: The Cambridge University Press.

- GUYER, Paul (Ed). (2010b) *The Cambridge Companion to Kant's Critique of Pure Reason* (Cambridge Companions to Philosophy), London: Cambridge University Press. GUYER, Paul. (2008) *Knowledge, Reason and Taste: Kant's Response to Hume*, New Jersey: Princeton University Press.
- GÜNDAY, Mustafa Çağrı. (2018) "Leibniz ve Kant'ta Teodise", (Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- GÜVEN, Özgüç. (2006) "Kant'ın Eleştiri Öncesi Bilgi ve Bilim Görüşü", (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- GÜVEN, Özgüç. (2019) "Kant'ın Grenze ve Schranke Ayrımı Yoluyla Felsefenin Yapısı Hakkında Bir Soruşturma", *Felsefe Arkivi*, 51, 379-391.
- HAKLI, Şaban. (2002) "Kötülük Problemi, Yaklaşımlar ve Eleştiriler", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, 195-211.
- HEIDEGGER, Martin. (1997) *Phenomenological Interpretation of Kant's Critique of Pure Reason*, Translated by: Parvis Emad and Kenneth Maly, Indianapolis, Indianapolis University Press.
- HEIMSOETH, Heinz. (2007) *Kant'ın Felsefesi*, çev. Takiyettin Mengüşoğlu, Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- HERDINA, Philip; Waibl, Elmar. (1997) *German Dictionary of Philosophical Terms*, Vol. 2 English-German, Londra: Routledge.
- HOGAN, Desmond. (2010) "Kant's Copernican Turn and the Rationalist Tradition", *The Cambridge Companion to Kant's Critique of Pure Reason*, ed. Paul Guyer, London: Cambridge University Press.
- HUME, David. (1960) *A Treatise of Human Nature*, ed. L.A. Selby Bigge, Oxford: Clarendon Press.
- HUME, David. (2007) *An Enquiry Concerning Human Understanding*, ed. Peter Millican, New York: Oxford University Press.
- KAÇAR, Erman. (2016) Aristoteles Metafiziğinin Temel İlkeleri ile Aydınlanmada Hakiki Metafizik İddiası Olarak Kant Metafiziği, *Dört Öge*, 5.
- KANT, Immanuel. (1819) *Logic*, Translated by: John Richardson, London: Simpkin & Marshall, Stationers Court.
- KANT, Immanuel. (1970) *Philosophical Correspondence 1759-1799*, Translated and Edited by: Arnulf Zweig, Illinois: University of Chicago Press.
- KANT, Immanuel. (1978) *Lectures on Philosophical Theology*, Translated by: Allen W. Wood and Gertrude M. Clark, London: Cornell University Press.
- KANT, Immanuel. (1992) *Theoretical Philosophy 1755-1770*, Trans. and ed. David Walford, London: Cambridge University Press.
- KANT, Immanuel. (1997) *Lectures on Metaphysics*, Translated by: Karl Ameriks, Steve Naragon, London: Cambridge University Press.
- KANT, Immanuel. (1988) *Logic*, Translated by: R.S. Hartman and W. Schwarz, New York: Dover Publication.
- KANT, Immanuel. (1998a) *Critique of Pure Reason*, Translated by: Paul Guyer & Allen W. Wood, Cambridge University Press.
- KANT, Immanuel. (1998b) *Religion within the Boundaries of Mere Reason and Other Writings*, Translated and ed. Allen W. Wood and George di Giovanni, London: Cambridge University Press.
- KANT, Immanuel. (1999) *Pratik Aklın Eleştirisi*, çev. Ioanna Kuçuradi, Ülker Gökberk, Füsün Akatlı, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.

- KANT, Immanuel. (2002a) Ahlâk Felsefesinin Temellendirilmesi, çev. İoanna Kuçuradi, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- KANT, Immanuel. (2002b) Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafizığe Prolegomena, çev. Aziz Yardımlı. İstanbul: İdea Yayınevi.
- KANT, Immanuel. (2002c) Critique of Practical Reason, Translated by: Werner S. Pluhar, Indianapolis & London: Hackett Publishing Company.
- KANT, Immanuel. (2003) Evrensel Doğa Tarihi ve Gökler Kuramı, çev. Seçkin Selvi, İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.
- KANT, Immanuel, Schopenhauer, Heidegger. (2009) *Düşüncenin Çağrısı*, çev. Ahmet Aydoğan, İstanbul: SAY Yayınları.
- KANT, Immanuel. (2012) Natural Science, ed. Eric Watkins, New York: Cambridge University Press.
- KANT, Immanuel. (2015) Seçilmiş Yazılar, çev. Nejat Bozkurt. İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- KETENCİ, Taşkın. (2016) "Saf Aklın Eleştirisi'nde Önsözler ve İşlevleri" *Beytulhikme Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, Sayı: 6, Publisher: Han Yazılım.
- KOVANLIKAYA, Aliye. (2002) "A Critical Approach to Kant's Conception of Experience in View of Leibniz's Ontology", (Doktora Tezi), Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- KOVANLIKAYA, Aliye. (2006) "Kant'ta Akli Görünün İptaline Dair", *Immanuel Kant, Muğla Üniversitesi Uluslararası Kant Sempozyumu Bildirileri*, ed. Nebil Reyhani, Ankara: Vadi.
- KUEHN, Manfred. (2017) *Immanuel Kant*, çev. Bülent O. Doğan. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- KUTLUSOY, Zekiye. (2006) "Sentetik a Priori Gerçekten Çöktü mü?", *Immanuel Kant, Muğla Üniversitesi Uluslararası Kant Sempozyumu Bildirileri*, ed. Nebil Reyhani, Ankara: Vadi Yayınları.
- KÜÇÜKPARMAK, Aykut. (2017) *Kant'a Göre Metafizik Bilginin İmkânı*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- NARAGON, Steve. (2015) Kant in the Classroom (Manchester Uni.), Erişim: 5 Aralık 2021, <https://users.manchester.edu/Facstaff/SSNaragon/Kant/Helps/KantsWritings.htm>
- NEWTON. (1974) *Mathematical Principles of Natural Philosophy and His System of the World*, Translated by: Andrew Motte, London: University of California Press.
- NUTKU, Uluğ. (2015) "Kant'ın Doğaya Yasa Yazdıran Aşkın Öznesinin Apriori'si", *Felsefelogos*, Sayı: 57, İstanbul: Fesatoder Yayınları.
- ORAL KAVAS, Zerrin. (1999) "Kant'ın Eleştirel Felsefesine Parmenides ve Platon'un Etkisi", *Felsefe Dünyası*, Ankara: Türk Felsefe Derneği Yayınları, 2, 30.
- ÖZCAN, Zeki ve Tuğba Çam. (2019) "Kötülük Problemi Neden İmana Engel Değildir?", *Afyon Kocatepe Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 2 (1), 51-64. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/746973>.
- ÖZTÜRK, Ümit. (2013) "Eleştirel Felsefesi Bağlamında Kant'ın Transendental Estetiki", *Kaygı Dergisi*, 20, 41-63.
- PARSON, Charles. (1992) "The Transcendental Aesthetic", *The Cambridge Companion to Kant*, London: Cambridge University Press.
- PATON, H.J. (1936) *Kant's Metaphysic of Experience*, Vol. I, London: George Allen & Unwin LTD.
- PATON, H.J. (1955) *The Modern Predicament A Study in the Philosophy of Religion*, London: George Allen & Unwin Press.

- PEHLİVAN, Ebru. (2017) "Kant'ın Eleştirisi Öncesi Eserlerinde Sınır Kavramı", *Felsefe Arkivi*, 47, 43-67.
- POYRAZ, Hakan. (1992) "Bir Felsefe Disiplini Olarak Metafizik", *Felsefe Dünyası*, Ankara: Türk Felsefe Derneği Yayınları, 6.
- PROOPS, Ian. (2010) "Kant's First Paralogism", *Philosophical Review*, Vol: 119, No: 4, 449-495, New York: Cornell University.
- REICHENBACH, Bruce R. (1972) *The Cosmological Argument A Reassessment*, USA: Charles C Thomas Publisher.
- REICHENBACH, Hans. (1993) *Bilimsel Felsefenin Doğuşu*, çev. Cemal Yıldırım, İstanbul: Remzi Kitapevi.
- RIDDLE, Joseph Esmond. (1837) *The Young Scholar's Latin-English Dictionary*, London: Longmans, Green, And CO.
- SCHÖNFELD, Martin. (2000) *The Philosophy of the Young Kant*, New York: Oxford University Press.
- SMITH, Norman Kemp. (1918) *A Commentary to Kant's Critique of Pure Reason*, London: Macmillan.
- SMITH, William W. (1873) *A Complete Etymology of the English Language*, New York: Barnes & Co.
- STRAWSON, Peter. (2006) *The Bounds of Sense, An Essay on Kant's Critique of Pure Reason*, New York: Routledge.
- SURENNE, Gabriel. (1852) *A Dictionary of the French an English Languages*, New York: D. Appleton and Company.
- ŞEKERCİ, Ahmet Erhan. (2009) "Gazzâlî ve David Hume'da Nedensellik", (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- TOPUZ, Metin. (2017) "Kant'ın Radikal Kötülük Tezi", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5 (52), 503-515.
- VOLTAIRE. (2019) "Lizbon Felaketi Üzerine Şiir", çev. Metin Topuz ve Ahmet Selim Tümkaya, *Beytulhikme* 9 (1), 279-291.
- WALSH, William Henri. (1975) *Kant's Criticism of Metaphysics*, Edinbrugh: Edinbrugh University Press.
- WEBER, Alfred. (1897) *History of Philosophy*, Translated by: Frank Thilly, New York: Charles Scribner's Sons.
- WEST, David. (1998) *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş*, çev. Ahmet Cevizci. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- WOOD, Allen W. (2009a) *Kant*, çev. Aliye Kovalıkaya, Ankara: Dost Yayınları.
- WOOD, Allen W. (2009b) *Kant's Rational Theology*, London: Cornell Univerty Press.
- WOOD, Allen W. (2010) "The Antinomies of Pure Reason", *The Cambridge Companion to Kant's Critique of Pure Reason*, ed. Paul Guyer, London: Cambridge University Press.
- YARAN, Cafer Sadık. (1997) *Kötülük ve Teodise*, Ankara: Vadi Yayınları.
- YENİŞEHİRLİOĞLU, Şahin. (1996) *Felsefe ve Diyalektik (Bilgi Kuramı)*, Ankara: Ümit Yayıncılık.

